

ธรรมบุญชีวิต

พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

มรณานุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ทม., ทช.

ณ ฌาปนสถานวัดเสมียนนารี

ถนนวิภาวดีรังสิต เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961126075

๑๗/ 16

ธรรมบุญชีวิต

พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดั่งงาม

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

๑๗/ 16
1009
๑๗/ 16
๒๕๓๙

จัดพิมพ์โดย

ประธานสภาผู้แทนราษฎร
และ

คณะกรรมการเมืองของประธานสภาผู้แทนราษฎร
31 สิงหาคม 2539

มรณานุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ท.ม.,ท.ช.

ณ ฌาปนสถานวัดเสมียนนารี

ถนนวิภาวดีรังสิต เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๓๙

ธรรมบุญชีวิต

© พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

ISBN 974 - 7701 - 05 - 7

พิมพ์ครั้งที่ ๑๓๘ สิงหาคม ๒๕๓๕

- พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ท.ม.,ท.ช.
ณ ฌาปนสถานวัดเสมียนนารี
ถนนวิภาวดีรังสิต เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
๓๑ สิงหาคม ๒๕๒๕
จำนวน ๕๐๐ เล่ม

ประสานงาน/พิสูจน์อักษร

ออกแบบปก/จัดรูปเล่ม : วรุณี มูลตรีอุตร

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทร. ๒๒๑-๘๘๙๒, ๒๒๔-๘๒๑๔
โทรสาร ๒๒๔-๘๒๑๔
พ.ศ. ๒๕๓๕

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ 22181

สำนักพระราชวัง

28 สิงหาคม 2539

พระราชทานเพลิงศพ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ ท.ช. บุษานวกรรมการสำนักงานปลัดประธานสภาผู้แทนราษฎร
สังกัดสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ณ เมรุวัดเสมียนนารี เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
วันเสาร์ที่ 31 สิงหาคม 2539 เวลา 13.00 น. ที่พระราชทานเพลิง

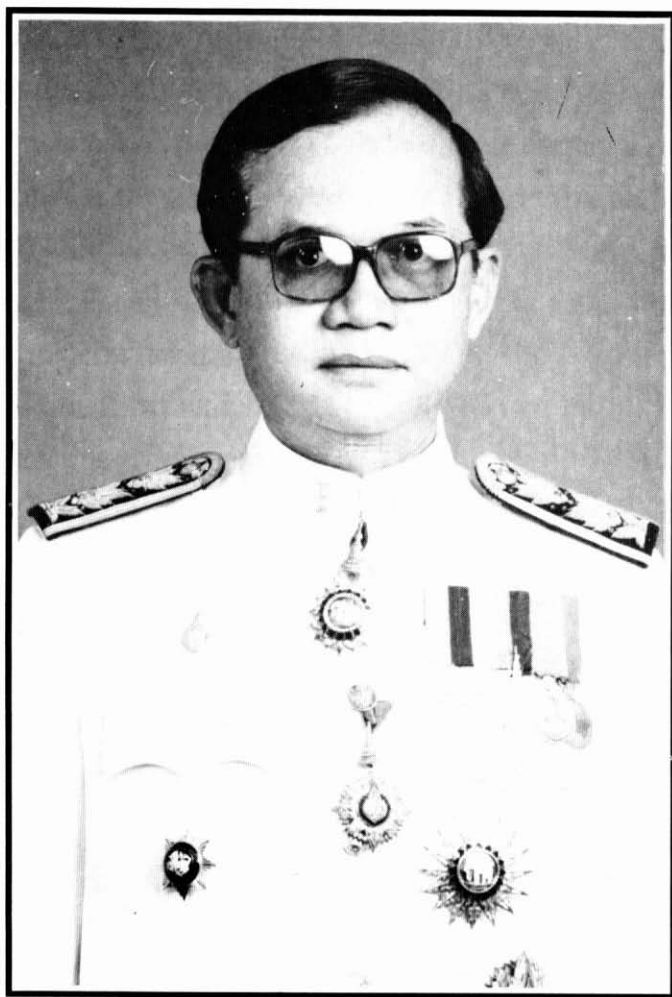
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
วิเชต พิมพ์
พระที่นั่ง

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน จากภาพศพ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ เพื่อทราบ.
		เครื่องพระราชทานเพลิง และเจ้าพนักงานยี่สิบเอ็ด
		เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ตามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

Handwritten signature

ผู้รับรับสั่ง

นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ

ชาติ ๑๙ กันยายน ๒๔๘๗

มตะ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๙

ประวัติ

สถานภาพและภูมิฉำเนาเดิม

นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ท.ช.,ท.ม. เกิดเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๔๘๗ ที่บ้านเลขที่ ๒๔ หมู่ที่ ๒ บ้านหนองโน ต.โคกก่อ อ.เมือง จ.มหาสารคาม เป็นบุตรคนที่ ๑ ของนายพรมณ์ แก้วอาจ และนางสีดา แก้วอาจ มีพี่น้องด้วยกันทั้งหมด ๘ คน คือ

๑. นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ
๒. นายยวน แก้วอาจ
๓. นางบวร พรหนอง
๔. นางทองทรัพย์ พลศรี
๕. นายจำรัส แก้วอาจ
๖. นายสมจิตร แก้วอาจ
๗. นายประดิษฐ์ แก้วอาจ
๘. นายประกอบ แก้วอาจ

สมรสกับนางสาวละออง ใบบัง มีบุตร ธิดา ๓ คน คือ

๑. นายฉันทภัทร แก้วอาจ
๒. ด.ญ.ฉัฐติกา แก้วอาจ
๓. ด.ช.ฉันทพงศ์ แก้วอาจ

การศึกษา

- มีนาคม ๒๔๙๘ ประถมศึกษา จากโรงเรียนบ้านหนองโน จ.มหาสารคาม
- พฤษภาคม ๒๕๐๒ ประกาศนียบัตร นักรธรรมเอก จากวัดหนองจิก จ.มหาสารคาม
- มีนาคม ๒๕๑๐ ประกาศนียบัตร เปรียญธรรม ๖ ประโยค วัด

เทวราชกัญชร กรุงเทพฯ

- มีนาคม ๒๕๑๔ พุทธศาสตรบัณฑิต จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์
- มีนาคม ๒๕๑๘ ปริญญาโทสาขาการศึกษา จากประเทศอินเดีย

การทำงาน

- รับราชการที่สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา โดยดำรงตำแหน่งตามลำดับ ดังนี้
- ๑๙ มีนาคม ๒๕๑๙ วิทยากร ๓ งานบริการคั่นคว่ำ ศูนย์บริการเอกสารและคั่นคว่ำ
- ๑ มกราคม ๒๕๒๑ หัวหน้างานธุรการทั่วไป ศูนย์บริการทางวิชาการและกฎหมาย
- ๑ สิงหาคม ๒๕๒๒ วิทยากร ๔ งานบริการคั่นคว่ำ ศูนย์บริการเอกสารและคั่นคว่ำ
- ๒๕ มีนาคม ๒๕๒๕ วิทยากร ๕ งานบริการคั่นคว่ำ ศูนย์บริการเอกสารและคั่นคว่ำ
- ๑๖ มีนาคม ๒๕๒๗ หัวหน้างานบริการคั่นคว่ำ ศูนย์บริการเอกสารและคั่นคว่ำ
- ๒๕ มีนาคม ๒๕๒๘ หัวหน้างานบริหารงานบุคคลและสวัสดิการกองกลาง
- ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๙ ผู้ช่วยผู้อำนวยการกองกลาง
- ๑๖ มีนาคม ๒๕๓๕ ผู้อำนวยการกองการพิมพ์
- ๑๒ กันยายน ๒๕๓๕ ผู้อำนวยการหอสมุดรัฐสภา
- ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ ผู้อำนวยการสำนักงานประธานสภาผู้แทนราษฎร

การปฏิบัติราชการพิเศษ

- ๑ ตุลาคม ๒๕๓๕ กองบรรณาธิการดำเนินการจัดทำหนังสือรัฐสภาสาร
- ๔ มีนาคม ๒๕๓๖ กรรมการเผยแพร่ประชาธิปไตยในระบบรัฐสภาสู่

ภูมิภาค

กรรมการจัดการแข่งขันตอบปัญหาความรู้เกี่ยวกับ
รัฐสภา

- ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖ กรรมการส่งเสริมและพัฒนาประชาธิปไตยในระบบ
รัฐสภา
- ๒๑ มิถุนายน ๒๕๓๖ รองประธานอนุกรรมการ คนที่ ๑ ฝ่ายจัดสัมมนา
และฝึกอบรมวิทยากรโครงการส่งเสริมและพัฒนา
ประชาธิปไตยในระบบรัฐสภา
- ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๗ กรรมการจัดการแข่งขันตอบปัญหาความรู้เกี่ยวกับ
รัฐสภา ประจำปี ๒๕๓๗
- ๑๒ กันยายน ๒๕๓๗ กรรมการผลิตสารคดี และรายการเผยแพร่ความรู้
ด้านรัฐสภาทางโทรทัศน์
- ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ กรรมการส่งเสริมและพัฒนาประชาธิปไตยในระบบ
รัฐสภา
- ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ กรรมการจัดการแข่งขันตอบปัญหาความรู้เกี่ยวกับ
รัฐสภา ประจำปี ๒๕๓๘
- ๕ กันยายน ๒๕๓๘ เจ้าหน้าที่ดำเนินการจัดทำหนังสือรัฐสภาสาร ใน
ตำแหน่งกองบรรณาธิการ
- ๑๕ มกราคม ๒๕๓๘ กรรมการผลิตรายการเผยแพร่ความรู้ด้านรัฐสภา
ทางโทรทัศน์
- ๒๙ มีนาคม ๒๕๓๘ กรรมการจัดการแข่งขันตอบปัญหาความรู้เกี่ยวกับ
รัฐสภา ประจำปี ๒๕๓๘
กรรมการส่งเสริมและพัฒนาประชาธิปไตยในระบบ
รัฐสภา
- ๑๑ เมษายน ๒๕๓๘ กรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ
๕๐ ปี

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๕ ธันวาคม ๒๕๒๔ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธันวาคม ๒๕๒๖ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธันวาคม ๒๕๒๙ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธันวาคม ๒๕๓๔ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจล้มเหลว เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๙ รวมอายุได้ ๕๑ ปี ๑๑ เดือน ๖ วัน

คำไว้อาลัย

ผอ. สัมฤทธิ์ แก้วอาจ

ผอ. สัมฤทธิ์ แก้วอาจ ผู้อำนวยการสำนักงานประสานสภาผู้แทนราษฎร เป็นผู้ที่ผมรักและไว้วางใจเป็นอย่างมาก

ท่านเป็นผู้ที่เพียบพร้อมไปด้วยความรู้ ความสามารถ มีความวิริยะ อุตสาหะ อุทิศตนให้กับราชการของรัฐบาล และสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดีเยี่ยม ทั้งในเวลาราชการปกติ และนอกเวลาราชการ งานราชการทุกเรื่องที่เสนอถึงผมเพื่อพิจารณา ผอ. สัมฤทธิ์ จะเป็นผู้กลั่นกรองเสนอความเห็น ทำให้ผมทำงานด้วยความสบายใจ

เมื่อผมทราบข่าวการถึงแก่กรรมของ ผอ. สัมฤทธิ์ ก่อนเวลาอันสมควร เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๙ ผมรู้สึกตกใจ และเศร้าสลดใจเป็นอย่างมาก เพราะทำให้ผมต้องสูญเสียบุคคลที่ผมไว้วางใจไปอีกหนึ่งคน ผมเชื่อว่ามิใช่แต่ผมคนเดียวเท่านั้น ที่รู้สึกอาลัย ผอ. สัมฤทธิ์ ยังมีข้าราชการ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกเป็นจำนวนมาก ที่อาลัยและคิดถึงในคุณงามความดีที่ ผอ. สัมฤทธิ์ ได้สร้างสมตลอดมา

ขออำนาจแห่งคุณงามความดี กุศลผลบุญที่ ผอ. สัมฤทธิ์ แก้วอาจ ได้สร้างสมไว้ในภพนี้ และผลบุญที่ครอบครัว ญาติมิตร ได้บำเพ็ญให้ จงเป็นผลานิสงส์ ให้ดวงวิญญาณของ ผอ. สัมฤทธิ์ จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ

บุญเอื้อ ม.

(นายบุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ)

ประธานสภาผู้แทนราษฎร และ ประธานรัฐสภา)

คำไว้อาลัย

เมื่อได้ทราบข่าวการถึงแก่กรรมของนายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ผู้อำนวยการสำนักงานประสานสภาผู้แทนราษฎร ทำให้ตกใจว่าเป็นไปได้อย่างไร ซึ่งรวดเร็วเหลือเกิน เพราะได้ร่วมปฏิบัติงานกับนายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ มาโดยตลอด เวลาที่ผมได้มาดำรงตำแหน่งที่สภาผู้แทนราษฎรนี้ อย่างไรก็ตามในฐานะผมเป็นคนจังหวัดเดียวกับนายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ และเคยร่วมปฏิบัติงานด้วยกัน มา ก็ขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อครอบครัวและญาติมิตรของนายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ในการจากไปครั้งนี้

อนึ่ง ขณะที่นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ยังมีชีวิตอยู่นั้น ก็ได้ปฏิบัติงานเพื่อประเทศชาติ บ้านเมืองด้วยความเสียสละอย่างยิ่งและเป็นประโยชน์สูงสุดแก่ทางราชการ การจากไปของนายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ดังกล่าวนี้นับว่าความโศกเศร้าเสียใจให้แก่บรรดาญาติมิตรเป็นอย่างมาก รวมทั้งผมด้วย

นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ได้ทำความดีแก่ทางราชการและประเทศชาติ มามากต่อมากแล้ว รวมเวลารับราชการ ๒๐ ปี ซึ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป อยู่แล้ว

ขออุทิศบุญบารมีที่บรรดาญาติมิตร ได้บำเพ็ญอุทิศให้และบุญกุศลที่ นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ได้บำเพ็ญแต่ครั้งยังมีชีวิตอยู่ จงเป็นพลวปัจจัย อำนาจอิฏฐวิบากสมบัตินำผล อันเป็นที่เจริญใจแก่นายสัมฤทธิ์ แก้วอาจ ผู้ แม้จะสถิตในสัมปรายภพ จงทุกประการเทอญฯ

(นายกรีข กงเพชร)

รองประธานสภาผู้แทนราษฎร คนที่ ๑

อาลัยคุณสัมฤทธิ์

ผมทราบข่าวการจากไปของ คุณสัมฤทธิ์ ด้วยความเศร้าและเสียใจอย่างสุดซึ้ง คุณสัมฤทธิ์ เป็นคนดี มีจิตใจที่บริสุทธิ์ ขยันขันแข็ง และเอาใจใส่ในหน้าที่การงาน รับภาระงานต่างๆ ของสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร โดยไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก ต้องเก็บความรู้สึก และอดทนในทุกด้านการจากไปโดยกะทันหันได้สร้างความอาลัยแก่ครอบครัว เพื่อนร่วมงานและข้าราชการของสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรทุกคน

ขอให้คุณความดีที่ คุณสัมฤทธิ์ ได้กระทำมาตลอดชีวิต เป็นอานิสงส์ให้วิญญาณของ คุณสัมฤทธิ์ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ

ศาสตราจารย์ไพศิษฐ์ พิพัฒนกุล

เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร

คำไว้อาลัย

ท่าน ผอ.สัมฤทธิ์ แก้วอาจ เป็นผู้มีอัธยาศัยไมตรีเป็นกันเอง อ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่ถือตัว เจริญไฟเพราะอ่อนหวาน ถ้าใครได้คบค้าสมาคมด้วยแล้ว ถือได้ว่ามีมิตรแท้และกัลยาณมิตรคนหนึ่ง ข้าพเจ้าก็ได้คบค้าสมาคมกับท่าน และนอกจากนั้นยังเป็นคนจังหวัดเดียวกันด้วย จึงทำให้ข้าพเจ้ามีความชอบพอรักใคร่กับท่านเป็นกรณีพิเศษ

เมื่อวันที่ข้าพเจ้าทราบข่าวท่านถึงแก่กรรม ข้าพเจ้ายังไม่เชื่อว่าเป็นความจริง เพราะวันที่ประชุมพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่...) พ.ศ. ... ข้าพเจ้ายังได้พูดคุยกับท่าน และท่านก็ยังมีความสุข แข็งแรงเป็นปกติดี จนกระทั่งข้าพเจ้าได้รับการยืนยันว่าท่านถึงแก่กรรมจริง ข้าพเจ้าจึงมีความรู้สึกตกใจ และตกตลิ่งอยู่นาน จิตใจหวั่นไหวรู้สึกทุกซะระหม ต่อแต่นี้ไปคงไม่ได้พบกันอีกแล้ว เปรียบเสมือนข้าพเจ้าต้องสูญเสียเพื่อนที่ดี ที่สุดไปอีกคนหนึ่ง

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานขอให้กุศลบุญราศี และบรรดาคุณความดีทั้งหลายทั้งปวงที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญมา จงดลบันดาลให้วิญญาณของ ผอ.สัมฤทธิ์ แก้วอาจ จงไปสู่สุคติในสรวงสวรรค์ชั้นนิรันดร

นายประยุทธ์ ศิริพานิชย์

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดมหาสารคาม

ตายไวแท้

ภาษาอีสานหรือภาษาลาว นั้น ก็คือ ภาษาอันเดียวกัน “มะละกอ” ไปถามคนเวียงจันทน์ เขาเอ็นว่า “บักซุง” “หมากซุง” อีสานก็เช่นเดียวกัน อาจจะแตกต่างกันบ้างเมื่อนำ “บักซุง” “หมากซุง” มาตำ

“ขอตำหมากกอ จานหนึ่ง ตำลาว...เด้อ”

“ตำบักซุง บิใส่ปลาแดก...ตำไทย”

“ตำโคราช...เป็นป...”

สิ่งที่กระผมกล่าวมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างน้อยนิดที่กระผมและท่านผู้อำนวยการ “สัมฤทธิ์ แก้วอาจ” ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ในฐานะเป็นคนอีสานด้วยกัน

*อย่าสไล เสียมพงศ์พันธุ์พี่น้องเก่า
อย่าได้ละโคตรเชื้อ หลาไปหยังผู้อื่นดี...
ไทไกลน้น เจงเลงน้ำแจ้วซ่า
มันบิใส่คิงหลิ่ง คือไทไกลนน้ำแจ้วชิง...ดอกนา
ให้เจ้างอยขานลับดอกกระเจียวอยู่แคมฮั่ว...”*

ผญา คือ ปรัชญาอันสูงสุดของคนอีสาน ที่ได้ใช้พูดจาเปรียบเปรย สั่งสอน คนทั่วไปมาเนิ่นนานแล้ว นับตั้งแต่ “ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี”

นั่นคือ “คำพูด” ของ ผอ.สัมฤทธิ์ แก้วอาจ

ชีวิตที่เกิดมาเป็นคนทุกข์ คนจน มิใช่ความผิดของใคร รวมทั้งมิใช่ ความผิดของ “ผอ.สัมฤทธิ์” ด้วย

ชีวิต “นักบินท์” มิใช่จะบินบนเวหาอากาศ แต่ชีวิตของ “นักบินท์”

เช่น “**ผอ.สัมฤทธิ์**” ได้ “**บิณฑบาต**” สร้างคุณงามความดีในพระบวรพุทธศาสนา ได้เทศนาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนตามรอยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความดีที่ใครทำได้ ย่อมสะท้อนถึงบารมี ความศรัทธา ที่คนคนนั้นได้ ทำไว้ในโลกพิภพนี้

“**ผอ.สัมฤทธิ์ แก้วอาจ**” อาจบกรพร่องที่ไม่ได้ตรวจตราสุขภาพของตนเอง มัวแต่มุ่งเรื่องงานติดตามท่านประธานสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งท่าน “**ผอ**” ได้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดีเยี่ยม

“**แผ่นดินใช้สือเอาหยงนาคุ้มท่มแผ่นดินออกทหมากไม้ยาแก้...แผ่นดินยัง...**”

ปัญหาของบ้านเมือง เหมือนโรคภัยไข้เจ็บ หากหายาแก้ไม่ได้...บ้านเมืองก็ไปไม่ได้

นี่คือ “**ความลึกซึ้ง**” ของ “**ผอ.สัมฤทธิ์**” ได้พูดจาไว้

“**ท่าน ผอ.สัมฤทธิ์ แก้วอาจ**” ได้ทำงานอย่างหนึ่งให้กระผมได้สืบสานต่อ งานนั้นก็คืองานจัดพิมพ์ “**มรดกอีสาน**” อันเป็นวรรณกรรม วรรณคดี วัฒนธรรม ประเพณี ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ของคนอีสาน

กระผมจะทำงานนี้ต่อไป แม้ว่า “**ท่าน ผอ.สัมฤทธิ์**” จะตัดช่องน้อยเฉพาะ ตัวดวงหนีไปก่อน

กระผมเคยมอบหนังสือ “**ตงโดย**” ซึ่งเป็นหนังสือที่เผยแพร่ญา ภาษิตอีสานให้แก่ท่าน ผอ. แต่ไม่นึกเลยว่า ผอ.สัมฤทธิ์ จะทิ้งหนังสือ “**ตงโดย**” ไว้ ณ พื้นพิภพนี้

ผอ.สัมฤทธิ์ คงนำหลายสิ่งหลายอย่างไปทำต่อที่สรวงสวรรค์

กระผมตกใจในข่าวคราวของ ท่าน **ผอ.สัมฤทธิ์** ทำไมต้องตาย... ทำไมต้องตาย “**ตายไวแท้**” คนอย่าง **ผอ.สัมฤทธิ์** ซึ่งเป็นลูกของพระพุทธเจ้า จะยี่หระกับสิ่งเหล่านี้เหรอ

ทุกอย่างเป็นอนิจจัง...ทุกขัง...อนัตตา ประมวลเข้าสู่ไตรลักษณ์ทั้งนั้น

หลับฝันดีครับ พี่สัมฤทธิ์ หากคิดถึงรัฐสภา ก็แวะเวียนมาเยี่ยมบ้าง
คนอยู่หลังยังว่าเหว่ วิเวกวังเวง พี่ไปได้แล้ว
โชคดีตลอดกาลครับ

จาก

นายอดิศร เพียงเกษ
ส.ส.ขอนแก่น (น้องพี่สัมฤทธิ์...ครับ)
๒๘ สิงหาคม ๒๕๓๙

คำไว้อาลัย

พวกเราชาวจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งปัจจุบันรับราชการอยู่สำนักงาน
เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ทุกคนพอได้ทราบข่าวการถึงแก่กรรมของ นาย
สัมพันธ์ แก้วอาจ ผู้อำนวยการสำนักงานประสานสภาผู้แทนราษฎร ต่างก็ตก
ใจว่า ไม่น่าจะเป็นไปได้เพราะช่างรวดเร็วเหลือเกิน เพราะการมาปฏิบัติ
ราชการก็พบหน้ากันแทบทุกวัน ในฐานะเป็นคนจังหวัดเดียวกันกับนายสัมพันธ์
แก้วอาจ และเคยร่วมปฏิบัติงานมาด้วยกันโดยตลอด ขอแสดงความเสียใจ
อย่างสุดซึ้งต่อครอบครัวและญาติมิตรของ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ ในการจาก
ไปครั้งนี้

อย่างไรก็ดีขณะที่ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ ยังมีชีวิตอยู่การปฏิบัติตน
กับเพื่อร่วมงานและการประสานงานราชการก็เป็นไปด้วยน้ำใจ ไมตรี เอื้ออาทร
ต่อกันเป็นอย่างดี ทำให้เกิดประโยชน์ต่อทางราชการเป็นอย่างมาก ตลอดเวลา
ที่ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ ได้รับราชการปฏิบัติงานเพื่อชาติบ้านเมือง มาเป็น
เวลา ๒๐ ปี ถือได้ว่า เป็นทรัพยากรบุคคลที่เปี่ยมด้วยคุณค่า มากด้วย
ประสบการณ์ และได้อุทิศตนเพื่องานราชการเป็นอเนกอนันต์ ซึ่งไม่อาจนำ
มากล่าว ณ ที่นี้ให้หมดได้

การจากไปของ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ ดังกล่าวนี้ ยังความเสียใจให้แก่
บรรดาญาติมิตรเป็นอย่างมาก รวมทั้งพวกข้าพเจ้าด้วย

ขอคุณผลบุญที่บรรดาญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศให้และบุญกุศล ความดี
ทั้งหลายทั้งปวง ที่ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ ได้บำเพ็ญแต่ครั้งยังมีชีวิตอยู่ จงส่ง
วิบากผลอำนวยให้ นายสัมพันธ์ แก้วอาจ จงสถิตในสุคติโลกสวรรค์ จงทุก
ประการเทอญฯ

ชาวจังหวัดมหาสารคาม (รัฐสภา)

ขอกราบขอบพระคุณ

เจ้าภาพขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณอธิการบดีและคณาจารย์แห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ และขอกราบขอบพระคุณท่านประธานสภาผู้แทนราษฎร (นายบุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ) ท่านรองประธานสภาผู้แทนราษฎร (นายกรีช กงเพชร) ท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ท่านเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (ศาสตราจารย์ไพศิษฐ์ พิพัฒน์กุล) ข้าราชการสำนักงานเลขาธิการ และญาติมิตรที่เคารพนับถือทุกท่าน ที่ได้กรุณามาแสดงความเสียใจ ไว้อาลัย และนำพวงหรีดมาเคารพศพ รวมทั้งช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล ร่วมเป็นเจ้าภาพในการสวดพระอภิธรรมตลอดทั้ง ๕ คืน พร้อมทั้งได้มอบปัจจัยบางส่วนร่วมทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์ และทั้งได้กรุณามาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพในวันนี้ หากมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดขาดตกบกพร่องประการใด ขอได้โปรดประทานอภัยในครั้งนี้อย่างยิ่งด้วย

ขออำนาจแห่งกุศลเจตนาที่ท่านผู้ทรงเกียรติทั้งหลายได้มาร่วมบำเพ็ญกุศล จงเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้ทุกท่านประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไปเทอญ.

ด้วยจิตคารวะ
ภรรยา บุตรธิดา

ธรรมนุญชีวิต

พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม

พระธรรมปิฎก
(ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

บทนำ คนเต็มคน	๑
๑. คนสมบูรณ์แบบ	๑
หมวดหนึ่ง คนกับสังคม	๔
๒. คนมีศีลธรรม	๔
๓. สมาชิกที่ดีของสังคม	๗
๔. สมาชิกที่ดีของชุมชน	๘
๕. สมาชิกที่ดีของรัฐ	๑๒
๖. ผู้นำหรือผู้ปกครองรัฐ	๑๔
หมวดสอง คนกับชีวิต	๑๘
๗. ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์	๑๘
๘. ชีวิตที่ไม่ถล่มทลาย	๒๒
๙. ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ	๒๕
๑๐. ชีวิตที่เป็นหลักฐาน	๒๗
๑๑. ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์	๓๐
หมวดสาม คนกับคน	๓๕
๑๒. คู่ครองที่ดี	๓๕
๑๓. พ่อ-แม่บ้านที่ดี	๓๘
๑๔. ทายาทที่ดี	๔๑
๑๕. มิตรแท้-มิตรเทียม	๔๔
๑๖. ลูกจ้าง-นายจ้าง	๔๗
หมวดสี่ คนกับมรรคา	๔๘
๑๗. ครู อาจารย์	๔๘
๑๘. นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า	๕๑
๑๙. อุบาสก อุบาสิกา	๕๔
๒๐. พระภิกษุสงฆ์	๕๗
๒๑. คนถึงธรรม	๕๘

สารบัญย่อ

บทนำ คนเต็มคน	๑
๑. คนสมบูรณ์แบบ (สมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ)	๑
หมวดหนึ่ง คนกับสังคม	๔
๒. คนมีศีลธรรม (สมาชิกในหมู่อารยชน)	๔
ก. มีสุจริตทั้งสาม	๔
ข. ประพฤติตามอารยธรรม	๔
ค. อย่างต่ำมีศีล ๕	๖
๓. คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่ดีของสังคม)	๗
ก. มีพรหมวิหาร	๗
ข. นำเพ็ญการสงเคราะห์	๗
๔. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของชุมชน (สมาชิกที่ดีของชุมชน)	๘
ก. พึ่งตนเองได้	๘
ข. อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี	๑๐
๕. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี (สมาชิกที่ดีของรัฐ)	๑๒
ก. รู้หลักอธิปไตย	๑๒
ข. มีส่วนในการปกครอง	๑๓

๖. คนผู้นำรัฐ (พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองบ้านเมือง)	๑๔
ก. ทรงทศพิธราชธรรม	๑๔
ข. บำเพ็ญกรณีย์ของจักรพรรดิ	๑๕
ค. ประกอบราชสังคหะ	๑๗
ง. ละเว้นอคติ	๑๗

หมวดสอง คนกับชีวิต ๑๘

๗. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ (ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์)	๑๘
ก. มีฐานที่มั่นคง	๑๘
ข. ทรงพลังภายใน	๑๙
ค. ลุกุดหมายของชีวิต	๒๐
๘. คนไม่หลงโลก (ชีวิตที่ไม่ถลำพลาด)	๒๒
ก. รู้ทันโลกธรรม	๒๒
ข. ไม่มองข้ามเทวทูต	๒๓
ค. คำningสูตรแห่งชีวิต	๒๓
๙. คนประสบความสำเร็จ (ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ)	๒๕
ก. หลักความเจริญ	๒๕
ข. หลักความสำเร็จ	๒๖
ค. หลักเมล็ดโพธิญาณ	๒๖
๑๐. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ (ชีวิตที่เป็นหลักฐาน)	๒๗
ก. ชื่นหาและรักษาสมบัติ	๒๗
ข. ชื่นแจงจัดสรรทรัพย์	๒๘
ค. ชื่นจับจ่ายกินใช้	๒๘

๑๑. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ (ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์)	๓๐
ก. มีความสุขสี่ประการ	๓๐
ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ	๓๑
ค. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่	๓๒
ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง	๓๒
จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี	๓๓

หมวดสาม คนกับคน ๓๕

๑๒. คนร่วมชีวิต (คู่ครองที่ดี)	๓๕
ก. คู่สร้างคู่สม	๓๕
ข. คู่ชื่นชมคู่ระกำ	๓๖
ค. คู่ศีลธรรมคู่ความดี	๓๗
ง. คู่ถูกหน้าที่ต่อกัน	๓๗
จ. พ่อบ้านเห็นใจภรรยา	๓๘

๑๓. คนรับผิดชอบต่อตระกูล (หัวหน้าครอบครัวที่ดี)	๓๙
ก. รักษาตระกูลให้คงอยู่	๓๙
ข. บุชาคนที่เหมือนไฟ	๓๙
ค. ใส่ใจบุตรธิดา	๔๐
ง. ทำหน้าที่ผู้มาก่อน	๔๐
จ. เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ	๔๐

๑๔. คนสืบตระกูล (ทายาทที่ดี)	๔๑
ก. เคารพทิศเบื้องหน้า	๔๑
ข. ไม่คบหาอบายมุข	๔๑
ค. เบิกทางสุขด้วยดรณธรรม	๔๓

๑๕. คนที่จะคบหา (มิตรแท้-มิตรเทียม)	๔๔
ก. มิตรเทียม	๔๔
ข. มิตรแท้	๔๕
ค. มิตรต่อมิตร	๔๖
๑๖. คนงาน - นางงาน (ลูกจ้าง - นายจ้าง)	๔๗
ก. นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน	๔๗
ข. คนรับใช้และคนงานอนุเคราะห์นาย	๔๗
หมวดสี่ คนกับมรรคา	๔๘
๑๗. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา (ครู อาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม)	๔๘
ก. เป็นกัลยาณมิตร	๔๘
ข. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้	๔๙
ค. ดำเนินลีลาครูทั้งสี่	๔๙
ง. มีหลักตรวจสอบสาม	๕๐
จ. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์	๕๐
๑๘. คนผู้เล่าเรียนศึกษา (นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า)	๕๑
ก. รู้หลักบุพภาคของการศึกษา	๕๑
ข. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา	๕๒
ค. ศึกษาให้เป็นพหูสูต	๕๒
ง. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา	๕๓
๑๙. คนใกล้ชิดศาสนา (อุบาสก อุบาสิกา)	๕๔
ก. เกื้อกูลพระ	๕๔
ข. กระทำบุญ	๕๔
ค. คำนพระศาสนา	๕๕

ง. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ	๕๖
จ. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า	๕๖
๒๐. คนสืบศาสนา (พระภิกษุสงฆ์)	๕๗
ก. อนุเคราะห์ชาวบ้าน	๕๗
ข. หมั่นพิจารณาตนเอง	๕๗
๒๑. คนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส)	๕๘
บันทึกท้ายเล่ม	๖๒
ดัชนี	๖๕

บทนำ

คนเต็มคน

๑. คนสมบูรณ์แบบ (สมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ)

คนสมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ มีธรรมหรือคุณสมบัติ ดังต่อไปนี้

๑. **ซัมมัญญา** รู้หลักและรู้จักเหตุ คือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติกิจการหน้าที่ และดำเนินกิจการต่าง ๆ รู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติ ตามเหตุผล เช่นรู้ว่า ตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึงสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

๒. **อัตถัญญา** รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือรู้ความหมาย และความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร รู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นๆ เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่ให้มีหน้าที่ ตำแหน่ง ฐานะการงานอย่างนั้นๆ เขากำหนดวางกันไว้ เพื่อ

ความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร ดังนี้เป็นต้น ตลอดจนจนถึงขั้นสูงสุด คือ ได้รับความหมายของคติธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นสาระของชีวิต

๓. **อรรถัตถุญตา รู้จักตน** คือ รู้ตามเป็นจริงว่า ตัวเรานั้น ว่าโดยฐานะภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้เท่าไรอย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และรู้จักแก้ไขปรับปรุงส่งเสริม ทำการต่าง ๆ ให้สอดคล้องถูกต้อง ตรงทางที่จะให้เจริญงอกงามบังเกิดผลดี

๔. **มัตถัตถุญตา รู้จักประมาณ** คือ รู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดี ในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่าง ๆ ตลอดจนจนการพักผ่อนหลับนอนและการสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ

๕. **กาลัตถุญตา รู้จักกาล** คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่า เวลาไหน ควรทำอะไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา เป็นต้น

๖. **ปรีชาัตถุญตา รู้จักชุมชน** คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้การอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมชน และต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา ควรต้องทำกิริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ ๆ เป็นต้น

๗. **บุคคลัตถุญตา รู้จักบุคคล** คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอรรถาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีว่า ควรจะคบหรือไม่

ได้คิดอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิหรือจะแนะนำ
สั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น

ธรรม ๗ ข้อนี้ เรียกว่า **สัปปริสธรรม*** แปลว่า ธรรมของสัปปริสชน
คือคนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์

(อง. สตตก. ๒๓/๖๕/๑๑๔)

* ดูบันทึกที่ ๑ ห้ายเล่ม

หมวดหนึ่ง

คนกับสังคม

๒. คนมีศีลธรรม

(สมาชิกในหมู่อารยชน)

คนมีศีลธรรม หรือมีมนุษยธรรม ที่เรียกได้ว่าเป็นอารยชน มีธรรม คือ คุณสมบัติ ดังนี้

ก. มีสุจริตทั้งสาม คือ มีความประพฤติดีประพฤติชอบ ๓ ประการ

๑. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ตั้งงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยกาย

๒. วาจาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ตั้งงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยวาจา

๓. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ตั้งงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยใจ

(ที. ป่า. ๑๑/๒๒๘/๒๒๗)

ข. ประพฤติตามอารยธรรม โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ

- ทางกาย ๓

๑. ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน; มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๒. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย และการเอารััดเอาเปรียบ; เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

๓. ละเว้นการประพฤติดีดล้วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจ ทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

- ทางวาจา ๔

๔. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง; กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ

๕. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก; พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย; พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลควรฟัง

๗. ละเว้นการพูดเหลวไหลเพื่อเจ้อ; พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

- ทางใจ ๓

๘. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้; คิดให้ คิดเสียสละ ทำใจให้เผื่อแผ่กว้างขวาง

๙. ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย; ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ธรรม ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่า **กุศลกรรมบถ** (ทางทำกรรมดี) บ้าง **ธรรมจริยา** บ้าง **อารยธรรม** บ้าง เป็นรายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อ ข้างต้นด้วย คือ ข้อ ๑-๓ เป็น **กายสุจริต** ข้อ ๔-๗ เป็น **วจีสุจริต** ข้อ ๘-๑๐ เป็น **มโนสุจริต**

ก. อย่างต่ำมีศีล ๕ หลักความประพฤติ ๑๐ ข้อต้นนั้น เป็นธรรมจรรยา และเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อมทั้ง ทางกาย ทาง วาจา และทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ท่านสอนว่าผู้นั้นพึง ควบคุมตนให้ได้ในทางกายและวาจาก่อนเป็นอย่างน้อย ด้วยการประพฤติ ตามหลัก **ศีล ๕** ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจรรยา ๑๐ ประการนั้น ก็ยังจะได้ ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม คือ

๑. เว้นจากปาณาติบาต ละเว้นการฆ่าการสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อ ชีวิตและร่างกาย
๒. เว้นจากอกุณินาทาน ละเว้นการลักขโมย เปียดบังแย่งชิง ไม่ ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน
๓. เว้นจากกามสุมิถฉางาร ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษ ร้ายต่อของรักของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนทำวงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน
๔. เว้นจากมุสาวาท ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง ประทุษร้าย เขา หรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา
๕. เว้นจากสุรามรภัย ไม่เสพเครื่องดองของมีเมาสิ่งเสพติด อันเป็น เหตุให้เกิดความประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะ ขาดสติ

(อง. ปญจก. ๒๒/ ๑๗๒/ ๒๒๗)

๓. คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่ดีของสังคม)

สมาชิกที่ดีผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

ก. มีพรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ต่อไปนี้

๑. เมตตา ความรัก คือ ความปรารถนาดีมีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์ และความสุข

๒. กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓. มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาประสบความสำเร็จออกงามยิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย

๔. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม*

(ที.ม. ๑๐/ ๑๘๔/ ๒๒๕)

เมื่อมีคุณธรรมภายในเป็นพื้นฐานจิตใจเช่นนี้แล้ว ฟังแสดงออกภายนอก ตามหลักความประพฤติ ต่อไปนี้

ข. บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ใสามัคคี ที่เรียกว่า **สังคหวัตถุ** ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. **ทาน ให้ปัน** คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือ สงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. **ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน** คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำ แสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. **อัตตจริยา ทำประโยชน์แก่เขา** คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วย แก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. **สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน** คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตน เสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

พูดสั้น ๆ ว่า : ช่วยด้วยทุนด้วยของหรือความรู้; ช่วยด้วยถ้อยคำ; ช่วยด้วยกำลังงาน; ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ปัญหา

(ที. ปา. ๑๑/๑๔๐/๑๖๗)

* กรณีสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ใช้อุเบกขา คือ เมื่อเห็นคนที่ตนดูแล เป็นอยู่ดี ต่าง ขวนขวายในกิจการหน้าที่ของตน ก็รู้จักวางที่เฉยคอยดูโดยสงบ ไม่เข้าชี้จู้จี้ ไม่ก้าวก่าย แทรกแซง ท่านแสดงอุปมาข้อหนึ่งว่า อุเบกขานั้น เหมือนดั่ง นายสารถิ เมื่อมาร่วงถูก ทางเรียบสนิท ก็นั่งคุมสงบนิ่งคอยดูเฉยอยู่ โดยนัยนี้ จึงแสดงความหมายของอุเบกขา อย่างคลุมความว่า ความรู้จักวางที่เฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้ หรือในเมื่อเขา ควรต้องได้รับผลสมควรแก่ความรับผิดชอบของตนเอง

ดู วิสุทธิ. ๓/๔๑; วิสุทธิ. ฎีกา ๒/๑๓๖; ๓/๑๑๒

๔. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน (สมาชิกที่ดีของชุมชน)

คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน ซึ่งจะช่วยให้หมู่ชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

ก. **พึ่งตนเองได้** คือ ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระถ่วงหมู่คณะ หรือหมู่ญาติ ด้วยการประพฤติธรรม สำหรับสร้างที่พึ่งแก่ตนเอง (เรียกว่า **นาถกรรมธรรม**) ๑๐ ประการ คือ

๑. **ศีล** ประพฤติดีมีวินัย คือ ดำเนินชีวิตโดยสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา มีวินัย และประกอบสัมมาชีพ

๒. **พาหุสัจจะ** ได้ศึกษาศดับมาก คือ ศึกษาเล่าเรียนสดับดับฟังมาก อันใดเป็นสายวิชาของตน หรือตนศึกษาศิลปวิทยาใด ก็ศึกษาให้ชำนาญ มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง รู้ชัดเจนและใช้ได้จริง

๓. **กัลยาณมิตรตา** รู้จักคบคนดี คือ มีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกเสวนา เข้าหาที่ปรึกษาหรือผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี เลือกสัมพันธ์เกี่ยวข้องและถือเอียงอย่างสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ซึ่งจะทำให้ชีวิตเจริญออกงาม

๔. **โสวัจฉตตา** เป็นคนที่พูดกันง่าย คือ ไม่ดื้อรั้นกระด้าง รู้จักรับฟัง เหตุผลและข้อเท็จจริง พร้อมทั้งจะแก้ไขปรับปรุงตน

๕. **กิงกรณียะสุ** ทักขตา ขวนขวายกิจของหมู่ คือ เอาใจใส่ช่วยเหลือ ธุระและกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติ เพื่อนพ้องและของชุมชน รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองหาวิธีดำเนินการที่เหมาะสม ทำได้ จัดได้ ให้สำเร็จเรียบร้อย ด้วยดี

๖. **ธรรมกามตา** เป็นผู้ใฝ่ธรรม คือ รักธรรม ชอบศึกษา ค้นคว้า สอบถามหาความรู้หาความจริง รู้จักพูด รู้จักรับฟัง สร้างความรู้สึกลึกสนิทสนมสบายใจ ชวนให้ผู้อื่นอยากเข้ามาปรึกษาและร่วมสนทนา

๗. **วิริยารัมภะ** มีความเพียรขยัน คือ ขยันหมั่นเพียร พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว ประกอบความดี บากบั่น ก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ละเลยทอดทิ้งธุระหน้าที่

๘. **ตันตฺตญฺญี** มีสันโดษรู้พอดี คือ ยินดี พึงพอใจแต่ในลาภผล ผลงาน และผลสำเร็จต่าง ๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม และไม่มัวเมาเห็นแก่ความสุขทางวัตถุ

๙. **สติ** มีสติคงมั่น คือ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำ คำที่พูด กิจที่ทำแล้ว และที่จะต้องทำต่อไปได้ จะทำอะไรก็รอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ผลีผลาม ไม่เลินเล่อ ไม่เลื่อนลอยไม่ประมาท ไม่ยอมมถล่มลงในทางผิดพลาด ไม่ปล่อยปละละเลยทิ้งโอกาสสำหรับความดีงาม

๑๐. **ปัญญา** มีปัญญาเหนืออารมณ์ คือ มีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้จักพิจารณาวินิจฉัยด้วยใจเป็นอิสระทำการต่าง ๆ ด้วยความคิดและมีวิจารณญาณ

(ที.ปา. ๑๑/๓๕๗/๒๘๑)

ข. **อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี** ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า **สาราณียธรรม** (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖ ประการ คือ

๑. **เมตตา** ทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่าง ๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาจริกรรม หุดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม คิดต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดีมีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคี ได้มาแบ่งกันกินใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคด้วยกัน

๕. สีลสามัญญตา ประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสามัญญตา ปรึบความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงาม หรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

(ที. ปา. ๑๑/๓๑๗/๒๕๗)

๕. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี (สมาชิกที่ดีของรัฐ)

สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย พึงรู้หลักและปฏิบัติดังนี้

ก. **รู้หลักอธิปไตย** คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า **อธิปไตย ๓ ประการ*** ดังนี้

๑. **อัตตอธิปไตย** ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ในฐานะศักดิ์ศรีเกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนและสิ่งทีเนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน

๒. **โลกอธิปไตย** ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถจะเอาใจหมู่ชน หากความนิยมหรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดี ด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

๓. **ธรรมอธิปไตย** ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถสิ่งทีได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นทีรับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นประมาณ อย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย พึงถือหลักข้อ ๓ คือ ธรรมอธิปไตย

(ที.ป.๑๑ /๒๒๘/๒๓๑)

* ดูบันทึกที่ ๒ ห้ายเล่ม

ข. มีส่วนในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสี่ยง นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียวที่เรียกว่า **อธิปไตยธรรม ๗ ประการ** คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ พบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน) โดยสม่ำเสมอ

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำงานทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน

๓. ไม่ถืออำนาจใจใครต่อความสะดวก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติวางไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติกันไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนุญ

๔. ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง

๕. ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการช่มเหล่งรังแก

๖. เคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปุชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ รั้งให้ทำดี และเป็นที่ยอมรับของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้น ตามประเพณี

๗. จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรมแก่บรรพชิต ท่านผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

(ที.ม. ๑๐/ ๖๘/ ๘๖)

นอกจากนี้ พึงประพฤติดนเป็นผู้ครองเรือนและหัวหน้าครอบครัวที่ดี ตามหลักปฏิบัติในหมวดที่ ๑๑ ว่าด้วยคนครองเรือนที่เลิศล้ำ โดยเฉพาะข้อ **จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี**

๖. คนผู้นำรัฐ

(พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองบ้านเมือง)

ท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐตั้งต้นแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ และเป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. ทรงทศพิธราชธรรม คือ มีคุณธรรมของผู้ปกครอง หรือราชธรรม (ธรรมของพระราชา) ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. **ทาน** ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวกจัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒. **ศีล** รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและวจีหวารประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓. **ปริงจาละ** บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. **อาชชวะ** ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ใฝ่มารยาปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕. **มัททวะ** ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง

๖. **ตปะ** พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลส ตัณหา มิให้เข้า

มาครอบงำจิตใจ ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่น แต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๙. **อັกโกระ** ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ ระวังความเคืองชุน วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

๑๐. **อวิหิงสา** มือหิงसानำร่มเย็น คือไม่หลงระเรีงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๑๑. **ขันติ** ชำระเช็ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ทอดยถ ถึงจะถูกย่ำถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมัดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจการณียะที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๒. **อวิโรธนะ** มิปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎร์ปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลัก หนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้ายลากลักการหรืออิฏฐารมณอันิฏฐารมณใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม กิติ นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม กิติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

(ขุ.ชา. ๒๘/ ๒๔๐/ ๘๖)

๑๓. **บำเพ็ญกรณียะของจักรพรรดิ** คือ ปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า **จักรวรรดิวัตร** (ธรรมนิยมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ) ๕ ประการ* คือ

* ดูบันทึกที่ ๓ ท้ายเล่ม

๑. **ธรรมาธิปไตย** ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

๒. **ธรรมการรักษา** ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายใน ข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการและคนต่างอาชีพ พ่อค้า เกษตรกร ชาวนิคมนชนบท และชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ตลอดจน สัตว์ทำสัตว์ปีกอันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๓. **มา อธรรมการ** ห้ามและกั้นการอันอธรรม คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้มีกรกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหงและความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตและนิยมธรรม

๔. **ธนาอุปทาน** ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕. **บริปูณา** สอบถามปรึกษากับพระสงฆ์และนักปราชญ์ มีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทมิวม่าที่จะช่วยให้เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบได้ถามหาความรู้หาความจริงและถกข้อปัญหาต่าง ๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกที่ชอบธรรม ดิงามและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข

(ที.ปา. ๑๑/ ๓๕/ ๖๕)

* หมายถึง พระมหากษัตริย์ อโอรส ธิดา ข้าราชการในพระองค์หรือคนในครอบครัวและในปกครองส่วนตัว ซึ่งพึงคุ้มครอง โดยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่สุขสงบและเคารพนับถือกัน

ก. ประกอบราชสังคหะ คือ ทำนุบำรุงประชาราษฎร์ ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า **ราชสังคหวัตถุ** (หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา) ๔ ประการ คือ

๑. **ธัสสมณะ** ฉลาดบำรุงธัญญาหาร คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

๒. **ปฐิสเมณะ** ฉลาดบำรุงข้าราชการ คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถ และจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น

๓. **สัมมาปาสะ** ผูกประสานปวงประชา คือ ผดุงผลานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชย์กรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ ไม่ให้ฐานะเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน

๔. **ราชไปยะ** มีวาทะคุณดีมีใจ คือ รู้จักพูด รู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักหักทลายถามไถ่ทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์แก้ไขปัญหาเสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ

(ส.ส. ๑๕/ ๓๕๑/ ๑๑๐)

ง. ละเว้นอกติ นักปกครอง เมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นความลำเอียงหรือความประพฤติกี่คลาดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา
๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

(ที.ปา. ๑๑/ ๑๗๖/ ๑๙๖)

หมวดสอง

คนกับชีวิต

๗. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ (ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์)

คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน จนไม่หวาดหวั่นพรันพรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอยู่อย่างดีที่สุด และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนเช่นนั้น คือ ผู้ที่ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลักการ ต่อไปนี้

ก. **มีฐานที่มั่นคง** ซึ่งใช้เป็นที่ยืนหยัดให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด ไม่เปิดช่องแก่ความผิดพลาดเสียหาย และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า **อริยฐาน** (ธรรมเป็นที่มั่น) ๔ ประการ คือ

๑. **ปัญญา** ใช้ปัญญา คือ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ทำกิจการต่างๆ ด้วยความคิด เมื่อประสบเหตุใดๆ ก็ไม่วู่วามตามอารมณ์หรือหลงไปตามสิ่งที่เย้ายวน ศึกษาสิ่งต่างๆ ให้มีความรู้ชัด หยั่งเห็นเหตุผล เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายจนเข้าถึงความจริง

๒. **ตั้งจะ รักษาสังขะ** คือ สงวนรักษาดำรงตนมั่นในความจริงที่รู้ชัด เห็นชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจา จริงในหลักการ จริงในการปฏิบัติ จนถึงจริงปรมัตถ์

๓. **จาละ** เพิ่มพูนจาละ คือ คอยเสริมหรือทิวความเสียสละ ให้เข้มแข็งมีกำลังแรงยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพื่อป้องกันหรือตัดทอนตนไว้มิให้ตกไปเป็นทาส

ของลาภสักการะและผลสำเร็จเป็นต้นที่ตนได้สร้างขึ้น อันคอยล่อเร้าเข้ายวนให้เกิดความยึดติด ลำพอง และลุ่มหลงมัวเมา สิ่งใดเคยชินเป็นนิสัยหรือเคยยึดถือไว้ แต่ผิดพลาด ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ก็สามารถละได้ทั้งหมด เริ่มแต่สะละอาภิมิสจนถึงสะละกิเลส

๔. อุปสมะ *รู้จักสงบใจ* คือรู้จักหาความสุขสงบทางจิตใจ ฝึกตนให้สามารถระงับความมัวหมองดับความขัดข้องวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสได้ ทำจิตใจให้สงบมอ่งใสรู้จักรสแห่งสันติ คนที่รู้จักรสแห่งความสุขอันเกิดจากความสงบใจแล้ว ย่อมจะไม่หลงไหลมัวเมาในวัตถุ และ ลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น โดยง่าย

(ม.อ. ๑๔/ ๖๘๒/ ๔๓๗)

ข. ทรงพลังภายใน คือ มีกำลังที่เกิดจากคุณธรรม ความประพฤติปฏิบัติที่เป็นหลักประกันของชีวิต ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองจนไม่มีความหวาดหวั่นกลัวภัย เรียกว่า **พละ** (ธรรมอันเป็นกำลัง) มี ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. ปัญญาพล *กำลังปัญญา* คือ ได้ศึกษา มีความรู้ความเข้าใจถูกต้องชัดเจน ในเรื่องราวและกิจการที่ตนเกี่ยวข้อง ตลอดไปถึงสภาวะอันเป็นธรรมดาของโลกและชีวิต เป็นผู้กระทำการต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจเหตุผลและสภาพความจริง

๒. วิริยพล *กำลังความเพียร* คือ เป็นผู้ประกอบกิจการหน้าที่การงานต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ด้วยความบากบั่นพยายาม ไม่ได้ทอดทิ้งหรือย่อหย่อน ท้อถอย

๓. อนุวัชพล *กำลังสุจริต** หรือกำลังความบริสุทธิ์ คือ มีความประพฤติและหน้าที่การงาน สุจริตไร้โทษ สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีข้อที่ใครจะติเตียนได้

๔. สังคหพล *กำลังการสงเคราะห์* คือ ได้ช่วยเหลือเกื้อกูล ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ เป็นสมาชิกที่มีคุณประโยชน์ของชุมชน

ตัวอย่างเช่น เป็นข้าราชการ พึงจำสั้น ๆ ว่า รุ่งานดี ทำหน้าที่ไม่บกพร่อง
มือสะอาด ไม่ขาดมนุษยสัมพันธ์

(อง.นวก. ๒๓/ ๒๐๙/ ๓๗๖)

ก. จุดหมายของชีวิต คือ ดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย
ของการมีชีวิต ที่เรียกว่า **อรรถะ ๓** คือ

๑. **ภิกขุวัตรมิกัตถ์** ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์เกี่ยวกับชีวิต
ประจำวัน ซึ่งเป็นขั้นต้น คือธรรมดาสามัญ ที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ มีทรัพย์
ยศ เกียรติ ไมตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น อันเกิดมีขึ้นด้วยกำลังความ
เพียรสติปัญญาของตนโดยทางชอบธรรม และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น ในทาง
ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๒. **สัมปรายิกัตถ์** ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต
ซึ่งเป็นขั้นลึกสำหรับชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันชีวิตในอนาคตและภพหน้า
คือความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรมมีศรัทธา
ศีล จาคะ และปัญญา ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ได้ใช้ภิกขุวัตรมิกัตถ์ในทางที่
ชอบธรรม เป็นคุณประโยชน์ จนเป็นผู้มีความมั่นใจในความดีของตน ถึงเวลา
ละโลกนี้ไปก็มีใจสงบครองสติได้ ไม่หวังกังวลทรมานทรมายหรือหวาดหวั่นกลัว
ภัยแห่งโลกหน้า

๓. **ปรมัตถ์** ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต
ซึ่งเป็นจุดหมายขั้นสุดท้าย ที่ชีวิตควรจะเข้าถึง คือ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่ง
ทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็น
ทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจความยึดติดถือมั่น สามารถทำ
จิตให้เป็นอิสระ ปลอดโปร่งผ่องใสสะอาดสว่างและสงบมีความสุขประณีตภายใน
เรียกสั้น ๆ ว่านิพพาน คือดับกิเลสและกองทุกข์ได้

อรรถะ ๓ ประการนี้ จัดแบ่งใหม่อีกแบบหนึ่งได้ดังนี้

๑. **อัตตัตถะ ประโยชน์ตน** คือ การที่ได้ฝึกฝนอบรมตนเองดี บรรลุผลแห่งการศึกษาที่แท้จริง ถึงความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรมต่าง ๆ เช่น สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรรยา ฟังตนเองได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม และจริยธรรม ตลอดถึงปรมัตถะ

๒. **ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น** หรือ **ประโยชน์ท่าน** คือ ประกอบด้วยเมตตากรุณา และมีความสามารถที่จะทำชีวิตของตนให้เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยการช่วยเหลือ ทำตนให้เป็นคุณประโยชน์ เป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่นได้ ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ

๓. **อุภยัตถะ ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย** คือ ประโยชน์ร่วมกัน อันเกิดจากสิ่งที่เป็นของกลาง ในทางวัตถุ เช่น ถนนหนทาง ในทางนามธรรม เช่น ศิลปวิทยาและศีลธรรม ดำเนินชีวิตของตนให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข และมีความดีงามร่วมกัน อย่างน้อยไม่ให้การแสวงประโยชน์ตนเป็นไปเพื่อกระทบกระเทือนเสียหายต่อประโยชน์สุขของส่วนรวม

(ข.จ. ๓๐/ ๗๕๕/ ๓๘๙)

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961126075

๘. คนไม่หลงโลก (ชีวิตที่ไม่ถลำพลาด)

บุคคลที่ไม่ประมาทหมัวเมาจนตกเป็นทาสของโลกและชีวิต อย่างที่เรียกได้ว่า หลงโลก เมาชีวิต ก็เพราะมีสติ รู้จักมอง รู้จักพิจารณา รู้จักวางตัว วางใจต่อความจริงต่างๆ อันมีประจำอยู่กับโลกและชีวิตเป็นคติธรรมดา ดังนี้

ก. **รู้ทันโลกธรรม** คือ รู้จักพิจารณา รู้เท่าทัน ตั้งสติให้ถูกต้องต่อสภาวะอันหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ในชีวิตที่อยู่ท่ามกลางโลก ซึ่งเรียกว่า **โลกธรรม** (ธรรมดาของโลกหรือความเป็นไปตามคติธรรมดา ซึ่งหมุนเวียนมาหาชาวโลก และชาวโลกก็หมุนเวียนตามมันไป) ๘ ประการ คือ

ขึ้นชม	ชมขึ้น
๑. ได้ลาภ	๒. เสื่อมลาภ
๓. ได้ยศ	๔. เสื่อมยศ
๕. สรรเสริญ	๖. นินทา
๗. สุข	๘. ทุกข์

โลกธรรม ๘ นี้ จัดเป็น ๒ ฝ่าย คือที่ขึ้นชมน่าปรารถนาน่าชอบใจ คนทั่วไปอยากได้ เรียกว่า **อิฏฐารมณ์** พวกหนึ่ง ที่ชมขึ้น ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ คนทั่วไปเกลียดกลัว เรียกว่า **อนิฏฐารมณ์** พวกหนึ่ง แต่จะชอบใจอยากได้หรือไม่ก็ตาม โลกธรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้แก่ทุกคน ทั้งแก่ปุถุชนผู้ไม่มีการศึกษา และแก่อริยสาวกผู้มีการศึกษา จะแตกต่างกันก็แต่การวางใจ และการปฏิบัติตนต่อสิ่งเหล่านี้ กล่าวคือ

๑. **ปุถุชนผู้ไม่มีการศึกษา** ไม่รู้จักฝึกรบมตน ย่อมไม่เข้าใจ ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง ลุ่มหลงลุ่มตม ยินดียินร้าย คราวได้ก็หลงใหลหมัวเมา หรือลำพองจนเหลิงลอย คราวเสียก็หงอยละเหี่ยหมดกำลังใจหรือถึงกับคลุ้มคลั่งไปปล่อยให้โลกธรรมเข้าครอบงำอำยัจิต พุยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์โศก

๒. ส่วนผู้มีการศึกษา เป็นอริยสาวก รู้จักพิจารณารู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่สมบูรณ์ มีความแปรปรวนได้เป็นธรรมดา จึงไม่หลงใหลมัวเมา เคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ขุนมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ได้ วางตัววางใจพอดี ไม่หลงในสุขและไม่ถูกทุกข์ท่วมทับ

(อง.อภฺจก. ๒๓/ ๙๖/ ๑๕๙)

ข. ไม่มองข้ามเทวทูต คือ รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสภาวะที่ปรากฏอยู่เสมอ ในหมู่มนุษย์ อันเป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิต ที่ไม่ควรลุ่มหลงมัวเมา ซึ่งเรียกว่า **เทวทูต** (สื่อแจ้งข่าวของยมเทพหรือตัวแทนของพญายม) ๕ อย่าง คือ

๑. เด็กอ่อน ว่าคนเราทุกคนเกิดมา ก็อย่างนี้เพียงเท่านั้น

๒. คนแก่ ว่าทุกคนหากมีชีวิตอยู่ได้นาน ก็ต้องประสบภาวะเช่นนี้

๓. คนเจ็บ ว่าภาวะเช่นนี้เราทุกคนอาจประสบได้ด้วยกันทั้งนั้น

๔. คนต้องโทษ ว่ากรรมชั่วนั้น ไม่ต้องพูดถึงตายไป แม้ในบัดนี้ก็มีผลเดือดร้อนเป็นทุกข์

๕. คนตาย ว่าภาวะเช่นนี้เราทุกคนต้องได้พบไม่มีใครพ้น และกำหนดไม่ได้ว่า ที่ไหน เมื่อใด

มองเห็นสภาพเช่นนี้เมื่อใด เช่น เมื่อผ่านเข้าไปในสุสาน ทัณฑสถาน และโรงพยาบาลเป็นต้น ก็มีให้มิใจหดหู่หรือหวาดกลัว แต่ให้มีสติ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณา จะได้เกิดความสังเวช เร่งชวนชวายประกอบแต่กัลยาณกรรม คือ การกระทำที่ดีงาม ดำเนินชีวิตด้วยความไม่มัวเมา ไม่ประมาท

(ม.ญ. ๑๔/ ๕๐๗/ ๓๓๕)

ค. คำนิมิตสูทรแห่งชีวิต แม้ไม่ใช่เวลาที่มองเห็นเทวทูตก็ควรพิจารณาอยู่เสมอ ตามหลักที่เรียกว่า **อภิณหปัจจเวกขณะ** (สิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าจะหญิง ไม่ว่าจะชาย ไม่ว่าจะชาวบ้าน ไม่ว่าจะชาวดัตถ์ ควรหัดพิจารณาเนื่อง ๆ) ซึ่งมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. **ซราธัมมตา** ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒. **พยาธิธัมมตา** ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้

๓. **มรณธัมมตา** ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๔. **ปิยวินาภาวตา** ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราจักต้องประสบความพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น

๕. **กัมมัตสกตา** ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น

เมื่อพิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมา ในความเป็นหนุ่มสาว ในทรัพย์สมบัติและชีวิต เป็นต้น บรรเทาความลุ่มหลงความถือมั่นยึดติด และป้องกันการทำความทุจริต ทำให้เร่ร่อนชวายเป็นแต่สิ่งที่ตั้งงามเป็นประโยชน์

(อง. ปญจก. ๒๒/๕๗/๘๑)

๕. คนประสบความสำเร็จ (ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ)

ผู้ที่ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะ
ในด้านการศึกษา หรืออาชีพการงานก็ตาม พึงปฏิบัติตามหลัก ต่อไปนี้

ก. **หลักความเจริญ** ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญ
รุ่งเรืองที่เรียกว่า **จักร** (ธรรมประดุจล้อทั้งสี่ที่นำรถไปสู่จุดหมาย) ซึ่งมี ๔ ข้อ
คือ

๑. **ปฏิรูปทศวาสะ** เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสม คือ เลือกหาถิ่นที่อยู่ หรือ
แหล่งเล่าเรียนดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งมีบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่อำนวยความสะดวก
พัฒนาชีวิต การแสวงธรรมหาความรู้ การสร้างสรรค์ความดีงาม และความ
เจริญก้าวหน้า

๒. **อัปปริสุปัสสยะ** เสาะเสวนาคณดี คือ รู้จักเสวนาคบหา หรือร่วม
หมุกกับบุคคลผู้รู้ ผู้ทรงคุณ และผู้ที่จะเกื้อกูลแก่การแสวงธรรมหาความรู้ ความ
ก้าวหน้าออกงาม และความเจริญโดยธรรม

๓. **อัทธสัมมาปณิธิ** ตั้งตนไว้ถูกวิถี คือ ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมและ
ทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการงานให้ตั้งงามแน่ชัด และนำ
ตนไปถูกทางสู่จุดหมายแน่วแน่ มั่นคง ไม่พรั่นหาย ไม่ไกลเขินแซ

๔. **ปุพเพกคฺคปุญฺญตา** มีทุนดีได้เตรียมไว้ ทุนดีส่วนหนึ่ง คือ ความมี
สติปัญญา ความถนัด และร่างกายดี เป็นต้น ที่เป็นพื้นมาแต่เดิม และอีกส่วน
หนึ่ง คือ อาศัยพื้นเดิมเท่าที่ตัวมีอยู่ รู้จักแก้ไขปรับปรุงตน ศึกษาหาความรู้
สร้างเสริมคุณสมบัติ ความดีงาม ฝึกฝนความชำนาญเตรียมไว้ก่อนแต่ต้น
ซึ่งเมื่อมีเหตุต้องใช้ก็จะเป็นผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จ สามารถสร้างสรรค์
ประโยชน์สุข และก้าวสู่ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ข. หลักความสำเร็จ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้น ๆ ที่เรียกว่า **อิทธิบาท** (ธรรมให้ถึงความสำเร็จ) ซึ่งมี ๔ ข้อ คือ

๑. **ฉันทะ** มีใจรัก คือ พอใจจะทำสิ่งนั้น และทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจหรืองานที่ทำ มิใช่สักว่าทำพอให้เสร็จ ๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัล หรือผลกำไร

๒. **วิริยะ** พากเพียรทำ คือ ขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำให้สิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดยง

๓. **จิตตะ** เอาจิตฝึกฝน คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อย ๆ เสมอ ๆ

๔. **วิมังสา** ใช้ปัญญาสอบสวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องขัดข้องเป็นต้น ในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลอง วางแผน วัตถุประสงค์ ค้นคว้าแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น

(ที.ปา.๑๑/๒๓๑/๒๓๓)

ค. หลักศีลศีลโพธิญาณ ดำเนินตามพระพุทธปฏิปทา ด้วยการปฏิบัติตามธรรม ๒ อย่างที่เป็นเหตุให้พระองค์บรรลุสัมโพธิญาณ เรียกว่า **อุปัฏฐาตธรรม** (ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง) คือ

๑. **อสังตฤจिता กุสเลสุ รัมเมสุ** ไม่สันโดษในกุศลธรรม คือ ไม่รู้อิ่มไม่รู้พอ ในการสร้างคุณดีและสิ่งที่ดี

๒. **อัปปฏิวาณิตา จะ ปธานัสมิ** บำเพ็ญเพียรไม่ระย่อ คือ เพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ยอมถอยหลัง ไม่ยอมแพ้ ไม่ยอมทอดยงต่ออุปสรรคและความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๗/๒๒๓)

๑๐. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ (ชีวิตที่เป็นหลักฐาน)

คนที่จะเรียกได้ว่า รู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์ หรือหาเงินเป็น ใช้เงินเป็น เป็นคนทำมาหากินที่ดี ตั้งตัวสร้างหลักฐานได้ และใช้ทรัพย์สมบัติให้เป็นประโยชน์ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง ก็เพราะปฏิบัติตามหลักธรรม ต่อไปนี้

ก. ขันหาและรักษาสมบัติ ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ที่เรียกว่า **ทิฏฐธัมมิ กัตตอสังวัตตนิคคธรรม*** ๔ ประการ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพที่สุจริต ฝึกฝนให้มีความชำนาญชำนาญและรู้จัก รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบหาวิธีการที่เหมาะสมที่ดีจัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครอง เก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา คบหากคนดีเป็นมิตร คือรู้จักเสวนาคบหากคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ซุกงูไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

(อจ. อญจก. ๒๓/๑๔๔/๒๘๘)

* ดูบันทึกที่ ๔ ท้ายเล่ม

ข. ขันแจกจัดสรรทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ที่เรียกว่า **โกศวิภาค ๔** คือ

๑. **เอเคน โภคะ ภูณฺหุชฺช** ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง และทำประโยชน์
๒. **ทฺวิหิ กมฺมํ ปโยชเย** ๒ ส่วน ใช้เป็นทุนประกอบการงาน
๓. **จตุตถณฺจ นิชาปฺปเย** อีก ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

(ที.ปา. ๑๑/๑๔๗/๒๐๒)

ค. ขันจับจ่ายกินใช้ พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่าหาความหมายใดๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงปฏิบัติต่อทรัพย์หนึ่งส่วนแรกในข้อ ข. ตามหลัก **โกศอาทึยะ** (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโกศหรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือในการที่จะมีหรือครอบครองทรัพย์สมบัติ) ๕ ประการ ดังพุทธพจน์ว่า

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
๒. บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยอันตราย
๔. ทำพละ คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง
 - (๑) ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ
 - (๒) อติถิพละ ต้อนรับแขก
 - (๓) ปุพฺพเปตพละ ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ

(๔) ราชพิธี บำรุงราชการด้วยการเสวยภาชีอากร เป็นต้น

(๕) เทวดาพลี ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งทีเฝ้ารพบูชาตาม
ความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติดี ปฏิบัติ
ชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา

เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไป
ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึง
โภคะเพิ่มขึ้นก็สบายใจ เช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสอง
กรณี

(อภ. ปญจก. ๒๒/๔๑/๔๘)

การใช้จ่ายใน ๕ ข้อนี้ ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่าย ให้รู้ว่าควร
ใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง มิใช่หมายความว่าให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ นอกจาก
นั้นท่านมุ่งกล่าวเฉพาะรายการที่พึงจ่ายเป็นประจำสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าผู้
ใดสามารถก็ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้มากขึ้นไปอีก ตามหลัก **สังกหัตถุ**
เป็นต้น

๑๑. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ (ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์)

คนที่เราจะเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือน เป็นคุณุหัสดี หรือชาวบ้านที่ดี นำเคารพนับถือเป็นแบบฉบับ ควรถือเป็นตัวอย่าง จะต้องวัดด้วยหลักเกณฑ์ ดังนี้

ก. มีความสุขสี่ประการ คือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี หรือความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนอยู่เสมอ เรียกสั้น ๆ ว่า **สุขของคฤหัสถ์ ๔** คือ

๑. อັถติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímและอุ่นใจว่า ตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้นเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. อนณสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ*

บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชสุขมีค่ามากที่สุด

(อง. จตุกก. ๒๑/๖๒/๙๑)

* ดูบันทึกที่ ๕ ท้ายเล่ม

ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ คนครองเรือน แยกได้เป็นหลายประเภท จัดเป็นชั้น ๆ ได้ตั้งแต่ร้ายไปถึงดี และที่ดีก็มีหลายระดับ คฤหัสถ์ที่ดี น่าเคารพนับถือแท้จริง คือประเภทที่ ๑๐ ใน **ชาวบ้าน ๑๐** ประเภทต่อไปนี้

กลุ่มที่ ๑ หากทรัพย์โดยทางไม่ชอบธรรม

๑. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลียงตนให้เป็นสุข ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี (เสียทั้ง ๓ ส่วน)

๒. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุข แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี (เสีย ๒ ส่วน ดี ๑ ส่วน)

๓. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุขด้วย เผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดีด้วย (เสีย ๑ ส่วน ดี ๒ ส่วน)

กลุ่มที่ ๒ หากชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๓ ดี ๑)

๕. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๒ ดี ๒)

๖. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ (เสีย ๑ ดี ๓)

กลุ่มที่ ๓ หากโดยชอบธรรม

๗. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๒ ดี ๑)

๘. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๑ ดี ๒)

๙. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ แต่ยังติด ยังมัวเมา หมกมุ่น กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้เป็นอิสระ เป็นนายเหนือโรคทรัพย์ได้ (เสีย ๑ ดี ๓)

พวกพิเศษ ผู้ที่แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างมีสติสัมปชัญญะมีจิตใจเป็นอิสระ มีลักษณะดังนี้

๑๐. แสวงหาทรัพย์โดยทางชอบธรรม; ได้มาแล้วเลียงตนให้เป็นสุข; เผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี; ไม่ลุ่มหลง ไม่หมกมุ่นมัวเมา กินใช้

ทรัพย์สมบัติโดยรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ ทางดีทางเสียของมัน มีปัญญา ทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือโภคทรัพย์

ประเภทที่ ๑๐ นี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐสูงสุด ควรชมทั้ง ๔ สถาน คือ เป็นคฤหัสถ์ แบบฉบับที่น่าเคารพนับถือ

(อง. ทสก. ๒๔/๙๑/๑๘๘)

ก. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่ คือ ปฏิบัติตามหลักธรรม สำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ที่เรียกว่า **ฆราวาสธรรม* ๔** ประการ ดังนี้

๑. **ตั้งจะ ความจริง** คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้

๒. **ทมะ ฝึกตน** คือ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัว และแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าตั้งมียิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓. **ขันติ อดทน** คือ มุ่งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมายไม่ทอดถอย

๔. **จาคะ เสียสละ** คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ สละโลกละกิฐิमानะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัว หรือเอาแต่ใจตน

(ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑)

ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง คือ มีความสัมพันธ์อันดีงามอบอุ่นเป็นสุขภายในครอบครัว ตลอดถึงญาติมิตร ผู้ร่วมงานและคนที่พึ่งพาอาศัยอยู่ในปกครองทั้งหมด โดยทำหน้าที่มีใช้เพียงนำประโยชน์ทางวัตถุมาให้เขาอย่างเดียว แต่นำประโยชน์สุขทางจิตใจมาให้ด้วย โดยประพฤติตนเป็นตัวอย่าง ช่วยชักจูงให้คนในครอบครัวและผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นด้วยคุณธรรมที่เรียกว่า **อารยวัฑฒิ ทั้ง ๕** ดังต่อไปนี้

* ดูบันทึกที่ ๖ ห้ายเล่ม

๑. **งอกงามด้วยศรัทธา** คือ ให้มีความเชื่อความมั่นใจในพระรัตนตรัย ในการที่จะทำความดี มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ
๒. **งอกงามด้วยศีล** คือ ให้มีความประพฤติดีงาม สุจริต รู้จักเลี้ยงชีวิต มีวินัย และมีกิริยามารยาทอันงาม
๓. **งอกงามด้วยสุตะ** คือ ให้มีความรู้จากการเล่าเรียน สดับฟัง โดยแนะนำหรือชวนชวายเป็นศิษย์หาความรู้ที่จะฟื้นฟูปรับปรุงชีวิตจิตใจ
๔. **งอกงามด้วยจาคะ** คือ ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และพอใจทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์
๕. **งอกงามด้วยปัญญา** คือ ให้มีความรู้คิด เข้าใจเหตุผลและความจริงตามสภาวะ มีวิจารณ์ญาณ

(อง. ปญจก. ๒๒/๔๐/๔๗)

จ. **ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี** นำชีวิตและครอบครัวของตนไปสู่ความเจริญสงบสุข และเป็นพลเมืองที่สร้างสรรค์สังคม โดยประพฤติ ดังนี้

๑. น สาธารณทาร์สสะ ไม่คบชู้สูหามัวหมกมุ่นในทางเพศ
๒. น ภุญเช สาธุมกะโก ไม่ใจแคบเสพสิ่งเลิศรสผู้เดียว
๓. น เสเว โลกายติกัง ไม่พรวดเวลาถกถ้อยที่เลื่อนลอยไร้สาระ
๔. สีลวา ประพฤติดี มีวินัย ตั้งอยู่ในศีล ๕
๕. วัดตสัมปันโน ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอโดยสมบูรณ์
๖. อัปมัตโต ไม่ประมาท กระตือรือร้นทุกเวลา
๗. วิจักขโณ มีวิจารณ์ญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา
๘. นิวาตวุตติ อุตถัทโธ สุภาพ ไม่ถือกระด้าง ยินดีรับฟังผู้อื่น
๙. สุโรโต เสี่ยงมงาม รักความประณีตสะอาดเรียบร้อย
๑๐. สขิโธ มุฑุ พุดจาหน้าฟัง ทั้งใจกายก็อ่อนโยน ไม่หยาบคาย

๑๑. **สังคเหตา จ มิตตานัง** มีน้ำใจเอื้อสงเคราะห์ต่อมิตรสหาย
๑๒. **สังวิภาสี** เผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือคนทั่วไป
๑๓. **วิธานวา** รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี
๑๔. **ตปเปยยะ** บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม
๑๕. **ชัมมกาโม** ไคร้ธรรม รักความสุจริต
๑๖. **สุตาธโร** อ่านมากฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ
๑๗. **ปริปุณโก** ชอบสอบถามค้นคว้า ใฝ่หาความรู้ยิ่งขึ้นไป

(ขุ.ชา. ๒๘/๔๔๔/๓๓๒)

หมวดสาม

คนกับคน

๑๒. คนร่วมชีวิต

(คู่ครองที่ดี)

คู่ครองที่ดี ที่จะเป็นคู่ร่วมชีวิตกันได้ นอกจากกามคุณแล้ว ควรมีความ
คุณสมบัติ และประพฤติตามข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. **คู่สร้างคู่สม** มีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้อายุยืนยาว สอดคล้อง
กลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้ยืนยาว เรียกว่า
สมชีวิธรรม ๔ ประการ คือ

๑. **สมัทธา** มีศรัทธาสมกัน เคารพนับถือในลัทธิศาสนาสิ่งเคารพ
บูชาและหลักการต่างๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่น
เสมอกัน หรือปรับเข้าหากัน ลงกันได้

๒. **สมศีลา** มีศีลสมกัน คือความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท
พื้นฐานการอบรมพอเหมาะสอดคล้อง ไปกันได้

๓. **สมจาคา** มีจาคะสมกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี
มีใจกว้าง ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกกลมกลืน
กัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกัน

๔. **สมปัญญา** มีปัญญาสมกัน รู้เหตุรู้ผลเข้าใจกัน อย่างน้อยพูดกัน
รู้เรื่อง

ข. คู่ขึ้นชมคู่ระกำ หรือ คู่บุญคู่กรรม เป็นคู่ครองที่มีคุณธรรมลักษณะนิสัย ความประพฤติปฏิบัติ การแสดงออกต่อกันที่เกื้อกูลกัน ถูกกัน ทนกันได้ ในกรณีนี้ ท่านแสดง **ภรรยาประเภทต่าง ๆ ไว้ ๗ ประเภท** คือ

๑. **วธกาภริยา ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต** คือ ภรรยาที่มีได้อยู่กินด้วยความพอใจ ดูหมิ่น และคิดทำลายสามี

๒. **โจริภริยา ภรรยาเยี่ยงโจร** คือภรรยาชนิดที่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓. **อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย** คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจในการงาน ปากร้าย หยาบคาย ชอบข่มสามี

๔. **มาตาภริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา** คือ ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี หากทรัพย์มาได้ก็เอาใจใส่คอยประหยัดรักษา

๕. **ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว** คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจ มักคล้อยตามสามี

๖. **สขีภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย** คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน มีจิตภักดี เวลาพบสามีก็ร่าเริงดีใจ เป็นผู้ที่มีกิริยามารยาท ประพฤติดี

๗. **ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงนางทาสี** คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ได้อำนาจสามี ถูกสามีตะคอกตบตี ก่อดทน ไม่แสดงความโกรธตอบ

(อง. สัตตก. ๒๓/๖๐/๙๒)

ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เป็นผู้เป็นอยู่ ตนเป็นภรรยาประเภทไหน ถ้าจะให้ดี ควรเป็นภรรยาประเภทใด สำหรับชายอาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรแก่หญิงประเภทใดเป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยตนหรือไม่

แม้สามีก็ย่อมมีหลายประเภท พึงเทียบเอาจากภรรยาประเภทต่าง ๆ เหล่านั้น

ค. กุศลธรรมคู่ความดี เอาหลักธรรมสำหรับการครองเรือน คือ **ฆราวาสธรรม*** ๔ ประการมาใช้ต่อกันในบ้านด้วย ดังนี้

๑. **สังขะ** ความจริง คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริง ในการกระทำ

๒. **ทมะ** ฝึกตน คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่องข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากัน

๓. **ขันติ** อุตทน คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่วู่วาม ทนต่อความล่วงล้ำก้ำเกินกัน และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยาก ลำบากตรากตรำ ฝ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน

๔. **จาคะ** เสียสละ คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ความพอใจส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอนพยาบาลกันในยามเจ็บไข้ เป็นต้น ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครอง ไม่ใจแคบ

(ส.ส. ๑๕/๘๔๕/๓๑๖)

ง. คู่ถูกหน้าที่ต่อกัน สงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ตามหลักปฏิบัติในทศ ๖ ข้อที่ว่าด้วย **ทศเบื้องหลัง** คือ

สามีปฏิบัติต่อภรรยา โดย

๑. ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่นอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน
๕. หาเครื่องแต่งตัวมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาส

* ดูบันทึกที่ ๖ ท้ายเล่ม

ภรรยาอนุเคราะห์สามี โดย

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
๓. ไม่นอกใจ
๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
๕. ขยัน ซ่างจัดซ่างทำ เองงานทุกอย่าง

(ที. ปา. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔)

จ. พ่อบ้านเห็นใจภรรยา สตรีมีความทุกข์จำเพาะตัวอีกส่วนหนึ่ง ต่างหากจากผู้ชาย ซึ่งสามีพึงเข้าใจ และพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ เห็นอกเห็นใจ คือ

๑. ผู้หญิงต้องจากหมู่ญาติมาอยู่กับตระกูลของสามีทั้งที่ยังเป็นเด็กสาว สามีควรให้ความอบอุ่นใจ
๒. ผู้หญิงมีระดู ซึ่งบางครั้งก่อปัญหาให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจกาย ฝ่ายชายควรเข้าใจ
๓. ผู้หญิงมีครรภ์ ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่ บำรุงกายใจเป็นพิเศษ
๔. ผู้หญิงคลอดบุตร ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัส และเสี่ยงชีวิตมาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน
๕. ผู้หญิงต้องคอยปรนเปรอเอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตัว พึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อและมีน้ำใจตอบแทน

(นัย ส. สห. ๑๘/๔๖๒/๒๙๗)

๑๓. กนรับผิดชอบตระกูล

(หัวหน้าครอบครัวที่ดี)

ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากปฏิบัติตามหลักธรรมอื่น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น เป็นคนที่มีรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นต้นแล้ว พึงปฏิบัติตามหลักธรรมเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อวงศ์ตระกูลบางอย่าง ต่อไปนี้

ก. รักษาตระกูลให้คงอยู่ โดยปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่ง ตั้งอยู่ได้นาน เรียกว่า **กุลจิรัฏฐิติธรรม ๔** อย่าง คือ

๑. **นัฏฐุควธนา** ของหายของหมด รู้จักหามาไว้
๒. **จิณณปฏิสังขรณา** ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม
๓. **ปริमितปานโภชนา** รู้จักประมาณในการกิน การใช้
๔. **อธิปัจจัยสื้อวันคตสถาปนา** ตั้งหญิงหรือชายมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

(อง. จุตกก. ๒๑/๒๕'๙/๓๓๗)

ข. **บุษาคคนที่เหมือนไฟ** บุคคลต่อไปนี้เปรียบเหมือนไฟ ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว จึงควรปฏิบัติดูพวกนับถือการบูชาไฟในสมัยโบราณ บำเรอไฟที่ตนบูชาด้วยความเอาใจใส่ ระมัดระวังตั้งใจทำให้ถูกต้อง เพราะมีความเคารพยำเกรง เรียกว่า **อัคคิปาริงรียา** (ไฟที่ควรบำรุง หรือบุคคลที่ควรบูชาด้วยการใส่ใจบำรุงเลี้ยง และให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดูจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) มี ๓ อย่าง คือ

๑. **อาหุไนยัคคิ** ไฟที่ควรแก่ของกำนับ ได้แก่บิดามารดา

๒. **คหปัทคคิ** ไฟประจำตัวเจ้าบ้าน ได้แก่บุตร ภรรยา และคนในปกครอง

๓. **ทักษิไฉยคคิ** ไฟทักษิไฉย ได้แก่บรรพชิต หรือพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล ซึ่งทำหน้าที่สั่งสอน ผดุงธรรม ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมา

(ที. ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙)

ก. **ไสใจบุตรธิดา** ในฐานะที่เป็นบิดามารดา พึงรู้จัก **บุตร ๓ ประเภท** และให้การศึกษอบรมให้เป็นบุตรชนิดที่ดีที่สุด คือ

๑. **อภิชาตบุตร** บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา ดีเลิศกว่าพ่อแม่
๒. **อนุชาตบุตร** บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา เสมอด้วยพ่อแม่
๓. **อวชาตบุตร** บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา เสื่อมทรามทำลายวงศ์

ตระกูล

(ข. อิติ. ๒๕/๒๕๒/๒๗๙)

ง. **ทำหน้าที่ผู้มาก่อน** คือ พึงอนุเคราะห์บุตรธิดาตามหลักปฏิบัติในฐานะที่บิดามารดาเป็นเสมือน **ทิศเบื้องหน้า** ดังนี้

๑. ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว
๒. ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

(ที. ปา. ๑๑/๑๙๘/๒๐๒)

จ. **เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ** ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมพื้นฐาน ที่จะเป็นส่วนประกอบช่วยให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองมั่นคง ดังนั้น หัวหน้าครอบครัวที่ดี พึงเป็นราษฎรที่ดีของรัฐด้วย โดย **ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี** ตามหลักปฏิบัติในหมวดที่ ๑๑ ข้อ จ.

๑๔. คนสี่ตระกูล

(ทายาทที่ดี)

ผู้เป็นทายาท นอกจากจะรับทรัพย์สมบัติและวงศ์ตระกูลมารักษาสืบต่อแล้ว จะต้องรับเอาหน้าที่และคุณธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการรักษาวงศ์ตระกูล มาปฏิบัติสืบต่อไปด้วย แต่ในเบื้องต้น ในฐานะที่เป็นทายาทที่ดี พึงปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้

ก. เคารพทิศเบื้องหน้า คือ ในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พึงเคารพบิดามารดา ผู้เปรียบเสมือน **ทิศเบื้องหน้า** ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

(ที. ปา. ๑๑/๑๙๙/๒๐๒)

ข. ไม่คบหาอบายมุข คือ หลีกเว้นความประพฤติที่เป็นช่องทางของความเสื่อมความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โภคทรัพย์ย่อยยับไปที่เรียกว่า **อบายมุข ๖ ประการ** คือ

๑. **ติดสุราและของมีนเมา** ซึ่งมีโทษ ๖
 ๑. ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ
 ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
 ๓. ทำลายสุขภาพ
 ๔. เสื่อมเกียรติเสียชื่อเสียง
 ๕. ทำให้แสดงด้าน ไม่รู้จักอาย
 ๖. ทอนกำลังปัญญา

๒. **ติดเที่ยวกลางคืน** ซึ่งมีโทษ ๖

๑. เป็นการไม่รักษาตัว
๒. เป็นการไม่รักษาสุขภาพ
๓. เป็นการไม่รักษาทรัพย์สินสมบัติ
๔. เป็นที่ระแวงสงสัย
๕. เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ
๖. เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. **ติดเที่ยวดูการละเล่น** ซึ่งมีโทษ ทำให้การงานเสื่อมเสีย เพราะใจ
 กังวลคอยคิดจ้อง และเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้น ๆ เช่น เดินรำที่ไหน ขับร้อง
 ดนตรีที่ไหน ไปที่นั่น

๔. **ติดการพนัน** ซึ่งมีโทษ ๖

๑. เมื่อชนะ ย่อมก่อเวร
๒. เมื่อแพ้ ก็เสียดายทรัพย์สินที่เสียไป
๓. ทรัพย์สินหมดไป ๆ เห็นขัด ๆ
๔. เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ
๕. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง
๖. ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะ
 เห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕. **คบคนชั่ว** ซึ่งมีโทษทำให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖
 ประเภท คือ ได้เพื่อนที่ชักนำให้กลายเป็นนักการพนัน นักเลงผู้หญิง นักเลง
 เหล้า นักลวงของปลอม นักหลอกนักต้ม และนักเลงหัวไม้

๖. **เกียจคร้านทำงาน** ซึ่งมีโทษ ทำให้ยกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้าง
 ผัดเพี้ยน ไม่ทำงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือ ให้
 อ้างไป ทั้ง ๖ กรณี ว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเข้านัก หิวนัก อิ่มนัก
 แล้วไม่ทำงาน

ค. เบิกทางสุขด้วยคุณธรรม ดำเนินตามหลักธรรมที่เป็นทวารแห่งความสำเร็จ คือ ข้อปฏิบัติที่เป็นจุดประดุจขั้วอันเปิดออกไปสู่ความสุขและความเจริญก้าวหน้าแห่งชีวิต ๖ ประการต่อไปนี้

๑. **อาโรกยะ** รักษาสุขภาพดี มิให้มีโรคทั้งจิตและกาย
๒. **ศีล** ประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรภัยแก่สังคม
๓. **พุทธานุमत** ศึกษาเยี่ยงนิยมแบบอย่างของมหาบุรุษพุทธชน
๔. **สุตะ** เล่าเรียนค้นคว้าให้รู้เชี่ยวชาญ ไล่ระดับเหตุการณ์ให้รู้เท่าทัน
๕. **ธรรมานุวัติ** ดำรงมั่นในสุจริต ทั้งชีวิตและงานดำเนินตามธรรม
๖. **อธินตา** มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ท้อถอยเฉื่อยชา เพียรก้าวหน้า

เรื่อยไป

(ช. ขา. ๒๓/๘๔/๒๗)

๑๕. คนที่จะคบหา (มิตรแท้-มิตรเทียม)

การคบเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญ มีผลต่อความเจริญก้าวหน้าและความเสื่อมของชีวิตอย่างมาก จึงควรทราบหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องมิตรที่เป็นข้อสำคัญ ๑ ไร่ ในที่นี้จะแสดงเรื่องคนที่ควรคบ คนที่ไม่ควรคบ และหลักปฏิบัติต่อกันระหว่างมิตรสหาย ดังต่อไปนี้

ก. **มิตรเทียม** *พึงรู้จักมิตรเทียม หรือศัตรูผู้มาในร่างของมิตร (มิตรปฏิรูปก์) ๔ ประเภท ดังนี้*

๑. **คนปอกลอก** ขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว (हरชน)* มีลักษณะ ๔
 ๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
 ๒. ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
 ๓. ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน
 ๔. คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ประโยชน์
๒. **คนดีแต่พูด (วจีบรม)** มีลักษณะ ๔
 ๑. ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย
 ๒. ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย
 ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้
 ๔. เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง
๓. **คนหัวประจบ (อนุปิยาภณ)** มีลักษณะ ๔
 ๑. จะทำซื่อก็เออออ
 ๒. จะทำดีก็เออออ
 ๓. ต่อหน้าสรรเสริญ
 ๔. ลับหลังนินทา

* ดูบันทึกที่ ๗ ท้ายเล่ม

๔. คนชวนฉิบหาย (อปายสหาย) มีลักษณะ ๔

๑. คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา
๒. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน
๓. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการละเล่น
๔. คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน

ข. มิตรแท้ พึงรู้จักมิตรแท้ หรือมิตรด้วยใจจริง (สุหमितร) ๔ ประเภท ดังนี้

๑. มิตรอุปการะ (อุปการก์) มีลักษณะ ๔

๑. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
๒. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (สमानสุขทุกข์) มีลักษณะ ๔

๑. บอกความลับแก่เพื่อน
๒. รักษาความลับของเพื่อน
๓. มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง
๔. แม้ชีวิตก็สละให้ได้

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ (อรรถักขาเย) มีลักษณะ ๔

๑. จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้
๒. แนะนำสนับสนุนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
๔. บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔. มิตรมีใจรัก (อนุกัมปี) มีลักษณะ ๔

๑. เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ๆ ด้วย)
๒. เพื่อนมีสุข พลอยแจ่มชื่นยินดี (สุข ๆ ด้วย)
๓. เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ให้

๔. เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

(ที.ปา.๑๑/ ๑๙๒/ ๒๐๑)

ค. มิตรต่อมิตร พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์กัน ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่เป็น
เสมือน **ทิศเบื้องซ้าย** ดังนี้

- **พึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย ดังนี้**

๑. เผื่อแผ่แบ่งปัน
๒. พูดจามีน้ำใจ
๓. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๔. มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
๕. ซื่อสัตย์จริงใจ

- **มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบ ดังนี้**

๑. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
๒. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
๓. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

(ที.ปา.๑๑/ ๒๐๒/ ๒๐๔)

๑๖. คนงาน - นายงาน (ลูกจ้าง - นายจ้าง)

คนที่มาทำกิจการงานร่วมกัน ในฐานะลูกจ้างฝ่ายหนึ่ง และนายจ้างฝ่ายหนึ่ง ควรปฏิบัติต่อกันให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และเพื่อให้งานได้ผลดี โดยทำตามหลักปฏิบัติในทิศหกข้อที่ว่าด้วย **ทิศเบื้องล่าง** ดังนี้

ก. นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ดังนี้

๑. จัดงานให้ทำ ตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ
๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
๓. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
๔. มีอะไรได้พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
๕. ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจ ตามโอกาสอันควร

ข. คนรับใช้และคนงาน อนุเคราะห์นาย ดังนี้

๑. เริ่มทำงานก่อน
๒. เลิกงานทีหลัง
๓. เอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
๕. นำความดีของนายงานและกิจการไปเผยแพร่

หมวดสี่

คนกับมรรคา

๑๗. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา (ครู อาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม)

ผู้ทำหน้าที่สั่งสอน ให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะครู อาจารย์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

ก. เป็นกัลยาณมิตร คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตรหรือกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ดังนี้

๑. ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

๒. ครู นำเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๓. ภาวนีโย นำเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจและภาคภูมิใจ

๔. วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. วอนักขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้จุกจิก ตลอดจนจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์*

๖. คัมภีร์อุจจะ กระทั่ง กัตตา แดงเรื่องล้าลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

* ดูบันทึกที่ ๘ ท้ายเล่ม

๓. โน **จัญฐาน** **นโยชะเย** ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

(อง. สุตตค. ๒๓/ ๓๔/ ๓๓)

ข. **ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้** โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ที่เรียกว่า **ธรรมเทศกธรรม ๕ ประการ** คือ

๑. **อนุพุททิกา** สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ คือ แสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึกมีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒. **ปริยายทัสสาวี** จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือ ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยกเยื้องไปต่าง ๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

๓. **อนุทยตา** ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

๔. **อนามิสันดร** ไม่มีจิตเฟื่องเก้งมุงเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีใช้มุ่งที่ตนจะได้ลาภ สินจ้าง หรือ ผลประโยชน์ตอบแทน

๕. **อนุพหัจจ*** วางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น

(อง. ปญจก. ๒๒/ ๑๕๙/ ๒๐๕)

ค. **ดำเนินลีลาครูทั้งสี่** ครูที่สามารถมีลีลาของนักสอน ดังนี้

๑. **สันทัสสนา** ชี้ให้ชัด จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะอธิบาย ให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. **สมาทปนา** ชวนให้ปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ ออกลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

* ดูบันทึกที่ ๙ ท้ายเล่ม

๓. **สมุตเตขนา เรว้าให้กัถ้า** คือ ปลุกใจให้คึกคักเกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย หรือยากลำบาก

๔. **สัมปหังสนา ปลุกให้ร่าเริง** คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังเข้มแข็งมีความหวัง มองเห็นผลดี และทางสำเร็จ

จำง่าย ๆ ว่า สอนให้ **แจ่มแจ่ม จูงใจ แกล้งกัถ้า ร่าเริง**

(เช่น ที.สี. ๙/ ๑๙๘/ ๑๖๑)

ง. **มีหลักตรวจสอบสาม** เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ครูอาจตรวจสอบตนเอง ด้วยลักษณะการสอนของพระบรมครู ๓ ประการ คือ

๑. สอนด้วยความรู้จริง รู้จริงทำได้จริง จึงสอนเขา

๒. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง

๓. สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ เช่น

ให้เข้าใจได้จริง เห็นความจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นต้น

(อง.ติก. ๒๐/ ๕๖๕/ ๓๕๖)

จ. **ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์** คือ ปฏิบัติต่อศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรม เสมือนเป็น **ทิศเบื้องขวา** ดังนี้

๑. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี

๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ

๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกให้สามารถใช้วิชาเลี้ยง

ชีพและรู้จักดำรงรักษาตน ในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี*

(ที.ปา. ๑๑/ ๒๐๐/ ๒๐๓)

* ดูบันทึกที่ ๑๐ ท้ายเล่ม

๑๘. คนผู้เล่าเรียนศึกษา

(นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า)

คนที่เล่าเรียนศึกษา จะเป็นนักเรียน นักศึกษา หรือนักค้นคว้ายก็ตาม นอกจากจะพึงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับคนที่ประสบความสำเร็จ คือ จักร ๔ และอิทธิบาท ๔ แล้ว ยังมีหลักการที่ควรรู้ และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติ อีก ดังต่อไปนี้

ก. **รู้หลักคุณภาพของการศึกษา** คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็น **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒** ประการ ดังนี้

๑. **องค์ประกอบภายนอกที่ดี** ได้แก่ **มีกัลยาณมิตร** หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูง หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์

๒. **องค์ประกอบภายในที่ดี** ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ** หมายถึงการใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

กล่าวโดยย่อว่า นอกจากรู้จักแสวงหาและเลือกรับความรู้ความคิดเห็นจากครูอาจารย์ เพื่อน คนภายนอก ดำรับตำราและสื่อมวลชนที่เป็นกัลยาณมิตรแล้ว ต้องรู้จักคิดเองเป็นด้วย

ข. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา ในทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่าง ข้างต้นนั้นได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลัก **วุฒิธรรม*** (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) ๔ ประการ

๑. **สัปปริสสังเสวะ** *เสวนาผู้รู้* คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชา คบหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณความดี มีภูมิธรรม ภูมิปัญญาน่านับถือ

๒. **สัทธัมมัสสวนะ** *ฟังดูคำสอน* คือ เอาใจใส่สดับรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือ หรือสื่อมวลชน ตั้งใจเล่าเรียน ค้นคว้า หมั่นปรึกษาสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่จริงแท้

๓. **โยนิโสมนสิการ** *คิดให้แบบคาย* คือ รู้ เห็น ได้อ่าน ได้ฟังสิ่งใด ก็รู้จัก คิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะและสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่า นั่นคืออะไรเกิดขึ้นได้อย่างไรทำไมจึงเป็นอย่างนั้นจะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

๔. **ธรรมานุธรรมปฏิบัติ** *ปฏิบัติให้ถูกหลัก* นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟัง และตริตrongเห็นชัดแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติหรือลงมือทำ ให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมายให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น

(อง.จตุกก. ๒๑/ ๒๔๘/ ๓๓๒)

ค. ศึกษาให้เป็นพหูสูต คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็ทำตนให้เป็นพหูสูตในด้านนั้น ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครบ **องค์คุณของพหูสูต** (ผู้ได้เรียนมากหรือผู้คงแก่เรียน) ๕ ประการ คือ

* ดูบันทึกที่ ๑๑ ท้ายเล่ม

๑. **พหูสูตา ฟังมาก** คือ เล่าเรียน สดับฟัง รู้เห็น อ่านสั่งสมความรู้ ในด้านนั้นไว้ให้มากมายกว้างขวาง

๒. **ธตา จำได้** คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำเรื่องราว หรือเนื้อหา สาระไว้ได้แม่นยำ

๓. **วงศา ปริจจาคา คล่องปาก** คือ ท่องบ่น หรือใช้พูดอยู่เสมอ จน แคล่วคล่องจัดเจน ใครสอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้

๔. **มนสานุเปกขิตา เจนใจ** คือ ใส่ใจนึกคิดจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

๕. **ทิกฺขิยา สุปฏิวิทฺตา ขบได้ด้วยทฤษฎี** คือ เข้าใจความหมายและ เหตุผลแจ่มแจ้งลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผล และความสัมพันธ์ของเนื้อความ และรายละเอียดต่าง ๆ ทั้งภายในเรื่องนั่นเองและที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ ใน สายวิชา หรือทฤษฎีนั้นปรุโปร่งตลอดสาย

(อง. ปญจก. ๒๒/๘๗/๑๒๙)

ง. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์พึงแสดง คารวะนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศหก ข้อว่าด้วย **ทิศเบื้องขวา** ดังนี้

๑. ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ
๒. เข้าไปหา เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีक्षा ชักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น
๓. ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
๔. ประนินบัติ ช่วยบริการ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ

(ที. ปา. ๑๑/ ๒๐๐/ ๒๐๓)

๑๕. คนใกล้ชิดศาสนา (อุบาสก อุบาสิกา)

พุทธศาสนิกชน มีหลักปฏิบัติที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตนกับพระพุทธรศาสนา ดังนี้

ก. **เกื้อกูลพระ** โดยปฏิบัติต่อพระสงฆ์ เสมือนเป็น **ทิดเบ็องบน** ดังนี้

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

(ที.ปา. ๑๑/ ๒๐๘/ ๒๐๖)

ข. **กระทำบุญ** คือ ทำความดีด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เรียกว่า **บุญกิริยาวัตถุ** (เรื่องที่ดีจัดว่าเป็นการทำบุญ) ๓ อย่าง คือ

๑. **ทานมัย** ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ
๒. **ศีลมัย** ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติปฏิบัติชอบ
๓. **ภาวนามัย** ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิ และปัญญา

และควรเจาะจงทำบุญบางอย่างที่เป็นส่วนรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีก ๗ ข้อ รวมเป็น ๑๐ อย่าง คือ

๔. **อปายนมัย** ทำบุญด้วยการประพาสสุภาพอ่อนน้อม
๕. **ไวยวัจมัย** ทำบุญด้วยการช่วยชวนชววยรับใช้ ให้บริการบำเพ็ญประโยชน์
๖. **ปัตติทานมัย** ทำบุญด้วยการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการทำความดี

๗. **ปัตตานุโมทนามัย** ทำบุญด้วยการพลอยยินดีในการทำความดีของผู้อื่น

๘. **ธัมมัสสวนมัย** ทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ

๙. **ธัมมเทศนามัย** ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์

๑๐. **ทิกฺขุชุกัมม** ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงให้เป็นสัมมาทิฏฐิ

(ที.ปา. ๑๑/ ๒๒๘/ ๓๓๐; ที.อ. ๗/ ๒๔๖)

ก. กุณพระศาสนา ถ้าจะปฏิบัติให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น ถึงขั้นเป็นอุบาสก อุบาสิกา คือ ผู้ใกล้ชิดพระศาสนาอย่างแท้จริง ควรตั้งตนอยู่ในธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก เรียกว่า **อุบาสกธรรม ๗ ประการ** คือ

๑. ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุ

๒. ไม่ละเลยการฟังธรรม

๓. ศึกษาในอริยสัจ คือ ฝึกอบรมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาศีลชั้นสูงขึ้น

๔. พรั่งพร้อมด้วยความเลื่อมใส ในพระภิกษุทั้งหลายทั้งที่เป็น เถระ นวกะ และ ปุณฺณกลาง

๕. ฟังธรรมโดยมิใช่จะตั้งใจคอยจ้องจับผิด หาช่องที่จะติเตียน

๖. ไม่แสวงหาทักษิณายกายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา

๗. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนาเป็นที่ตั้ง คือ เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา*

(อภ. สุตตค. ๒๓/ ๒๗/ ๒๖)

ง. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ อุบาสก อุบาสิกาที่ดี มีคุณสมบัติที่เรียกว่า **อุบาสกธรรม ๕ ประการ** คือ

๑. มีศรัทธา เชื่อมีเหตุผล มั่นในคุณพระรัตนตรัย
๒. มีศีล อย่างน้อยดำรงตนได้ในศีล ๕
๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล มุ่งหวังผลจากการกระทำ มิใช่จากโชคลาง หรือสิ่งที่ตื่นกันไปว่าหลังศักดิ์สิทธิ์
๔. ไม่แสวงหาทักษิไฉนนอกหลักคำสอนนี้
๕. เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา

(อง.ปญจก. ๒๒/๑๗๕/๒๓๐)

จ. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า กล่าวคือ โดยสรุปให้ถือธรรมที่เรียกว่า **อารยวัติ ๕ ประการ** เป็นหลักวัดความเจริญในพระศาสนา

๑. ศรัทธา เชื่อถูกหลักพระศาสนา ไม่มมงายไขว้เขว
๒. ศีล ประพฤติและเลี้ยงชีพสุจริต เป็นแบบอย่างได้
๓. สุตะ รู้เข้าใจหลักพระศาสนาพอแก่การปฏิบัติและแนะนำผู้อื่น
๔. จาคะ เมื่อแผ่เสียสละ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือผู้ควรช่วย
๕. ปัญญา รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำจิตใจให้เป็นอิสระได้

(อง. ปญจก. ๒๒/ ๖๓-๔/ ๙๑-๒)

* ดูบันทึกที่ ๑๒ ท้ายเล่ม

๒๐. คนสืบศาสนา (พระภิกษุสงฆ์)

พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอน สืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติตามมากมาย แต่ในที่นี้จะแสดงไว้เฉพาะหน้าที่ที่สัมพันธ์กับคฤหัสถ์และข้อเตือนใจในทางความประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

ก. อนุเคราะห์ชาวบ้าน พระสงฆ์อนุเคราะห์คฤหัสถ์ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่ตนเป็นเสมือน *ทิสเบื่องบน* ดังนี้

๑. ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว
๒. แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
๒. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
๔. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง
๕. ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ

(ที.ปา. ๑๑/ ๒๐๔/ ๒๐๖)

ข. หมั่นพิจารณาตนเอง คือ พิจารณาเตือนใจตนเองอยู่เสมอตามหลัก *ปัพพริตถกิมหังจเวกขณั* (ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ) ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ สัตว์แล้วซึ่งฐานะ ควรเป็นอยู่ง่าย จะจู้จี้ถือตัวเอาแต่ใจตนไม่ได้*

๒. ความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ต้องอาศัยเขาเลี้ยงชีพ ควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย และบริโศคปัจจัย ๔ โดยพิจารณา ไม่บริโศคด้วยตัณหา*

๓. เรามีอาการกับกิจรยาที่พึงทำต่างจากคุณุหุสัถุ อากุการกุรียาใด ๆ ของสมณะ เราต้องทำอากุการกุรียานั้ ๑ และยัังจะต้องปรุบปรุองตนให้ดียัังขั้ขึ้นไปกว่านี้*
๔. ตัวเราเองยัังดีเตยัันตัวเราเองโดยคึลไมได้ยัอยู่หรือไม
๕. เพื่อนพรหมจรรยาั้ทั้งหลาย ผู้เป็นวิญญูชน พิจารณาแล้ว ยัังดีเตยัันเราโดยคึลไมได้ ยัอยู่หรือไม
๖. เราจัักต้องถึงความพลั้ตพรากจากของรักของชอบใจไปทั้สิ้น
๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั้วก็ตาม จัักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น
๘. วันคึนลัวงไป ๑ บััดนี้เราทำอะไรยัอยู่
๙. เรายัินดีในที่สงััดยัอยู่หรือไม
๑๐. คุณุวิเศษยัังกว่ามนุษย์สามัณูที่เรابرรรลุแล้วมียัอยู่หรือไม ที่จะให้เราเป็นผู้ไมเก้อเขิน เมื่อกุเพื่อนบรรรพชิตถาม ในกาลภายหลััง

(อง. ทสก. ๒๔/ ๔๘/ ๙๑)

*ดูบั้นทึกที่ ๑๓ ทั้ยเล่ม

๒๑. คนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส)

หยาดน้ำไม่ติดใบบัว วารีไม่ติดปทุม ฉันทใด มุเนียมอมไม่ติดในรูปที่เห็น
ในเสียงที่ได้ยิน และในอารมณ์ที่ได้รับรู้ ฉันทนั้น

(ช.สุ. ๒๕/ ๔๑๓/ ๔๙๓)

ผู้ถึงธรรม ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ฝันเพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง
ดำรงอยู่ด้วยสิ่งที่เป็นปัจจุบัน ฉะนั้นผิวพรรณจึงผ่องใส

ส่วนชนทั้งหลายผู้ยังอ่อนปัญญา ฝ้าแต่ฝันเพื่อถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง
และหวนละห้อยถึงความหลังอันล่วงแล้ว จึงซุบซิดหม่นหมอง เสมือนต้นอ้อสด
ที่เขาถอนทิ้งขึ้นทิ้งไว้ที่ในกลางแดด

(ส.ส. ๑๕/ ๒๒/ ๗)

ผู้ใดไม่มีกิเลสเป็นเหตุคอยกังวลว่า นี่ของเรา นี่ของคนอื่น ผู้นั้นไม่
ต้องเผชิญกับเจ้าตัว “ของข้า” จึงไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี, เขาไม่กระวน
กระวาย ไม่ติดข้อง ไม่หวั่นไหว เป็นผู้สม่ำเสมอในที่ทั้งปวง เมื่อเขาไม่หวั่นไหว
มีความรู้แจ้งชัด จึงปราศจากความรู้สึกปรุงแต่งใด ๆ เขาเลิกรำพึงรำพันหมด
แล้ว จึงมองเห็นแต่ความปลอดโปร่งในที่ทุกสถาน

(ช.สุ. ๒๕/ ๔๒๒/ ๕๑๙)

ผู้ถึงธรรมดับกิเลสเสียได้ อยู่สบายทุกเวลา ผู้ใดไม่ติดอยู่ในกาม
ทั้งหลาย เขาจะเย็นสบาย ไม่มีที่ให้กิเลสตั้งตัวได้

ตัดความติดข้องเสียให้หมด กำจัดความกระวนกระวายในหทัยเสีย
ให้ได้ พักจิตได้แล้ว จึงถึงความสงบใจอยู่สบาย

(อัง. ติกิ. ๒๐/ ๔๗๔/ ๑๗๕)

ถาม : นี่แน่ะพระ ท่านไม่มีทุกข์บ้างหรือ ท่านไม่มีความสุขบ้างหรือ ท่านนั่งอยู่คนเดียวไม่เบื่อหน่ายบ้างหรือ?

ตอบ : นี่แน่ะท่านผู้ยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าไม่มีความสุขทุกข์หรือ ความสุขข้าพเจ้าก็ไม่มี ถึงข้าพเจ้าจะนั่งอยู่คนเดียว ก็หามีความสุขเบื่อหน่ายไม่

ถาม : นี่แน่ะพระ ทำอย่างไร ท่านจึงไม่มีทุกข์ ทำอย่างไรท่านจึงไม่มีความสุข ทำอย่างไรท่านนั่งคนเดียว จึงไม่หงอยเหงาเบื่อหน่าย

ตอบ : คนมีความสุขนั้นแหละ จึงมีความสุข คนมีความสุขนั้นแหละ จึงมีความสุข พระไม่มีทั้งสุข ไม่มีทั้งทุกข์ เรื่องเป็นอย่างนี้ จงเข้าใจเถิดนะท่าน

(ส.ส. ๑๕/ ๒๖๘/ ๗๖)

ความงุ่นง่านหงุดหงิด ย่อมไม่มีในใจของพระอรียะผู้ผ่านพ้นไปแล้ว จากการ (คิดกังวล) ที่จะได้เป็น จะไม่ได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านปราศจากภัย มีแต่สุข ไม่มีโศก แม้แต่เทวดาก็มองใจท่านไม่ถึง

(ข.อ. ๒๕/ ๖๕/ ๑๐๑)

ผู้ถึงธรรมไม่มีกิจ เพราะผู้ถึงธรรมทำกิจเสร็จแล้ว คนว่าน่ายังหาที่หยั่งไม่ได้ トラบโด ก็ต้องเอาตัวกระเสือกกระสนไปจนเต็มที トラบนั้น แต่พอหาที่หยั่งพบ ขึ้นยืนบนบกได้แล้ว ก็ไม่ต้องพยายาม เพราะเขาข้ามถึงฝั่งเสร็จแล้ว

(ส.ส. ๑๕/ ๒๓๑/ ๖๕)

ยังเป็นอยู่ก็ไม่เดือดร้อน เวลาจะตายก็ไม่เศร้าโศก ถ้าเป็นปราชญ์มองเห็นที่หมายแล้วไซ้ร้ ถึงอยู่ท่ามกลางโลกที่โศกก็หาโศกไม่

(ข.อ. ๒๕/ ๑๐๘/ ๑๕๒)

จะไปไหน ก็ไม่หวาด จะนอนไหน ก็ไม่หวั่น ทั้งคืนวันไม่มีเดือดร้อนใจ

อะไรที่จะสูญเสียก็ไม่เห็นที่ไหนในโลก ดังนั้น จนหลับไป ก็มีแต่ใจหวังดีที่คิด
ปรานีช่วยปวงสัตว์

(ส.ส. ๑๕/ ๔๕๔/ ๑๖๒)

กาม วา ยทิ วารุณ
ยตุธ อรหุโต วิหรนุติ

นิมนเน วา ยทิ วา ธเถ
ตัม ภูมिरามณเฑยยกัม

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า
ท่านผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน

ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน
ที่นั่นไซ้รคือสถานอันรื่นรมย์

(ขุ.ธ. ๒๕/ ๑๘/ ๒๘)

บันทึกท้ายเล่ม

ที่มาทำยหมวดธรรมแต่ละหมวดในหนังสือนี้ ได้แสดงไว้หมวดละที่มาเดียว พอเป็นหลักฐานเท่านั้น ส่วนความหมายและคำอธิบาย ได้ขยายบ้าง ย่อบ้าง ตามสมควร และได้ตรวจสอบกับที่มาแห่งอื่นๆ ด้วย ทั้งในพระไตรปิฎก และอรรถกถา แต่ไม่อาจแสดงที่มาไว้ให้ครบถ้วน เพราะจะทำให้หนังสือนี้มีลักษณะเป็นตำรามากเกินไป อย่างไรก็ตามก็ดี มีข้อความบางตอนที่ควรสังเกต ขอชี้แจงไว้เป็นพิเศษดังนี้ :-

๑. ในสัปปริสธรรม ๗ ประการ ธัมมัญญดา ยังมีความหมายอีกแง่หนึ่งว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไร ก็จับหลักจับสาระมองเห็นเนื้อแท้ของสิ่งหรือเรื่องราวนั้นได้ อัตถัญญดา มีความหมายว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไรก็เข้าใจความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ แนวทางที่จะขยายความของสิ่งนั้นเรื่องนั้นได้ ธรรม ๒ ข้อนี้ เป็นแกนของสัปปริสธรรมทั้งหมด
๒. ในอธิปไตยสูตร (อง. ดิก. ๒๐/ ๔๗๙/ ๑๘๖) พระพุทธเจ้าทรงแสดงความหมายของ *อธิปไตย* ๓ เจาะในแง่การปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ แต่ความหมายเช่นนั้นอาจถือได้ว่า เป็นคำอธิบายเฉพาะกรณี หรือเป็นตัวอย่าง ดังจะเห็นว่า ธรรมาธิปไตยเป็นธรรมข้อหนึ่งของ พระเจ้าจักรพรรดิ (ดูเรื่องราวสังคหะ) เป็นคุณสมบัติของนักปกครอง เช่นเดียวกับที่เป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า (อง. ดิก. ๒๐/ ๔๕๓/ ๑๓๙; อง. ปญจก. ๒๒/ ๑๓๓/ ๑๖๙) ในวิสุทธิมรรค (๑/ ๑๒, ๑๖) ท่านจำแนกศีลเป็น ๓ ประเภทตามอธิปไตย ๓ นี้ นอกจากนั้น พระอรรถกถาจารย์มักใช้ อิตตาธิปไตย และโลกาธิปไตย เป็นคำอธิบายความหมายของหิริ และโอตตัมปะ (ที.อ. ๓/ ๒๑๕; ม.อ. ๒/ ๔๒๒; อิติ.อ. ๒๐๕; ชา.อ.

- ๑/ ๑๙๘) ส่วนในหนังสือนี้ ได้นำมายกเยื้องอธิบายในแง่ของการปกครองทั้ง ๓ ข้อ เพราะเข้ากับเรื่องนี้ได้ดี และให้มองเห็นประโยชน์อีกด้านหนึ่ง
๓. จักรวรรดิวัตร ในพระบาลีมีเพียง ๔ หัวข้อใหญ่ แต่ในหนังสือนี้จัดเป็น ๕ (แยกข้อ ๑ เป็น ๒ ข้อ) เพื่อให้ดูง่ายขึ้น ส่วนที่เรียกกันว่าจักรวรรดิวัตร ๑๒ ดังรู้จักกันมากนั้น ท่านนำมาจากอรรถกถา (ที.อ. ๓/ ๔๖)
๔. ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกัทธิกรรม นี้ ประรูปศัพท์ตามบาลี ส่วนที่ท่านให้ชาวบ้านจำง่าย ๆ พูดกันมาติดปากว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คำว่าประโยชน์เป็นคำสร้อยเติมไว้ให้คล้องปากเท่านั้น เพราะตรงกับอรรถที่มีอยู่แล้วนั่นเอง
๕. ในสุขของคฤหัสถ์ ๔ สุขข้อสุดท้ายที่แปลกันมาว่า “สุขเกิดจากประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ” ขวนให้เข้าใจจำกัดเฉพาะการงานอาชีพเท่านั้น แต่ตามพระบาลีท่านหมายถึงกรรมดีทางไตรทวาร ในที่นี้จึงยกเยื้องคำแปลเสียใหม่เพื่อให้เข้าใจตรงตามพระบาลี (สุขเกิดจากการงานอาชีพสุจริตรวมอยู่ในสุขข้อที่ ๑ แล้ว)
๖. เมื่อว่าเต็มความหมาย ขราวาสธรรมใช้สำหรับการครองชีวิตโดยทั่วไปของชาวบ้าน และตามบาลีเดิมเรียกว่า *ขรเมสิธรรม* (ธรรมของผู้แสวงเรือน) อนึ่ง ในที่นี้ *ทมะ* ท่านหมายเอาปัญญา *ขันติ* ท่านหมายเอาความเพียร (มาใน ขุ.สุ. ๒๕/ ๓๑๑/ ๓๖๑ ด้วย; ส.อ. ๑/ ๓๙๑; สุตต.อ. ๑/ ๓๒๓)
๗. *หรรชน* เป็นศัพท์ตัดทอน บาลีเดิมเป็น *อญญทตฺตุหฺร* (ข้อที่ ๔ ในมิตรแท้ คือ อนุกรมปี บาลีเดิมเป็น อนุกรมปก)
๘. ในองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ข้อ ๕ *วจนฺกุชโม* คำบาลีท่านมุ่งความหมายว่า อดทนต่อคำพูดของผู้อื่น คือ รับฟังคำตำหนิ

วิพากษ์วิจารณ์ ได้และพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน (ดูความหมาย
ใน อภ.อ. ๓/ ๒๐๐ และตัวอย่างใน ส.อ. ๑/ ๑๔๕)

๙. คำบาลี ๕ ข้อนี้ เป็นรูปที่ปรุงใหม่ ตามบาลีแท้เป็น ๑ อนุப்புพิภถ์
๒. ปริยายทสฺสาวี ๓. อนุทยตฺ ปฏิจจ ๔. น อามิสฺนฺตโร
๕. อตฺตฺตานญจ ปรญจ อนุปฺพหจจ
๑๐. หน้าที่ครูต่อศิษย์ ข้อที่ ๕ สร้างเครื่องค้ำภักดิ์ในสารทศ อธิบาย
ตามอรรถกถาว่า สอนให้เขาเอาวิชาความรู้ไปใช้ประกอบอาชีพ
เลี้ยงตัวเองและค้ำครองตนได้ ตลอดจนเมื่อศิษย์ไปทำมาหากินที่
อื่นแล้ว อาจารย์ก็แนะนำแกผู้อื่นให้เกิดความเชื่อถือ ไปหาศิษย์นั้น
(ที.อ. ๓/ ๑๘๓)
๑๑. วุฒิธรรม หรือ วุฒิ ๔ นั้น ตามพระบาลีเรียกว่า ปญญาวุฑฺฒิธมฺม
คือธรรมเครื่องเจริญแห่งปัญญา มิใช่ความเจริญทั่ว ๆ ไป ดังนั้น
จึงนำมาจัดเข้าในหมวดการเรียนการศึกษา
๑๒. แปลรักษาศัพท์ว่า *กระทำบุพการในศาสนา* นี้ ดังนั้นจะแปลว่า
“ออกนํ้าในการอุปถัมภ์และช่วยกิจการพระพุทธศาสนา” ก็ได้
๑๓. คำอธิบายถือตาม อภ.อ. ๓/ ๓๔๕ แปรลกจากที่เรียนกันมาบ้าง

ดัชนี

- กฎ, กฎเกณฑ์, ๑, ๑๒, ๑๓
กฎธรรมดา (หลักความจริง)ของธรรมชาติ, ๑
กติกา, ๑๒
กรรม, ๕, ๒๓-๒๔, ๕๖, ๕๘, ๖๓
กรรมชั่ว, ๒๓
กรรมดี, ๕, ๖๓
กระด้าง, ๙, ๑๔
กระตือรือร้น, ๓๓, ๕๐
กระตุ้นให้เกิดปัญญา, ๕๑
กระทบ, กระทบกระเทือน, ๒๑, ๔๙
กระทำ, ๑-๒, ๑๙, ๓๗, ๕๕-๕๖, ๖๔, (ดู ทำ)
กระวนกระวาย, ความกระวนกระวาย, ๕๙
กรรณ, ๔, ๗, ๑๕, ๒๑
กลมกลืน, ๓๕
กลัว, ความกลัว, ๑๙, ๒๐
กล้า, ๔๙
กษัตริย์, พระมหา, ๑๔
กองทุกข์, ๒๐
กังวล, ๒๐, ๔๒, ๕๙
กัมมัตสกดา (ความมีกรรมเป็นของตน), ๒๔
กัลยาณกรรม (การกระทำที่ดีงาม), ๒๓
กัลยาณมิตตดา (รู้จักคบคนดี), ๙, ๒๗
กัลยาณมิตร, ๙, ๒๗, ๔๘, ๕๑, ๖๓
กัลยาณมิตรธรรม ๗ (องค์คุณของกัลยาณมิตร),
๔๘-๔๙
กาม, ๕๙
กาม, ประพฤติผิดในกาม, ๖
กามคุณ, ๓๕
กาเมสุมิจจาจาร (การประพฤติผิดในกาม), ๖
กาย, ร่างกาย, ๔, ๖, ๘-๙, ๑๔, ๒๑, ๒๕, ๓๐,
๓๓, ๓๘, ๔๓
กายสุจริต ๓ (ความสุจริตทางกาย), ๔-๕
การกินการใช้, ๓๙
การละเล่น, ๕๒, ๕๕
การละเล่น, โทษของการติดเที่ยวดู,
กาล, ๒, ๑๖, ๕๘
กาลเทศะ, ๕
กาลัญญา (รู้จักกาล), ๒
ก้าวหน้า, ความก้าวหน้า, ๑๐, ๑๖, ๒๐, ๒๕-
๒๖, ๓๒, ๔๓-๔๔, ๕๕-๕๖
กำไร, ๒๖
กำลัง, ๒, ๑๙-๒๐, ๒๒, ๒๗, ๔๑, ๔๗
กำลัง, ธรรมอันเป็น, (พลัง ๕), ๑๙-๒๐
กำลังการสงเคราะห์ (สังคหผล), ๑๙
กำลังความเพียร (วิริยผล), ๑๙
กำลังงาน, ๘
กำลังใจ, ๘, ๑๕, ๔๓, ๕๐
กำลังปัญญา (ปัญญาผล), ๑๙
กำลังสุจริต (อนวัชขผล), ๑๙
กิงกรณียะสุ ทักขดา (ชวนชวยกิจของหมู่), ๙
กิจ, ๑-๒, ๘-๑๐, ๑๓-๑๔, ๑๙, ๒๖, ๒๘,
๓๓, ๔๔-๔๕, ๔๗, ๕๓, ๖๐
กิงกรณียะ, ๑๕
กิจการ, ๑-๒, ๙-๑๐, ๑๘-๑๙, ๒๖, ๔๗,
๕๕-๕๖, ๖๔
กิงธุระ, ๔๑
กิงสำคัญ, ๕๓
กิริยา, กิริยามารยาท, ๒, ๑๐, ๓๓, ๕๙
กิลิต, ๑๔, ๑๙-๒๐, ๕๙, ๖๑
กุลจิรัฐติธรรม ๔ (เหตุให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้
นาน), ๓๙
กุลสตรี, ๑๓
กุล, กุลธรรม, ๑๒, ๑๖
กุลกรรม (กรรมฝ่ายดี), ๔
กุลกรรมบด ๑๐ (ทางทำกรรมดี), ๔-๕
กุลธรรม (ธรรมฝ่ายดี), ๑๖, ๒๖

เกรงใจ, ๓๖
 เกษตร, การ, ๑๗
 เกษตรกร, ๑๖
 เกิด, ๑๘, ๒๓
 เกียรติ, ๓๖, ๔๒, ๕๒
 เกียรติ, เกียรติภูมิ, ๕-๖, ๑๒-๑๓, ๒๐, ๓๗,
 ๔๑
 เกือก (ช่วยเหลือ), ๔, ๘, ๑๙, ๒๑, ๒๕, ๒๗,
 ๓๒, ๓๕-๓๖, ๔๖, ๕๑, ๕๕
 แก่, ความแก่, ๒๓-๒๔
 แก้ว, แก้วไขประดับ, ๒, ๘, ๑๖, ๒๕-๒๖,
 ๓๒, ๓๗, ๖๔
 แก้วประดับ, ๘
 แก้วปัญหา, แก้วปัญหา, ๘, ๑๗
 แก้วแก้ว, ๕๐
 โกรธ, โกรธา, ความโกรธ, ๑๕, ๓๖
 โทก, ๕-๖
 ขนบธรรมเนียม, ๑๕
 ขมขื่น (อนิฏฐารมณ์ ๔ ประการ), ๒๒
 ข่มใจ, ๑๕
 ขยัน, ความขยัน, ๑๐, ๒๖-๒๘, ๓๐, ๓๒, ๓๘
 ขลิบ, ๕๖
 ขวนขวาย, ๒๓-๒๔, ๓๓, ๕๔
 ข้อขัดแย้ง, ๓๗
 ข้อดี, ๕๒
 ข้อเดือนใจตนเองทางความประพฤติของพระ
 ภิกษุสงฆ์ (ปัพพชิตอกนิหปัจจเวกขณัม), ๕๗-
 ๕๘
 ข้อเท็จจริง, ๙, ๑๒
 ข้อปฏิบัติ, ๔๓, ๕๒
 ข้อเสีย, ๕๒
 ของกลาง (ส่วนรวม), ๒๑
 ของเก่าของชำรุด, ๓๙
 ของขวัญ, ๓๗
 ของค่านับ, ๓๙
 ของมีเงิน, ๖, ๔๑

ของรักของชอบใจ, ๒๔, ๕๘
 ของรักของหวงแหน, ๕-๖
 ของหายของหมด, ๓๙
 ข้อขัดข้อง, ความขัดข้องวุ่นวาย, ๑๙, ๒๖, ๔๔
 ข้อขัดแย้ง, ๓๕
 ขันดี, ๑๕, ๓๒, ๓๗, ๖๓
 ขั้นตอน, ๕๙
 ขับร้อง, ๕๒
 ข่มเหง, ข่มเหงรังแก, ๕, ๑๓
 ขโมย, ๕-๖
 ข้าราชการ, ๑๖, ๑๖๖., ๒๐
 ข้าว, ๒๓
 ข้าวลือ, ๕๒
 ขุนมัวหม่นหมอง, ๒๓ (ดู มัวหมอง)
 เขตบุญ, ๕๕-๕๖
 เข้มแข็ง, ๑๘, ๒๖, ๓๒
 เข้าใจ, ๓๕, ๓๘, ๔๘-๕๐, ๕๖-๕๗, ๖๐, ๖๓
 เข้าใจ, ความ, ๘-๙, ๑๙, ๕๒
 เข้าใจดี, ความ, ๑๗
 คงแก่เรียน, ๕๒
 คติธรรมดา (ของชีวิต, สังฆธรรม, โลก), ๒,
 ๒๐, ๒๒-๒๓
 คน, ๑, ๓-๔, ๖-๙, ๑๔, ๑๖, ๑๘, ๒๒-๒๓,
 ๒๕, ๒๗-๓๒, ๓๔-๓๕, ๓๙, ๔๑, ๔๔-๔๕,
 ๔๗-๔๘, ๕๑, ๕๔, ๕๗, ๕๙
 คนแก่, ๒๓
 คนขัดสนยากไร้, คนยากจน, ๑๖-๑๗
 คนงาน, คนรับใช้, ๔๗
 คนงานคนรับใช้พึงอนุเคราะห์นาย ๕ ประการ,
 ๔๗
 คนเจ็บ, ๒๓
 คนชวนฉวย (อุปายสหาย) มีลักษณะ ๔
 ประการ, ๔๕
 คนชั่ว, คนแล้วมีโทษ ทำให้กลายเป็นคนชั่ว ๖
 ประเภท, ๔๒
 คนดี, คนที่แท้, ๓, ๑๗, ๒๕, ๒๗, ๕๐
 คนดีแต่พูด (วจีบรม) มีลักษณะ ๔ ประการ, ๔๔

คนต้องโทษ, ๒๓

คนตาย, ๒๓

คนเต็มคน, คนสมบูรณ์แบบ, ๑, ๓

คนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส), ๕๙-๖๑

คนในปกครอง, ๑๖อ., ๒๘, ๔๐

คนปกอลอก (ทรชน) มีลักษณะ ๔ ประการ,

๔๔

คนภายใน (ของพระจักรพรรดิหรือราชา), ๑๖

คนมีศีลธรรม, มีมนุษยธรรม, ๔

คนหัวประจบ (อนุปิยาภาณี) มีลักษณะ ๔

ประการ, ๔๔

คันควัว, ๑๐, ๓๔, ๔๓, ๕๒

คบ, คบหา, ๙, ๒๕, ๒๗

ครุฑ, ๓๘

ครองชีวิต, ๖๓

ครองตน, ๑๓, ๓๓, ๔๐

ครองตนเป็นพลเมืองดี, ๑๓, ๓๓-๓๔

ครองเรือน, ๑๓, ๓๐-๓๑, ๓๗

ครอบครัวยุค, ๑๐, ๑๓, ๑๖อ., ๓๐, ๓๒-๓๓, ๓๙-

๔๐

ครุ (นำเคารพ), ๔๘

ครู, ๔๘-๕๑, ๖๔

ครู, ลีลาการสอน ๔ ประการของ, ๔๙-๕๐

ครู, หลักตรวจสอบตนเอง ๓ ประการของ, ๕๐

ครูพึ่งอนุเคราะห์ศิษย์ ๕ ประการ, ๕๐

คุณหัสถ์, ๓๐-๓๒, ๕๗-๕๘, ๖๓

คุณหัสถ์, หลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของ,

(มรवासธรรม ๔), ๓๒, ๓๗

คลอตบุตร, ๓๘

ควบคุมตน, ๖, ๓๒

ควาร, ๔๗-๔๙, ๕๑

ความหมาย, ๑, ๘, ๕๓, ๖๒-๖๔

ความเห็น, ๕, ๑๑, ๕๕

ความอื่น ๆ ดูที่คำหลักของความนั้น ๆ เช่น

ความดี ดูที่ ดี, ความ; ความมุ่งหมาย ดูที่ มุ่ง

หมาย, ความ

คหปตคคิ (ไฟประจำตัวเจ้าบ้าน ได้แก่บุตร,

ภรรยา และคนในปกครอง), ๔๐

คัมภีร์ญะจะ กะถัง กัตตา (แถลงเรื่องล้าลึกได้),

๔๘

คำจ้าง, ๔๗

คำมากที่สุด, ๓๐

คำจริง, ๕

คำดักเตือน, ๔๘

คำดำเนิน, ๖๓

คำแนะนำสั่งสอน, ๕๒-๕๓

คำปรึกษา, ๔๘

คำสว่างเกิน, ๔๘

คำสมาน-ส่งเสริมสามัคคี, ๕

คำสอน, ๔๘, ๕๒, ๕๕, ๕๗

คำสัตย์, ๕

คำสุภาพนุ่มนวล, ๕

คิด, ๔, ๕, ๑๑, ๓๓, ๓๖, ๔๔, ๕๒, ๕๔, ๖๐-

๖๑

คิด, ความ, ๑๐, ๑๒, ๑๘, ๒๖, ๕๑

คิด, รู้จัก; คิดเป็น, ๕๑

คิดค้น, ๒๖

คิดให้, คิดเสียสละ, ๕

คุณ, ๗, ๑๐, ๒๖, ๓๒, ๓๙, ๔๘, ๕๒

คุณค่า, ๒๐, ๒๘, ๔๙

คุณธรรม, ๒, ๗, ๑๔, ๑๖, ๑๙-๒๑, ๓๒, ๓๖,

๔๑, ๕๗

คุณธรรมของผู้ปกครอง (ทศพิชราชธรรม ๑๐),

๑๔-๑๕

คุณประโยชน์, ๑๘-๒๑, ๒๘

คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญ (อุตตริมนุสสร

ธรรม), ๕๘

คุณสมบัติ, ๑๔, ๒๕, ๒๗, ๓๕, ๔๘

คุ้มครอง, คู่สมรส, ๑๓, ๑๖, ๑๖อ., ๒๗

คุ้มครองตน, ๖๔

คู่ครอง, คู่สมรส, ๒๐, ๓๕-๓๗, ๔๐, ๔๒

คู่ครอง, หลักธรรมทำให้มีชีวิตสอดคล้องอยู่

ครองกันได้ยึด, (สมชีวิตธรรม ๔), ๓๕

คู่ชื่นชมคู่ระงำ, ๓๖

คู่ถูกหน้าที่ต่อกัน, ๓๗

คู่บุญคู่กรรม, ๓๖

คู่ศีลธรรมคู่ความดี, ๓๗
 คู่สร้างคู่สม, ๓๕
 เครื่องคุ้มภัยในสารภี, ๕๐, ๖๔
 เครื่องดอง/ของมีนเมา/สิ่งเสพติด, ๖
 เครื่องยึดเหนี่ยวใจคน, ธรรม, (สังคหวัดถุ ๔), ๗
 เคารพ, ความเคารพ, เคารพนับถือ, ๕, ๑๐-๑๔, ๑๖, ๑๖อ., ๒๗, ๓๐-๓๒, ๓๕-๓๖, ๓๙, ๔๑, ๔๘, ๕๓
 เคารพธรรม, ๑๖
 เคารพสิทธิ์ในทรัพย์สิน, ๕
 ไคร้ธรรม, ๑๐, ๓๔
 ชมเมเสิธรรม (ธรรมของผู้แสวงเรือน), ๖๓
 มรวาสาธรรม ๔ (หลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์), ๓๒, ๓๗, ๖๓
 ฆ่า, การ, ๔, ๖, ๘, ๑๐, ๑๓-๑๕, ๓๔
 มงาย, ๕๖
 ออกงาม, ๒๐-๒๑, ๓๒
 งาน, การงาน, ๑-๒, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๕, ๑๙-๒๐, ๒๕-๒๘, ๓๒, ๓๔, ๓๖-๓๘, ๔๑-๔๓, ๔๗, ๕๒, ๖๓
 งานบ้าน, ๓๗-๓๘
 ทุ่งน่านหุดหงิด, ความ, ๖๐
 เงิน, ๒๗ (ดู ทรัพย์; โภคะ)
 จตุคตุณจ นิธาเปยย (การแบ่งทรัพย์ ๑ ส่วนเก็บไว้ในคราวจำเป็น), ๒๘
 จรรยา, ๒๑, ๓๕
 จริง, ๕, ๙, ๑๘, ๔๙, ๕๒
 จริง, ความ, ๕, ๑๐, ๑๒, ๑๖, ๑๘-๑๙, ๒๒, ๓๒-๓๓, ๓๗, ๕๐
 จริง, มองหรือรู้ตามความเป็น (รู้จักพิจารณา/วินิจฉัย), ๗, ๑๐, ๒๐, ๒๒-๒๓
 จริงใจ, ๑๔, ๓๒, ๓๗, ๔๖
 จริงแท้, ๕๒
 จริงวาจา, ๑๘, ๓๗
 จริยธรรม, ๘, ๒๑

จักร, จักร ๔ (หลักธรรมที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง), ๒๕, ๕๑
 จักรพรรดิ, พระเจ้า, ๑๔-๑๕, ๖๒
 จักรวรรดิวัตร ๕ (ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ), ๑๕-๑๖, ๖๓
 จัดสรรทรัพย์, ๒๘
 จาคะ (การเสียดสละ, การให้ปัน), ๑๘, ๒๐, ๓๒-๓๓, ๓๕, ๓๗, ๕๖
 จิต, จิตใจ, ๑, ๕-๖, ๗, ๑๑, ๑๔-๑๕, ๑๙-๒๒, ๒๖, ๓๑-๓๓, ๓๗, ๔๓, ๔๘-๔๙, ๕๔, ๕๖, ๕๙ (ดู ใจ)
 จิตตะ (เอาจิตฝึกฝน), ๒๖
 จิตเมตตา, ๔๘
 จิตเรียบสม่ำเสมอ, ๗
 จุดหมาย, ๒๐, ๒๕, ๓๒, ๕๒
 จุดหมายของ(แห่ง)ชีวิต, ๑๘, ๒๐
 จุดหมายสูงสุด, จุดหมายขั้นสุดท้าย, ๑๑, ๒๐
 จุงใจ, ๕๐
 เจตีย์, ๑๓
 เจนใจ, ๕๓
 เจ็บ, เจ็บไข้, ความเจ็บป่วยไข้, ๒๓-๒๔, ๓๗-๓๘, ๔๗
 เจริญ, ๒, ๖, ๙, ๑๖, ๒๕, ๓๒, ๔๐, ๔๘, ๕๔
 เจริญ, ความ, ๑๓, ๒๐-๒๑, ๒๕, ๓๓, ๔๓-๔๔, ๕๒, ๕๕-๕๗, ๖๔
 เจริญ, หลักความ, (จักร ๔), ๒๕
 เจริญก้าวหน้าของ(แห่ง)ชีวิต, ๔๓-๔๔
 เจริญของอุบาสก, ธรรมเพื่อความ, (อบาสกธรรม ๗), ๕๕
 เจริญออกงามแห่งปัญญา, หลักการสร้างความ, (ภูมิธรรม ๔), ๕๒
 เจริญใจ, ๔๘
 เจริญในพระศาสนา, หลักวัดความ, (อารยวัณ ๕), ๕๖
 เจริญก้าวหน้า (ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิและปัญญา), ๕๔
 เจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว, หลักการป้องกันความเสื่อมและนำไปสู่ความ, (อภิธานีย

ธรรม ๗), ๑๓
 เจริญอย่างอารยชน, ความ, (อารยวิถี ๕), ๓๒-๓๓, ๕๖
 เจ้าบ้าน, ๕๐
 แจ่มแจ้ง, ๔๙-๕๐, ๕๒-๕๓, ๕๗
 จริภริยา (ภรรยาเยี่ยงโจร), ๓๖
 ใจ, ๔-๑๐, ๑๒-๑๓, ๑๕, ๑๙-๒๓, ๒๖, ๒๙-๓๐, ๓๒-๔๐, ๔๒, ๔๕-๕๐, ๕๒-๕๓, ๕๗-๖๑ (ดูจิต, จิตใจ)
 ใจกว้าง, ๓๕
 ใจแคบ, ๓๒, ๓๓
 ใจจริง, ๔๕
 ใจเป็นกลาง, ความมี, (อุเบกขา), ๗
 ใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย, ๒๖
 ใจรัก (ฉันทะ), ๒๖
 ใจหวังดี, ๖๑
 ใจอ่อนโยน, ๓๖

 ฉันทะ (มีใจรัก), ๒๖
 ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ), ๑๗

 ชนบท, ๑๖
 ชนผู้ไร้ทรัพย์, ๑๖
 ชนะ, ชัย, ๑๘, ๔๒
 ชราธัมมดา (เรามีความแก่เป็นธรรมดา), ๒๔
 ช่วย, ช่วยเหลือ, ๔, ๗-๘, ๑๐, ๑๔, ๑๙, ๒๑, ๒๒, ๒๔-๒๕, ๔๔, ๔๖-๔๗, ๕๖
 ชอบ(ถูกต้อง, ดีงาม), ๔, ๑๖, ๒๐
 ชอบธรรม, ๑๐-๑๓, ๑๕-๑๖, ๒๐, ๒๗-๒๘, ๓๐-๓๑
 ชั่ว, ๕, ๗, ๑๐, ๑๒, ๒๓-๒๔, ๔๔-๔๕, ๕๕
 ชั่ว, ความ, ๑๐, ๑๖, ๔๐, ๕๗
 ขาติ, ๑๓, ๑๘, ๔๐
 ชาย, ผู้ชาย, ๒๓, ๓๖, ๓๘-๓๙
 ขวานิคมนชนบท, ชนชายแดน, ๑๖
 ชาวบ้าน, ๒๓, ๓๐-๓๑, ๕๗, ๖๓
 ชาวบ้าน ๑๐ ประเภท, ๓๑-๓๒
 ชาวโลก, ๑๒, ๒๒
 ชาววัด, ๒๓

ชานีชำนาญ, ความ, ๒๕, ๒๗
 ชินนปฏิสังขรณา (การรู้จักบุรณะซ่อมแซมของเก่าของชำรุด), ๓๙
 ชีแจง, ๘, ๑๗, ๔๘-๔๙, ๕๓, ๕๗
 ชีวิต, ๑-๒, ๕, ๙, ๑๔, ๑๘-๒๕, ๒๗, ๓๐, ๓๒-๓๓, ๓๕, ๓๘, ๔๓-๔๕, ๕๖, ๖๓
 ชีวิต, การดำเนิน, ๑, ๙, ๑๘, ๒๐-๒๑, ๒๓, ๒๕, ๕๐, ๕๗
 ชีวิต, จุดหมายของ(แห่ง)การมี, ๑๘, ๒๐ (ดู จุดหมาย, จุดหมายสูงสุด)
 ชีวิตดำเนิน, ๒๐
 ชีวิตบ้าน, ๓๐
 ชีวิตประจำวัน, ๒๐
 ชีวิตอนาคต, ๒๐
 ชุมชน, ๒, ๙-๑๐, ๑๙
 ชุมชน, รู้จัก, ๒
 เชิดชูธรรม, ๑๖
 เชี่ยวชาญ, ๓๔, ๔๓
 เชื่อ, ความ, ๓๓, ๕๖
 เชื่อถือ, ความ, ๑๗, ๒๙, ๖๔
 เชื่อถือไว้วางใจได้, ๓๒
 โชคกลาง, ๕๖
 ใช้ทรัพย์, การใช้จ่ายทรัพย์, ๒๗-๓๐

 ชักถาม, ๔๘, ๕๑
 ขาบซึ่ง, ความซาบซึ่ง, ๓๘, ๔๘-๔๙
 ชื่อตรง, ชื่อสัตย์, ๑๔, ๓๒, ๓๗, ๔๖

 ญาติ, ๙, ๒๘, ๓๒, ๓๗-๓๘
 ญาติพลี (การสงเคราะห์ญาติ), ๒๘

 ฐานะ, ๑-๒, ๑๒, ๓๗, ๓๙-๔๑, ๔๖-๔๘, ๕๗

 ดนตรี, ๔๒
 ธรรมธรรม ๖ (ธรรมที่เป็นทวารแห่งความสำเร็จ), ๔๓
 ดับกิเลส, ๒๐, ๕๔
 ดำเนินชีวิต, ดู ชีวิต, การดำเนิน
 ดำเนินตามธรรม, ๔๓

ดี, ๑, ๕-๕, ๗-๙, ๑๑-๑๓, ๑๕-๑๘, ๒๑,
๒๔-๒๗, ๓๐-๓๖, ๓๘-๔๑, ๔๓-๔๔, ๔๗-
๔๘, ๕๐-๕๒, ๕๖, ๕๘

ดี, ความ, ๑๐, ๑๔, ๒๐, ๒๖, ๓๑, ๓๓, ๓๗,
๔๐, ๔๕, ๔๗, ๕๔-๕๕, ๕๗

ดีงาม, ๔, ๘, ๑๑, ๑๔-๑๖, ๒๔-๒๕, ๓๒-๓๓

ดีงาม, ความ, ๑๐, ๑๒, ๑๕, ๒๑, ๒๕, ๕๐

ดีใจ, ๓๖

ดีที่สุดใน, ๑๒, ๑๘, ๔๐

ดีเลิศ, ๔๐

ดีมีน้ำเมา, ๕๕ *ดู สุรา*

เด็กสาว, ๓๘

เด็กอ่อน, ๒๓

เดือยร้อน, ๗, ๑๔, ๒๓, ๒๙, ๔๒, ๖๐

เดือยร้อน, เรือง, ๔๒

ตน, ๑-๒, ๖, ๑๑-๑๔, ๑๖-๒๕, ๒๗-๓๔,

๓๖-๓๙, ๔๑-๔๒, ๔๖, ๔๘-๕๐, ๕๒, ๕๔-
๕๘, ๖๔

ตนเอง, ๑๙, ๒๑, ๕๒, ๕๗ (*ดู ตน*)

ตบะ (พนมมือเมื่อด้วยเมาก็เลส, เพียรทำหน้าที่
ไม่หึงเพื่อ), ๑๔

ตรวจสอบ, ๒๖, ๕๐

ตระกุล, วงศ์ตระกูล, ๓๘-๔๑

ตระกุล, หลักธรรมดำรงความมั่งคั่งของ, (กุล
จิวัฏฐิติธรรม ๕), ๓๙

ตรีตรอง, ๕๒

ดักเตือน, ๑๑, ๔๘

ตั้งใจ, ๓๙, ๔๙, ๕๕

ตั้งตนอยู่ในธรรม, ๑๖

ตั้งหา, ๑๔, ๕๗

ตีปเปยยะ (บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ผู้ทรงศีล
ธรรม), ๓๔

ตัว, ตัวเรา, ๔๒, ๕๘ (*ดู ตน, ตนเอง*)

ตัวอย่าง, ๑๓-๑๔, ๓๐, ๓๒

ตามความเป็นจริง, ตามเป็นจริง, ๒, ๑๐, ๒๐,
๒๒-๒๓, ๕๕

ตาย, ความตาย, ๑๘, ๒๓-๒๔, ๖๐

ตำรา, ๕๑, ๖๒

ตำแหน่ง, ๑

ดีเดียน, ๑๙, ๓๐, ๔๕, ๕๕, ๕๘

เดินร่ำ, ๔๒

เต็มใจ, ความเต็มใจ, ๑๐, ๕๔

เตือนใจ, ๒๓, ๕๗

แตกแยก, ความ, ๕

ไตรทวาร (ทวารสาม, ทางทำกรรม ๓ คือ กาย
วาจา ใจ), ๖๓

ถิ่นที่อยู่เหมาะ, ๒๕

ถูก, ๘, ๒๕, ๓๖, ๔๙, ๕๑-๕๒

ถูกต้อง, ความถูกต้อง, ๔, ๑๒, ๑๙, ๒๒, ๒๕,
๒๗, ๒๙, ๓๙, ๔๗, ๕๒, ๕๕

เถระ (พระผู้ใหญ่ ตามพระวินัยกำหนดว่ามี
พรรษา ๑๐ ขึ้นไป), ๕๕

ทมะ (ฝึกตน), ๓๒, ๓๗, ๖๓

ทรัพย์, ทรัพย์สิน, ทรัพย์สมบัติ, ๒, ๕-๖, ๘,

๑๖, ๒๐, ๒๔, ๒๗-๓๒, ๓๖, ๓๘, ๔๐-๔๒,

๔๕-๔๖, ๕๕ (*ดู เงิน; โภคะ*)

ทรัพย์, หาโดยทางชอบธรรมและไม่ชอบธรรม
รวม ๑๐ ประการ, ๓๑-๓๒

ทฤษฎี, ๕๓

ทวิที กัมม บัณฑิต (แบ่งทรัพย์ไว้ ๒ ส่วน ใช้
เป็นทุนประกอบการงาน), ๒๘

ทวาร (ทวารแห่งความสำเร็จ), ๔๓

ทศพิธราชธรรม ๑๐ (ราชธรรม, คุณธรรมของผู้
ปกครอง), ๑๔-๑๕

ทะเลาะวิวาท, การ, ๔๑

ทักษิโณย (ผู้ควรรับของทำบุญที่หายากถวาย),
๔๐, ๕๕-๕๖

ทักษิโณยคิ (ไฟทักษิโณย ได้แก่ บรรพชิตผู้ทรง
ศีล), ๔๐

ทัณฑสถาน, ๒๓

ทัณฑตน, ๑๘

ทาง, ๒๕, ๔๒-๔๓, ๔๕, ๔๘

ทางดำเนินชีวิต, ๒๕

ทางสวรรค์, ๕๗

ประจักษ์เป็นเหตุให้ทรงบรรลุลัมโพธิญาณ,
๒๖
ธรรมกามตา (ความเป็นผู้ใคร่ธรรม), ๑๐
ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน (สังคหัตถุ ๔), ๗-
๘
ธรรมจรรยา (การประพฤติธรรม - ชื่อหนึ่งของ
กุศลกรรมบถ ๑๐), ๕-๖
ธรรมชาติ, ๑
ธรรมดา, ๑, ๕, ๑๙-๒๐, ๒๒-๒๔
ธรรมดาของโลกและชีวิต, ๕, ๑๙, ๒๒
ธรรมเทศกธรรม ๕ (ธรรมของผู้แสดงธรรม),
๕๙
ธรรมบุญ, ๑๓
ธรรมนิยม, ๑๕
ธรรมเป็นที่มั่น (อธิษฐาน ๔), ๑๘-๑๙
ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน (สาราณียธรรม ๖),
๑๐-๑๑
ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่), ๑๒, ๑๖,
๖๒
ธรรมานุธรรมปฏิบัติ (ปฏิบัติให้ถูกหลัก), ๕๒
ธรรมานุวัติ (ดำเนินตามธรรม), ๔๓
ธรรมิการักษา (ให้ความคุ้มครองโดยธรรม), ๑๖
อัญญาหาร, ๑๗
อัมมกาม (ใคร่ธรรม, รักความสูงจืด), ๓๔
อัมมเทศนามัย (ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้
ความรู้ที่เป็นประโยชน์), ๕๕
อัมมัญญาตา (รู้หลักและรู้จักเหตุ), ๑, ๖๒
อัมมัสสวนมัย (ทำบุญด้วยการฟังธรรม), ๕๕
ธิดา, ๑๖, ๔๐-๔๑

น ภุเช สาธุมเกโก (ไม่ใจแคบบริโภคสิ่งเล็
รผู้เดียว), ๓๓
นโยบาย, ๑๗
นวกะ (ภิกษุใหม่, ภิกษุมิพรรษายังไม่ครบ ๕),
๕๕
น สาธารณทาสสะ (ไม่คบขู้ มัวหมกมุ่นในทาง
เพศ), ๓๓
น เสเว โลกยติกัง (ไม่พรวาเวลา ตกถ้อยที่

เลื่อนลอยไร้สาระ), ๓๓
น้อง, น้องสาว, ๓๖
นักการพนัน, ๔๒
นักค้นคว้า, ๕๑
นักปกครอง, ๑๔-๑๕, ๑๖-๑๗, ๖๒
นักปกครองผู้ยิ่งใหญ่, หน้าที่ของ, (จักรวรรดิ
วัตร ๕), ๑๕-๑๖
นักปราชญ์, ๑๖
นักเรียน, ๕๑
นักสงฆของปลอม, นักหลอกนักต้ม, ๔๒
นักเลงผู้หญิง, นักเลงหัวไม้, นักเลงเหล้า, ๔๒
นักวิชาการ, ๑๖
นักศึกษา, ๕๑
นักสอน, ๔๙
นักฐควเสนา (ของหายของหมด รู้จักหามาไว้),
๓๙
นับถือ, ๘, ๑๐-๑๑, ๑๔, ๑๗, ๓๙, ๔๖
นาถกรณธรรม ๑๐ (ธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งแก่
ตนเอง), ๙-๑๐
นามธรรม, ๒๑
นางงาน, นายจ้าง, ๔๗
นางงานนายจ้างพึงบำรุงคนงานคนรับใช้ ๕
ประการ, ๕๗
นายเหนือโภคทรัพย์, ๓๑-๓๒
นำเคารพ, นำเคารพนับถือ, ๒๗, ๓๐-๓๒, ๔๘,
๕๒ (ดู เคารพ)
น่าเจริญใจ (ภาวนีโย), ๔๘
น่ารัก (ปิโย), ๔๘
น้ำใจ, มี, ๓๒-๓๔, ๓๗-๓๘, ๔๖
น้ำพิกน้ำแรง, ๓๐
นิติธรรม, ๑๕
นินทา, ๑๒, ๒๒, ๔๔
นิพพาน, ๒๐
นิยมธรรม, ๑๖
นิยมนับถือ, ความ, ๑๗
นิवादุดติ อัดถ์โธ (สุภาพ ไม่ดี้อกระด้าง), ๓๓
นิสัย, อุบนิสัย, ๑๙, ๓๖-๓๗
แนะนำ, ๓, ๘, ๑๑, ๑๗, ๓๓, ๔๕, ๔๘, ๕๐,

๕๖-๕๗, ๖๔
 ใน จักรฐาน นิโยชเย (ไม้ชักนำในอฐาน, ไม้ชัก
 จูงไปในทางเสื่อม), ๔๔
 บกพร่อง, ข้อบกพร่อง, ๒๖, ๓๐, ๓๗
 บรรเทาความสับสนหลงยึดติดต่างๆ, ๒๔
 บรรพชิต (ผู้บวช, นักบวช), ๑๓, ๑๖, ๒๙, ๔๐,
 ๕๗-๕๘
 บริการ, ๑๔, ๕๔
 บริโภค, การบริโภค, ๒, ๑๑, ๕๗
 บริสุทธิ, ความ, ๑๔
 บริสุทธิใจ, ๑๒
 บัญญัติ, บทบัญญัติ, ๑๓
 บากบัน, ความ, ๑๔
 บ้าน, ๓๐, ๓๗-๓๘, ๔๐, ๖๑
 บ้านเมือง, ๑๔, ๑๖
 บาลี (พระไตรปิฎก), ๖๓-๖๔ (ดู พระไตรปิฎก)
 บำเพ็ญกิจด้วยเสียดสละ, ๑๔
 บำเพ็ญประโยชน์, ๒, ๘, ๒๙-๓๐, ๓๒, ๕๔
 บำเพ็ญเพียร, ๑๔
 บำรุง, ทำนุบำรุง, ๑๓, ๑๖-๑๗, ๒๘-๒๙, ๓๔,
 ๓๘-๓๙, ๔๗, ๕๓, ๕๕-๕๖
 บำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนาเป็นที่ต้น,
 ๕๕-๕๖
 บำเรอไฟ, ๓๙
 บิดามารดา, ๓๙-๔๑ (ดู มารดาบิดา)
 บิดามารดาอนุเคราะห์บุตรธิดา ๕ ประการ, ๔๐
 บิบบัน, ๒๐, ๓๕
 บิบบันกตซี, ๑๕
 บิบบันเบียดเบียน, ๔
 บุคคล, ๒, ๗, ๒๒, ๒๕, ๓๙, ๕๒
 บุคคล, รู้จัก, ๒
 บุญ, ๒๘-๒๙, ๕๔-๕๕
 บุญกิริยาวัตถุ ๓ และ ๑๐ (เรื่องที่ดีว่าเป็นการ
 ทำบุญ), ๕๔-๕๕
 บุตร, ๒๘, ๓๘, ๔๐-๔๑
 บุตร ๓ ประเภท, ๔๐
 บุตรธิดาพึงเคารพบิดามารดา ๕ ประการ, ๔๑

บุพการ (ความสนับสนุนในพระพุทธศาสนาเป็น
 ที่ต้น), ๖๔
 บุพภาค (ส่วนเบื้องต้น, ตอนต้น) ของการศึกษา,
 ๕๑
 บูชา, ๑๓, ๒๘-๒๙, ๓๕, ๓๙
 บุชาคนที่เหมือนไฟ ๓ ประเภท, ๓๙-๔๐
 บุรณะ, ๓๙
 เบิกบานใจ, ๕๐
 เบิกบานพลอยยินดี, ความ, (มุทิตา), ๗
 เบียดเบียน, ๔-๕, ๑๕-๑๖
 เบื่อหน่าย, ๖๐
 แบ่งทรัพย์ ๕ ส่วน, หลักการ, (โภควิภาค ๕),
 ๒๘
 แบ่งปัน, ให้ปัน, ๘, ๑๑, ๓๑, ๓๔, ๔๖-๔๗,
 ๕๔
 แบบฉบับ, ๓๐-๓๒
 แบบแผน, ๑๕
 แบบอย่าง, ๔๓, ๕๖
 ไบบัว (อุปมาไมติดอารมณ์ต่างๆ), ๕๔
 ปกครอง, การปกครอง, ๑๒-๑๗, ๒๘, ๓๒,
 ๔๐, ๖๓
 ปฏิบัติ, การปฏิบัติ, ๑-๒, ๔, ๗, ๑๐, ๑๓-๑๕,
 ๑๘-๒๐, ๒๒, ๒๕-๒๗, ๓๒-๓๓, ๓๖-๔๑,
 ๔๓-๔๔, ๔๗-๕๗
 ปฏิบัติชอบ, ๑๖, ๒๙, ๔๐, ๕๔
 ปฏิบัติตน, ๒๒
 ปฏิบัติตามเหตุผล, ๑
 ปฏิบัติถูก, ๔
 ปฏิบัติธรรม, การปฏิบัติธรรม, ๕๒, ๕๗, ๖๒
 ปฏิบัติเหมาะสม, ประพฤติเหมาะสม, ๒
 ปฏิรูปเทสวาสะ (เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสม), ๒๕
 ปทุม (บัวหลวง -อุปมาไมติดอารมณ์ต่างๆ),
 ๕๔
 ปรมนิบัติ, ๕๓
 ปรมัตถ์, ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุด, ประโยชน์ที่
 เป็นสาระแท้ของชีวิต), ๑๘, ๒๐-๒๑
 ประชา/ประชาชน/ประชากราษฎร์, ๑๓-๑๗

ประชาธิปไตย, ๑๒
 ประชุม, ๑๓, ๔๒
 ประณีต, ความประณีต, ๒๐, ๓๓
 ประชัญ (นำไปสู่ความสุขและความเจริญ
 ก้าวหน้าแห่งชีวิต), ๔๓
 ประทีปปัญญา, ๕๓
 ประทุษร้าย, ๖
 ประเทศชาติ, ๕๐
 ประพฤติ, ๒, ๕, ๑๓-๑๕, ๓๒-๓๓, ๓๕-๓๖,
 ๔๐-๔๑, ๔๓, ๔๘, ๕๑, ๕๔, ๕๖
 ประพฤติ, การ, ๕, ๖, ๕๔
 ประพฤติ, ความ, ๕, ๖-๗, ๙, ๑๑, ๑๙, ๓๖,
 ๔๑, ๔๘, ๕๗
 ประพฤติชอบ, ๕
 ประพฤติดี, ๔, ๙, ๑๑, ๑๔, ๑๖, ๒๙, ๓๓, ๓๖,
 ๔๐, ๔๓, ๕๔
 ประพฤติตน, ๑๓, ๓๒, ๔๑
 ประพฤติตามอารยธรรม(กุศลกรรมบถ ๑๐), ๔-
 ๕
 ประพฤติธรรม, การ, ๙
 ประพฤติผิด, ๕
 ประเพณี, ๒, ๑๓, ๑๕
 ประมาณ, ๒, ๑๒, ๓๙
 ประมาณ, รู้จัก, ๒, ๓๙
 ประมาท (มัวเมา, ซาดสติ), ๖, ๑๖, ๔๕-๔๖
 ประโยชน์, ๑-๒, ๕, ๗-๘, ๑๐-๑๑, ๑๗-๒๑,
 ๒๔-๒๕, ๒๗-๒๙, ๓๒-๓๓, ๔๔-๔๖, ๔๙,
 ๕๑, ๕๕, ๖๓
 ประโยชน์ ๓ รวม ๒ แบบ (อรรถนะ ๓), ๒๐-๒๑
 ประโยชน์ตน (อัตตัตถะ), ๒๑
 ประโยชน์ที่เป็นสาระของชีวิต, ๒
 ประโยชน์เบื้องต้น, ๒๐
 ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์สุขขั้นต้น, ๒๐, ๒๗
 ประโยชน์ผู้อื่น, ประโยชน์ท่าน (ปรัตถะ), ๒๑
 ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ), ๒๑
 ประโยชน์สุข, ๕-๖, ๘, ๑๔-๑๖, ๒๐-๒๑, ๒๕,
 ๒๗, ๓๒
 ประโยชน์สูงสุด, ๒๐

ประศาสนธรรม (หลักการปกครอง), ๑๕
 ประสาน, ๗
 ประเสริฐสุด, ๓๒
 ประหยัด, ๒๗, ๓๖
 ปรัดถะ (ประโยชน์ผู้อื่น), ๒๑
 ปรับเข้าหากัน, ๓๕
 ปรับใจ, ๓๗
 ปรับตัว, ๓๒, ๓๗
 ปรับปรุง, ๒, ๘, ๒๖, ๓๓
 ปรับปรุงชีวิตจิตใจ, ๓๓
 ปรับปรุงตน, ๙, ๒๕, ๓๒, ๔๘, ๕๘, ๖๔
 ปราชญ์, ๑๖, ๖๐
 ปราณี่, ๖๑
 ปราณชาติ, ความปราณชาติ, ๕, ๗, ๑๑, ๔๙,
 ๕๗
 ปราศจากโทษ, ๕๕, ๖๓
 ปริจจาคะ (บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ), ๑๔
 บริบูรณ์ (ชอบสอบถามค้นคว้าใฝ่หาความรู้ยิ่ง
 ขึ้นไป), ๓๔
 บริบูรณ์ (สอบถามปรึกษากับพระสงฆ์และนัก
 ปราชญ์), ๑๖
 บริมิตปานโกชนา (รู้จักประมาณในการกินการ
 ใช้), ๓๔
 ปริยายทสฺสาวิ, ปริยายทสฺสาวิ (จับจุดสำคัญมา
 ขยายให้เข้าใจเหตุผล), ๔๙, ๖๔
 บริสัณฺญาตา (รู้จักชุมชน), ๒
 ปรึกษา, ๑๐, ๑๓, ๔๘, ๕๑-๕๓
 ปลอดภัย, ความปลอดภัย, ๒๐, ๕๙
 ปลอดภัย, ปราศจากภัย, ๔๘, ๖๐
 ปลอดภัยละเลย, ไม่, ๑๐, ๑๓
 ปลูกใจ, ๔๙
 บอกรับ, ๑๖, ๑๘, ๒๔, ๔๐, ๔๖
 บัจฉัย ๔, ๘, ๕๑-๕๓, ๕๔, ๕๗
 บัจฉัยแห่งสัมมาทิฏฐิ, ๕๑
 ปัญญา, ๙-๑๐, ๑๖, ๑๘-๒๑, ๒๓, ๒๕-๒๗,
 ๓๑-๓๓, ๓๕, ๔๑, ๔๘, ๕๐-๕๔, ๕๖, ๕๙,
 ๖๓-๖๔
 ปัญญา, หลักการสร้างความสำเร็จองกวมแห่ง,

- (วุฒิธรรม ๔), ๕๑๒
- ปัญญาพล (กำลังปัญญา), ๑๙
- ปัญญาอุทมิธมม (ธรรมเครื่องเจริญแห่ง
ปัญญา), ๖๔
- ปัญหา, ๙, ๑๖, ๓๘, ๕๑
- ปัตตานุโมทนามัย (ทำบุญด้วยการพลอยยินดี
ในการทำความดีของผู้อื่น), ๕๕
- ปัตติทานมัย (ทำบุญด้วยการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วม
ในการทำความดี), ๕๔
- ปัพพชิตอภินทปัจเจกเขณฺฑ ๑๐ (ธรรมที่
บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ), ๕๗-๕๘
- ป่า, ๖๑
- ปาณาติบาต (การทำชีวิตให้ตกง่วงไป, ผ่าสัตว์),
๖
- ปิยวาจา (คำสุภาพ ไพเราะ เกิดจากความ
ปรารถนาดี), ๘
- ปิยวินาภาวตา (เราจะต้องประสบความพลัด
พรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น), ๒๕
- ปิโย (น่ารัก), ๔๘
- บุคคลัญญตา (รู้จักบุคคล), ๒
- ปุถุชน (คนสามัญซึ่งยังมีกิเลสมาก), ๒๒
- ปุพฺพเบตฺพลี (ทำบุญหรือสักการะอุทิศแก่ผู้ที่
ล่วงลับไปแล้ว), ๒๘
- ปุพฺพเพตฺตปุญฺญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ใน
ก่อน, มีทุนดีได้เตรียมไว้แล้ว), ๒๕
- ปุริสเมธะ (ฉลาดบำรุงข้าราชการ), ๑๗
- ปุชนียสถาน, ๑๓
- ปุณกลาง (ภิกษุที่มีพรรษาเกิน ๕ แต่ยังไม่ถึง
๑๐), ๕๕
- เป็นจริง, ความเป็นจริง, ๗, ๑๐, ๒๐, ๒๒-๒๓
- เป็นไป, ความ, ๕, ๒๒
- เป็นหนุ่มสาว, ความ, ๒๕
- เป็นอยู่, ความ, ๔๗, ๕๗
- เป็นอยู่ง่าย, ๕๗
- เปลี่ยนแปลง, ๒๒
- เป้าหมายชีวิต, ๒๕
- แปรปรวน, ความ, ๒๓, ๓๘
- ผดุงธรรม, ๔๐
- ผลิ, ๑-๒, ๕, ๘, ๑๐, ๒๑, ๓๕, ๔๔, ๔๘, ๕๒,
๕๖
- ผลกำไร, ๒๖
- ผลงาน, ๑๐, ๒๗
- ผลชั่ว, ๕, ๗
- ผลดี, ๒-๓, ๕, ๗, ๒๗, ๓๔, ๔๗, ๕๐
- ผลเดือดร้อน, ๒๓
- ผลประโยชน์, ๕, ๔๔
- ผลสำเร็จ, ๑, ๑๐, ๑๘-๑๙, ๒๖
- ผลสำเร็จสูงสุด, ๑๘
- ผลเสีย, ๒
- ผ่องใส, ๑๙, ๒๐
- ผาสูก, ๑๓
- ผิด, ๕-๖, ๓๘
- ผิด, ความ, ๑๖
- ผิดพลาด, ความผิดพลาดเสียหาย, ๑๘-๑๙
- ผิดพรรณผ่องใส, ๕๔
- ผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิด, ๓๒
- ผู้คงแก่เรียน, ผู้ได้เรียนมามาก, ๕๒
- ผู้ครองเรือน, ๓๐
- ผู้ควรช่วย, ๕๖
- ผู้ไคร้ธรรม, ๑๐
- ผู้ถึงธรรม, ๕๙-๖๐
- ผู้ทรงคุณ, ๒๕, ๒๗
- ผู้ทรงคุณความดี, ๕๒
- ผู้ทรงศีลทรงธรรม, ๑๓, ๑๖, ๓๔, ๔๐
- ผู้นำเคารพนับถือ, ๒๗
- ผู้นำรัฐ, ผู้ปกครองรัฐ, ผู้เป็นใหญ่, ๑๔
- ผู้แนะนำสั่งสอน, ผู้สั่งสอน, ๙, ๔๘, ๕๑
- ผู้ปกครอง, ๑๔
- ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ, ๒๙
- ผู้ประเสริฐ, ๗
- ผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จ, ๒๕
- ผู้ฟัง, ๔๙-๕๐
- ผู้มาก่อน (บิดามารดา), ๔๐
- ผู้มีการศึกษา, ๒๓
- ผู้มีความสามารถ, ๒๗

ผู้มีชัย(ประสบความสำเร็จในชีวิต), ๑๘
 ผู้ไม่ก่อเขิน, ๕๘
 ผู้ไม่ประมาทมัวเมา, ๒๙
 ผู้ไม่มีการศึกษา, ๒๒
 ผู้ยิ่งใหญ่, ๖๐
 ผู้ร่วมกิจการงาน, ผู้ร่วมงาน, ๒๘, ๓๒
 ผู้รู้, ๕๒
 ผู้เรียน, ผู้รับคำสอน, ผู้เล่าเรียนศึกษา, ๔๘-
 ๔๙, ๕๑
 ผู้ล่วงลับ, ๒๘
 ผู้สม่ำเสมอในที่ทั้งปวง, ๕๙
 ผู้แสดงธรรม, ธรรมของ, (ธรรมเทศกธรรม ๕),
 ๔๙
 ผู้แสดงธรรม, ๔๘-๔๙
 ผู้หมดกิเลส, ๕๙-๖๑
 ผู้ให้, ๑๔
 ผู้ใหญ่, ๑๓
 ผู้อื่น, ๕, ๗, ๑๐, ๒๐-๒๑, ๓๓, ๔๘-๔๙,
 ๕๔-๕๗, ๖๓-๖๔
 เผยแผ่คำสอน, ๕๗
 เผากิเลส, ๑๔
 เมื่อแผ่, ๕, ๘, ๓๑-๓๕, ๓๗, ๔๖, ๕๖
 แผ่นดิน, ๑๔, ๑๖
 ผึ่ง (อุปมานิพพาน), ๖๐
 ผ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน, ๓๗
 ผีกตบ (ทมะ), ๓๒, ๓๗, ๔๘
 ผีกฝน, ๒๑, ๒๕, ๒๗, ๔๘
 ผีกอบรม, ๔๐, ๕๐, ๕๔
 ผีกอบรมตน, ๒๒, ๔๘, ๕๕
 ผิดเคือง, มิให้, ๒๗
 พญายม, ๒๓
 พนัน, การ, ๔๒, ๔๕
 พนันมิโทษ ๖ ประการ, ๔๒
 พยาธิอัมมตา (เรามีความเจ็บป่วยใช้เป็น
 ธรรมตา), ๒๔
 พยาบาล, ๔๗
 พยายาม, ความพยายาม, ๑๐, ๑๙, ๒๖, ๒๘,

๓๐, ๖๐
 พรหมจรรย์, ๕๘
 พรหมวิหาร ๔ (ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐมี
 จิตใจดุจพระพรหม), ๗
 พระ, ๕๔, ๖๐ (ดู พระสงฆ์)
 พระไตรปิฎก, พระบาลี, ๖๒-๖๔
 พระบรมครู, ลักษณะการสอน ๓ ประการของ,
 ๕๐
 พระพุทธเจ้า, ๒๖, ๓๒, ๖๒
 พระพุทธปฏิบัติ, ๒๖
 พระพุทธศาสนา, ๕๔-๕๗, ๖๔
 พระรัตนตรัย, ๓๓, ๕๖
 พระศาสนา, ๕๕-๕๖
 พระสงฆ์, พระภิกษุ, พระภิกษุสงฆ์, ๑๖, ๒๙,
 ๓๔, ๔๐, ๕๔-๕๕, ๕๗, ๖๒
 พระสงฆ์, ข้อเตือนใจตนเอง ๑๐ ประการของ,
 (ปัพพชิตอภินหปัจจเวกขณ์), ๕๗-๕๘
 พระสงฆ์พึงอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ๖ ประการ, ๕๗
 พระอรธกถาจารย์, ๖๒
 พระอริยะ, ดู อริยะ, พระ และ อริยสาวก
 พลอยยินดี, ๗, ๕๕
 พลเมืองที่ดี, ๑๓, ๓๓, ๔๐
 พลเมืองที่ดี, ความประพฤติ ๑๗ ประการของ,
 ๓๓-๓๔
 พละ ๔ (ธรรมอันเป็นกำลัง), ๑๙-๒๐
 พลัดพราก, ความ, ๒๔, ๕๘
 พลี ๕ (สละเพื่อบำรุงและบูชา), ๒๘-๒๙
 พหูสูตา (ฟังมาก), ๕๓
 พหูสูต (ผู้ได้เรียนมาก, ผู้คงแก่เรียน), องค์คุณ
 ๕ ประการของ, ๕๒-๕๓
 พอใจ, ความพอใจ, ๑๐, ๒๖, ๓๓, ๓๖-๓๗
 พ่อค้า, ๑๖
 พ่อบ้าน, ๓๘-๓๙
 พ่อบ้านพึงเห็นใจภรรยาด้วยการปฏิบัติ ๕
 ประการ, ๓๘
 พ่อแม่, ๔๐ (ดู บิดามารดา, มารดา,
 มารดาบิดา)
 พักผ่อน, พักผ่อนหย่อนใจ, ๒, ๔๗

พัฒนาชีวิต, ๒๕
 พาณิชยกรรม, ๑๗
 พาหุสัจจะ (ได้ศึกษาระดับมาก), ๙
 พิจารณา, ๑๐, ๑๒, ๒๒-๒๔, ๒๖, ๕๐-๕๒,
 ๕๗-๕๘
 พิธีเคารพบูชา, ๑๓
 พี่, พี่น้อง, ๑๐, ๓๖
 พึ่งตนเอง, ๙, ๒๑
 พุทธพจน์, ๒๘
 พุทธศาสนิกชน, ๕๔ (ดู อุบาสก; อุบาสกธรรม
 ๕ และ ๗; อุบาสกอุบาสิกาชั้นนำมามีคุณสมบัติ
 ๕ ประการ; อุบาสกอุบาสิกาพึงปฏิบัติต่อพระ
 สงฆ์ ๕ ประการ; อุบาสิกา)
 พุทธนามิตติ (ศึกษาเยี่ยงนิยมแบบอย่างของมหา
 บุรุษพุทธชน), ๔๓
 พุติ, ๔-๕, ๘, ๑๐-๑๑, ๑๗, ๒๓, ๓๓, ๓๕,
 ๔๔, ๔๖, ๔๘, ๕๓-๕๔
 พุดคำหยาบคาย, ๕
 พุดจริง, ๓๒
 พุดเท็จ, ๕-๖
 พุดสอเสียด, ๕
 พุดเหลวไหลเพื่อเจ้อ, ๕
 เพศ, ๒, ๓๓, ๔๗, ๕๗
 เพียร, ความเพียร, พากเพียร, ๑๐, ๑๕, ๑๙-
 ๒๐, ๒๖-๒๘, ๓๒, ๔๓, ๖๓
 เพื่อน, ๙-๑๐, ๑๙, ๓๓, ๓๖, ๔๒, ๔๔-๔๖,
 ๕๑, ๕๘
 เพื่อนพรหมจรรย์, ๕๘
 โภธิญาณ (พระปัญญาที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า),
 ธรรม ๒ อย่างที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรง
 บรรลุ, ๒๖
 ฟัง, การฟัง ๕, ๓๔, ๔๕, ๔๘, ๕๑-๕๓, ๕๗
 ฟังธรรม, ๕๕
 ฟุ้งซ่าน, ๒๖
 ฟุ่มเฟือย, มีให้, ๒๗
 ฟันฟูปรับปรุงชีวิตจิตใจ, ๓๓
 ไฟ ๓ (อุปมานาคลที่ตต้องปฏิบัติต่อให้ถูกต้อง),

๓๙-๔๐

ภคินีภริยา (ภรรยาเยี่ยงน้องสาว), ๓๖
 ภพหน้า, ๒๐
 ภยากติ, (ลำเอียงเพราะฉลาดกลัว), ๑๗
 ภรรยา, ๒๘, ๓๖-๓๘, ๔๐
 ภรรยา ๗ ประเภท, ๓๖
 ภรรยาอนุเคราะห์สามี ๕ ประการ, ๓๘
 ภ้ย, ภ้ยอันตราย, ภ้ยอันตราย, ๑๙, ๒๐, ๒๘,
 ๔๔-๔๖, ๕๐, ๖๐
 ภายนอก, ๕๑, ๕๕
 ภายใน, ๒๐, ๓๒, ๕๑, ๕๓
 ภาวนา (ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิและ
 ปัญญา), ๕๔
 ภาวนามัย (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา), ๕๔
 ภาวนีย (นำเจริญใจ, เป็นที่น่ายกย่อง), ๔๘
 ภาวะ, ๒, ๑๘, ๒๓
 ภาชีอากร, ๒๕
 ภิกษุ, พระ, ๔๐, ๕๕, ๕๗ (ดู พระสงฆ์)
 ภูมิใจ, ความภูมิใจ, ๓๐, ๔๘
 ภูมิธรรม, ๕๒
 ภูมิปัญญา, ๔๘, ๕๒
 โภคะ, โภคทรัพย์, ๒๗-๓๒, ๔๑-๔๒ (ดู เงิน;
 ทรัพย์)
 โภควิภาค ๔ (หลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน),
 ๒๘
 โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์), ๓๐
 โภคอาทิยะ ๕ (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจาก
 โภคทรัพย์), ๒๘-๒๙
 มงคล, มงคลตื่นข่าว, ๕๖
 มนसानุเปกขิตา (เงินใจ), ๕๓
 มนุษย์, มนุษยชาติ, ๑, ๑๙, ๒๓, ๓๓, ๕๘
 มนุษยธรรม, ๔
 มนุษย์สัมพันธ์, ๒๐
 มโนสุจริต ๓ (ความสุจริตทางใจ), ๔-๕
 มรณธัมมตา (เรามีความตายเป็นธรรมดา), ๒๔
 มรรคา (ทางแห่งปัญญาและความบริสุทธิ์), ๔๘
 มหาบุรุษพุทธชน, ๔๓

มเหสี, พระ, ๑๖อ.
 มอง, ๒๒, ๕๑, ๕๕, ๕๙-๖๐
 มั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน, หลักธรรมสำหรับ
 ดำรงความ, (กุลจักรีฎฐิติธรรม ๕), ๓๙
 มัตถัญญา (รู้จักประมาณ), ๒
 มัททวะ (ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน), ๑๔
 มั่นคง, ๒๕, ๓๕, ๔๐
 มั่นใจ, ความ, ๑๘-๒๐, ๓๓, ๔๘, ๕๐
 มัวเมา, ความมัวเมา, ๑๐, ๑๔, ๑๙, ๒๒-๒๔,
 ๓๑
 มัวหมอง, ความมัวหมอง, สิ่งมัวหมอง, ๑๘-๑๙
 มาตาภริยา (ภรรยาเยี่ยงมารดา), ๓๖
 มานะ (ความถือตัว, ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่น
 เป็นนี่), ๓๒
 มารดา, ๓๖
 มารดาบิดา, ๒๘ (ดู บิดามารดา)
 มารยา, ๑๔
 มารยาท, ๓๓, ๓๕
 มา อธรรมการ (ห้ามกั้นการอันอธรรม,
 ป้องกันแก้ไขมิให้มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม),
 ๑๖
 มีไชประโยชน์, ๑๐
 มิตร, ๙, ๒๗-๒๘, ๓๒, ๓๔, ๓๗-๓๘, ๔๔-
 ๔๖
 มิตรเทียม - มิตรแท้ (อย่างละ ๔ ประเภท),
 ๔๔-๔๖
 มิตรแนะนำประโยชน์ (อิตถักขาโย) มีลักษณะ ๔
 ประการ, ๔๕
 มิตรปฏิรูป ๕ (มิตรเทียม), ๔๔-๔๕
 มิตรพึงปฏิบัติต่อมิตร ๕ ประการและมิตรพึง
 อนุเคราะห์ตอบ ๕ ประการ, ๔๖
 มิตรมีใจรัก (อนุกัมบี) มีลักษณะ ๔ ประการ,
 ๔๕-๔๖
 มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (สมานสุขทุกข์) มีลักษณะ
 ๔ ประการ, ๔๕
 มิตรอุปการะ (อุปการก) มีลักษณะ ๔ ประการ,
 ๔๕
 มิให้เกิดเคืองหรือพุ่มเฟิย, ๒๗

มีใจเป็นกลาง, ความ, (อุเบกขา), ๗
 มือสะอาด, ๒๐
 มุ่งหมาย, ความ, ๑๘-๒๐, ๓๓, ๔๘, ๕๐
 มุทิตา (ความเบิกบานพลอยยินดี), ๗
 มุนี (นักปราชญ์, พระสงฆ์/นักบวชผู้เข้าถึงธรรม
 ดำเนินชีวิตบริสุทธิ์), ๕๙
 มุสาวาท (พูดเท็จ, พูดไม่จริง), ๖
 เมตตา, ๔, ๗, ๑๐-๑๑, ๑๕, ๒๑, ๔๙, ๕๔
 เมตตากายกรรม (ทำต่อกันด้วยเมตตา), ๑๐
 เมตตามโนกรรม (คิดต่อกันด้วยเมตตา), ๑๑
 เมตตาวาจกรรม (พูดต่อกันด้วยเมตตา), ๑๑
 เมาศีวิต, ๒๒
 แม่เรือน, ๓๙
 โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลงหรือเสลา), ๑๗
 โมตรี, ๕, ๗-๘, ๑๐, ๒๐
 ไม่กระวนกระวาย, ไม่ติดข้อง, ไม่หวั่นไหว, ๕๙
 ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งในอนิฏฐารมณ, ๒๓
 ไม่คบชู้, ไม่นอกใจ, ๓๓, ๓๗
 ไม่คบไม่เอาอย่างผู้จะไปทางเสื่อมเสีย, ๒๗
 ไม่คบหาอบายมุข ๖; ๔๑-๔๒
 ไม่คิดร้ายเบียดเบียน, ๕
 ไม่งมงายไขว้เขว, ๕๖
 ไม่ใจแคบ, ๓๗
 ไม่ชอบธรรม, ๓๑
 ไม่ดีร้ายกระด้าง, ๙
 ไม่ถือมงคลตื่นข่าว, ไม่เชื่อมงคล, ๕๖
 ไม่ท้อถอย, ๑๙, ๒๖, ๓๒, ๔๓
 ไม่ท้อทึง, ไม่ละทิ้ง, ๒๖, ๔๕-๔๖
 ไม่เที่ยง, ไม่คงทน, ไม่สมบูรณ์, ๒๓
 ไม่น่าปรารถนา, ไม่น่าพอใจ, ๒๒
 ไม่เบื่อหน่าย, ไม่เสียอารมณ์, ๔๘
 ไม่ประมาท, ๑๐, ๑๖, ๒๒-๒๓, ๒๙, ๓๓, ๔๐
 ไม่ปล่อยใจฟุ้งซ่านเลือนลอย, ๒๖
 ไม่เป็นที่พึงประสงค์, ๔๒
 ไม่เป็นหนี้, ๓๐
 ไม่มัวเมา, ไม่หมกมุ่น, ๑๐, ๑๖, ๒๒-๒๓, ๒๙,
 ๓๑, ๔๐
 ไม่มีการศึกษา, ๒๒

ไม่มีกิเลส, ๕๙
 ไม่มีโทษ, ๓๐
 ไม่ยอมถอยหลัง, ไม่ยอมแพ้(ต่ออุปสรรค), ๒๖
 ไม่รักชาติ, ลูกเมีย, ททรัพย์สิน, ๔๒
 ไม่รู้เท่าทัน, ๒๒, ๓๑
 ไม่ละโมภ, ๕
 ไม่ลุ่มหลงไม่หมกมุ่นมัวเมา(ในทรัพย์), ๓๑-๓๒
 ไม่รู้วาม, ๓๗
 ไม่เศร้าโศก(ถึงอดีต), ไม่ฝันเพื่อ(ถึงอนาคต),
 ๕๙
 ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา,
 ๕๕-๕๖
 ไม่หยองเหงาเบื่อหน่าย, ๖๐
 ไม่หยาบคาย, ๓๓
 ไม่หลงโลก, ไม่กล่าวพลาด, ๒๒-๒๔
 ไม่หลงไหล, ไม่เหลิง (ในอิฏฐารมณ์), ๒๓
 ไม่หวั่นไหว, ไม่หวาดหวั่น, ๓๒, ๕๙, ๖๐
 ไม่เอาเปรียบ, ๘
 ยกตน, ๔๙
 ยกย่อง, ๓, ๔๘, ๕๐
 ยมเทพ, ๒๓
 ยศ, ๑๙-๒๐, ๒๒
 ยับยั้งซึ่งใจ, ๑๐
 ยากลำบาก, ความยากลำบาก, ๒๖, ๕๐
 ยินดี, ๗, ๑๐, ๒๒, ๓๓, ๔๕, ๕๕, ๕๘
 ยึดติด, ความ, ความยึดติดถือมั่น, ความถือมั่น
 ยึดติด, ๑๙-๒๐, ๒๔
 ยุติธรรม, ๑๕
 เยี่ยงอย่าง, ๒๗
 เย้ายวน, สิ่งเย้ายวน, ๑๘-๑๙
 แยกแยะ, ๕๑-๕๒
 โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี, การทำ
 ในใจโดยอุบายอัยแบบคาย), ๕๑-๕๒
 ร่วมสุขร่วมทุกข์, ๘, ๔๕-๔๖
 ระเบียบ, ๒, ๑๑-๑๒, ๑๕

ระมัดระวัง, ๓๙
 ระลึกถึงกัน, ธรรมเป็นเหตุให้, (สรวาณียธรรม
 ๖), ๑๐-๑๑
 รัก, ความรัก, ๕-๘, ๑๐, ๑๔, ๒๖, ๓๓-๓๔,
 ๕๕
 รักษา, ๒๗-๒๘, ๓๘-๓๙, ๔๑-๔๓, ๔๕-๔๗,
 ๕๕-๕๕
 รักษาตน, ๕๐
 รัฐ, ๑๒, ๑๔-๑๕, ๔๐
 รับผิดชอบ, ๒, ๕๕
 รับผิดชอบ, ความรับผิดชอบ, ๑, ๘-๙, ๑๒-
 ๑๓, ๓๒, ๓๙
 รับผิดชอบ, ๓๓, ๔๘, ๖๓
 ร่างกาย, ๕๒
 รางวัล, ๒๖-๒๗, ๔๗
 ราชการ, ๒๙
 ราชธรรม (ธรรมของพระราชา), ๑๔
 ราชพิธี (บำรุงราชการด้วยการเสวยภาณีอาการ),
 ๒๙
 ราชสังคหะ, ราชสังคหวัตถุ ๔ (หลักการ
 สงเคราะห์ประชาชนของพระราชา), ๑๗, ๖๒
 ราชชา, พระ, ๑๔, ๑๗
 ร้าย, ๕, ๑๕, ๓๑
 รายจ่าย, รายได้, ๒๗
 รำเริง, ๓๖, ๕๐
 ราชกุมาร, ราชกุมารี, ๑๕-๑๗, ๔๐
 ราชกุมารที่มีคุณภาพมีลักษณะ ๑๗ ประการ, ๓๓-
 ๓๔, ๔๐
 รื่นรมย์, ๖๑
 รัฐ, ๑-๒, ๙-๑๐, ๒๐, ๒๖, ๓๔-๓๕, ๔๓, ๔๕,
 ๔๘, ๕๑-๕๓, ๕๖-๕๗
 รัฐ, ความ, ๑, ๑๖, ๑๘, ๒๕, ๓๓-๓๔, ๔๘-๕๓,
 ๕๕, ๕๙, ๖๔
 รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล (ยึดถึญญา), ๑
 รู้จริง, ๒๗, ๔๘, ๕๐
 รู้จัก, ๒, ๑๐, ๑๗, ๑๙, ๒๒-๒๓, ๒๖-๒๗,
 ๓๓-๓๔, ๓๗, ๓๙, ๔๘, ๕๐-๕๒, ๕๕
 รู้จักกาล (กาลัญญา), ๒

- รู้จักชุมชน (ปริสัจญญตา), ๒
 รู้จักตน (อิตตัญญตา), ๒
 รู้จักบุคคล (บุคคลัญญตา), ๒
 รู้จักประมาณ (มัตตัญญตา), ๒
 รู้จักพิจารณา, ๒๒-๒๓
 รู้จักมอง, ๒๒-๒๓
 รู้จักวางตัววางใจ, ๒๒
 รู้แจ้ง, การ, ๒๐
 รู้ทันโลกธรรม ๘; ๒๒-๒๓
 รู้เท่าทัน (ความจริง, ธรรมดาของโลกและชีวิต,
 ธรรมดาของสังฆารธรรม, โลกธรรม), ๑, ๕,
 ๑๙-๒๐, ๒๒-๒๓, ๓๑-๓๒, ๔๓, ๕๖
 รู้สึกปรองดอง, ความ, ๕๙
 รู้สึกสนิทสนมสบายอุ้นใจ, ความ, ๑๐, ๔๘
 รู้หลักและรู้จักเหตุ (ธัมมัญญตา), ๑
 เรียน, ๔๘, ๕๓ (ดู เล่าเรียน)
 เรียน, การ, ๖๔
 เรียบร้อย, ๑๔, ๓๓-๓๔, ๓๘, ๔๗
 แรงกาย, ๘
 โรค (จิตและกาย), ๔๓
 โรงพยาบาล, ๒๓
 ล้วงลับ, ๒๘, ๔๑
 ละ, ละเว้น, ๔-๖, ๑๙
 ลัทธิศาสนา, ๓๕
 ลับ, ความลับ, ๔๕
 ลาก, ลากผล, ลากสักการะ, ๑๐-๑๑, ๑๕, ๑๙,
 ๒๒, ๔๙
 ลำบากตรากตรำ, ความ, ๓๗
 ลำพอง, ๑๙, ๒๒
 ลำเอียง, ความ, ๑๗
 ลีลาครุ, ๔; ๔๙-๕๐
 ลืมตน, ๒๒
 ลุ่มหลง, ๑๙, ๒๒
 ลุกจ้าง, ๔๗
 ลุกเมียง, ๔๒ (ดู บุตร, ภรรยา)
 เล่าเรียน, ๙, ๒๕, ๓๓, ๔๓, ๕๑-๕๓
 เลี้ยงครอบครัว, ๓๐
 เลี้ยงง่าย, ๕๗
 เลี้ยงชีพ, เลี้ยงชีวิต, ๑๖, ๒๗, ๓๓, ๓๙, ๕๐,
 ๕๖-๕๗
 เลี้ยงตน, เลี้ยงตัว, ๒๘, ๓๐-๓๑
 เลือกรับ, รู้จัก, ๕๑
 เลื่อมใส, ความ, ๕๕
 โลก, ๑, ๕, ๑๒, ๑๙-๒๐, ๒๒, ๕๖, ๖๐-๖๑,
 ๖๔
 โลกธรรม ๘ (ธรรมดาของโลก, ความเป็นไป
 ตามคติธรรมดา), ๒๒-๒๓
 โลกนี้, ๒๐
 โลกหน้า, ๒๐
 โลกาธิปไตย (ถือโลกเป็นใหญ่), ๑๒, ๖๒
 วงศ์ญาติ, วงศ์ตระกูล, วงศ์สกุล, ๕-๖, ๔๐-
 ๔๑, ๕๖
 วงนขโม, วงนขโม (อดทนต่อถ้อยคำ), ๔๘,
 ๖๓
 วงศา ปริจิตา (คลังองปาก), ๕๓
 วชิทวาร (ทวารคือวาจา, ทางวาจา), ๑๔
 วชิบรม (คนดีแต่พูด), ๔๔
 วชิสุจิต ๔ (ความสุจริตทางวาจา), ๔-๕
 วธกาภริยา (ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต), ๓๖
 วัฒนธรรม, ๒
 วัดผล, ๒๖
 วัดดสัมปันโน (ปฏิบัติกิจการหน้าที่สม่ำเสมอโดย
 สมบูรณ์), ๓๓
 วัดตา (รู้จักพูดให้ได้ผล), ๔๘
 วัดดู, ๑๐, ๑๙, ๒๑, ๓๒
 วัดดูประสังค์, ๑, ๖๒
 วันคืน, ๕๘, ๖๐
 วันหยุด, ๔๗
 วย, ๔๗
 วางจิต, วางใจ, ๗, ๒๒-๒๓, ๓๒
 วางตน, วางตัว, ๗-๘, ๒๒-๒๓
 วางแผน, ๒๖
 วาจา, วาจา ๔, วาทะ, ๔-๖, ๙, ๑๑, ๑๗-๑๘,
 ๓๐, ๓๗

วาซไปยะ (มีวาทะดุดตีมีใจ), ๑๗
 วารี (น้ำ-อุปมาไม่ติดอารมณ์ต่าง ๆ), ๕๔
 วิจักษณ์ (มีวิจารณ์ญาณ), ๓๓
 วิจารณ์ญาณ, ๑๐, ๓๓
 วิชา, ๙, ๒๑, ๓๔, ๕๐, ๕๒-๕๓, ๖๔
 วิชาการ, ๑๖
 วิญญาณชน, ๕๘
 วิชาณา (รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี), ๓๔
 วิธี, วิธีการ, ๒๗, ๕๑, ๕๔, ๕๗
 วินัย, ประพฤติดีมีวินัย, ๒, ๙, ๑๑, ๓๓, ๔๓
 วินิจฉัย, ๗, ๑๐, ๑๕
 วิพากย์วิจารณ์, ๔๘, ๖๔
 วิมังสา (ใช้ปัญญาสอบสวน), ๒๖
 วิริยพล (กำลังความเพียร), ๑๙
 วิริยะ (พากเพียรทำ), ๒๖
 วิริยารัมภะ (มีความเพียรขยัน), ๑๐
 วิสฤทธิมัคค์ (ปกครองพิเศษอธิบายศิลปะ สสมาธิปัญญา ตามแนววิสุทธิ ๗), ๖๒
 วุฒิธรรม, วุฒิ ๔ (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา), ๕๒, ๖๔
 เว้นชั่ว, เว้นจากความชั่ว, ๑๒, ๕๗
 เวย, เวยภย, ๔๒-๔๓
 เวลา, ๒, ๑๙-๒๐, ๒๓, ๓๓, ๕๒, ๕๔
 ไวยาวัจมัย (ทำบุญด้วยการช่วยขนขวายรับใช้ให้บริการบำเพ็ญประโยชน์), ๕๔
 ศรัทธา (ความเชื่อถือเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม), ๒๐, ๓๓, ๓๕, ๕๖
 ศักดิ์ศรี, ๑๒
 ศักดิ์สิทธิ์, ๕๖
 ศัตรุในร่างของมิตร, ๔๔-๔๕
 ศาสนา, ๓๕, ๕๔, ๕๗, ๖๔
 ศิลปวิทยา, ๘-๙, ๒๑, ๔๐, ๕๐, ๕๓
 ศิษย์, ๔๘, ๕๐, ๖๔
 ศิษย์พึงเคารพอาจารย์ ๕ ประการ, ๕๓
 ศิล, ๖, ๙, ๑๓-๑๔, ๒๐, ๓๓, ๓๕, ๔๓, ๕๔-๕๖, ๕๘, ๖๒

ศิล ๕; ๖, ๓๓, ๕๖
 ศิลธรรม, ๔, ๖, ๑๓, ๒๐-๒๑, ๓๕, ๓๗, ๓๙
 ศึกษา, ๙-๑๐, ๑๒, ๑๘-๑๙, ๒๕, ๒๗, ๓๓, ๔๐, ๔๓, ๕๑-๕๒, ๕๕, ๕๗
 ศึกษา, การ, ๒๑-๒๓, ๒๕, ๔๐, ๔๘, ๕๑, ๖๔
 ศึกษา, บุพภาค (ส่วนเบื้องต้น), ๒ ประการของการ, ๕๑
 เศรษฐกิจ, ๒๑, ๒๗
 เสรีโคก, โศก, ๒๒, ๕๙-๖๐
 สกูล, ๔๑
 สขิล มุฑู (พูดจาไพเราะ ทั้งใจกายก็อ่อนโยน), ๓๓
 สขีภริยา (ภรรยาเยี่ยงสหาย), ๓๖
 สงเคราะห์, ๒, ๔, ๗-๘, ๑๔, ๑๗, ๑๙, ๒๘, ๓๔, ๓๗-๓๘, ๔๔, ๕๖
 สงเคราะห์ประชาชนของพระราชชา, หลักการ, (ราชสังคหวัตถุ ๔), ๑๗
 สงฆ์ คู่ พระสงฆ์
 สงบ, ๘, ๑๔, ๑๖, ๑๙-๒๐, ๓๓, ๕๔
 สงบใจ, ความสงบใจ, ๑๙-๒๐, ๕๔
 สงบเรียบร้อยของบ้านเมือง, ความ, ๑๔
 สงสาร, ความ, (กรุณา), ๗
 ส่งเสริม, ๒, ๘, ๕๐
 ส่งดี, ๕๘
 สดับ (ได้ศึกษา - ฟังมาก), สดับเหตุการณ์, ๙, ๓๓, ๔๓, ๕๒-๕๓
 สตรี, ๓๘ (คู่ หญิง)
 สติ, ๖, ๑๐, ๒๐, ๒๒-๒๓
 สติปัญญา, ๑๒, ๒๐-๒๑, ๒๕
 สติสัมปชัญญะ, ๓๑
 สนับสนุน, ๑๔, ๔๕-๔๖
 สนิทสนม, ๑๐
 สนุกสนานรื่นเริง, การ, ๒
 สบาย, อยู่สบาย, ๕๗
 สบายใจ, ๑๐, ๒๙
 สภาวะ, ๑๙-๒๐, ๒๒-๒๓, ๓๓, ๕๑-๕๒
 สมควร, ๔๗

สมจาคา (มีจาคะสมกัน), ๓๕
 สมชีวิตา (เลี้ยงชีวิตแต่พอดี), ๒๗
 สมชีวิตธรรม ๔ (หลักธรรมของคชชีวิต), ๓๕
 สมณะ, ๕๘
 สมบัติ, ๓๓ ทรัพย์
 สมบูรณ์, ๑, ๓, ๖, ๑๗-๑๘, ๒๑, ๓๐, ๓๓
 สมปัญญา (มีปัญญาสมกัน), ๓๕
 สมสัทธา (มีศรัทธาสมกัน), ๓๕
 สมสีกา (มีศีลสมกัน), ๓๕
 สมบาทปนา (ชวนให้ปฏิบัติ), ๔๙
 สมาธิ, ๕๔
 สมานสุขทุกข์ (มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์), ๔๕
 สมานัตตดา (เอาตัวเข้าสมาน, ความมีตนเสมอ), ๘
 สม่าเสมอ (มั่นคง/เที่ยงตรง), ๗-๘, ๑๓, ๓๓, ๕๙
 สมุตเตชนา (เจ้าให้กล้า), ๕๐
 สรรเสริญ, ๑๒, ๑๙, ๒๒, ๓๒, ๔๔, ๔๖
 สร้างสรรค์, การสร้างสรรค์, ๗, ๑๗, ๒๕, ๓๓
 สละ, ๑๙, ๒๘, ๓๒, ๔๕ (ดู เสียดสละ)
 สละโลก, ๓๒
 ส่วนรวม, ๗, ๑๑, ๒๑
 สวรรค์, ๔๕, ๕๗
 สวัสดิการ, สวัสดิภาพ, ๑๗, ๒๘, ๔๗
 สว่าง, ๒๐
 สหาย, ๒๘, ๓๔, ๓๖-๓๗, ๔๔-๔๖
 สอดคล้อง, ๒, ๓๕
 สอน, การสอน, สั่งสอน, ๓, ๙, ๑๑, ๑๖อ., ๔๐, ๔๘-๕๒, ๕๕, ๕๗, ๖๔
 สอดถาม, สืบสาว, ๓๔, ๕๑-๕๒
 สะอาด, ๑๙-๒๐, ๓๓,
 สักการะ, ๑๓, ๑๙, ๒๘
 สังฆารธรรม (ธรรมที่อุกบัจฉัยปรุงแต่งขึ้น), ๒๐
 สังคม, ๔, ๗, ๙, ๑๒, ๒๑, ๓๓, ๔๐, ๔๓
 สังคหพล (กำลังการสงคราม), ๑๙
 สังคหวัตถุ ๔ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน), ๗-๘, ๒๙
 สังคหตา จ มิตตานัง (มีน้ำใจเอื้อสองเคราะห์ต่อ

มิตรสหาย), ๓๔
 สังวิภาติ (เมื่อแผ่แบ่งปันแก่คนทั่วไป), ๓๔
 สังเวช, ๒๓
 สั่งสอนธรรม, ๕๕
 สั่งจะ (ความจริง), ๑๘, ๓๒, ๓๗
 สัญญาณเตือนใจ, ๒๓
 สัตว์ทั้งปวง, ๗, ๖๑
 สัตว์เท้าสัตว์ปีก, ๑๖
 สัทธัมมัสสวณะ (ฟังคำสอน, ใส่ใจฟังคำสอน คำแนะนำ), ๕๒
 สันโดษ (ความพอใจในของของตนที่ได้มาด้วยความเพียรอันชอบธรรม), ๑๐, ๒๖, ๕๒
 สันตญฐิ (มีสันโดษรู้พอดี), ๑๐
 สันทัสสนา (ชี้ให้ชัด), ๔๙
 สัมปฐิสชน (คนดี หรือคนที่แท้), ๓
 สัมปฐิสธรรม ๗ (ธรรมของสัมปฐิสชน), ๑-๓, ๖๒
 สัมปฐิสสังเสวะ (เสวนาผู้รู้, คนคนดี), ๕๒
 สัมปฐิสูปัสสยะ (เสาะเสวนาคคนดี, คนหาสัตบุรุษ), ๒๕
 สัมปชัญญะ (ความรู้ตัวทั่วพร้อม), ๓๑
 สัมปรายิกัตถ์ (ประโยชน์เบื้องหน้า), ๒๐
 สัมปหังสนา (ปลูกให้วางใจ), ๕๐
 สัมพันธ์, ความสัมพันธ์, ๓๒, ๔๗, ๔๙, ๕๑, ๕๓-๕๔, ๕๗
 สัมโพธิญาณ (พระปัญญาเครื่องตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเอง), ธรรม ๒ อย่างที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบรรลุ, ๒๖
 สัมมาชีพ (เลี้ยงชีพชอบ), ๙
 สัมมาทิฐิ (ความเห็นถูกต้อง), ๕, ๕๑-๕๒, ๕๕
 สัมมาทิฐิ, องค์ประกอบ ๒ ประการที่เป็นปัจจัยของ, ๕๑
 สัมมาปาสะ (ผูกประสานปวงประชา), ๑๗
 สัสสมะณะ (ฉลาดบำรุงธัญญาหาร), ๑๗
 สาธารณโภคิ (ได้มาแบ่งกันกินใช้, แบ่งปันลากผลที่ได้มาโดยชอบธรรม), ๑๑
 สามัคคี, ๕, ๗-๘, ๑๗

สามารถ, ความ, ๒, ๑๗, ๒๑, ๒๗, ๔๗, ๕๐
 สามี, ๓๖-๓๘
 สามีปฏิบัติต่อภรรยา ๕ ประการ, ๓๗
 สาระ, ๑-๒, ๕, ๒๐, ๕๓, ๖๒
 สาระแท้ของชีวิต, ๒๐
 สาราณียธรรม ๖ (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน,
 หลักการสร้างสามัคคี), ๑๐-๑๑
 สำคัญ, ความสำคัญ, ๑๓, ๔๙, ๕๓
 สำรวจ, ๓๖, ๕๖
 สำรวมกายและวจีหาวาร, ๑๕
 สำเร็จ, ความสำเร็จ, ๗, ๑๘, ๒๕-๒๖, ๓๐,
 ๕๐-๕๑
 สำเร็จ, หลักความ, (อิทธิบาท ๔), ๒๖
 สำเร็จ, หลักธรรมที่เป็นทวารแห่งความ, (ตรุณ
 ธรรม ๖), ๔๓
 สิ่งเคารพบูชา, ๓๕
 สิ่งทั้งหลาย, ๑๘, ๒๐, ๕๑, ๕๕
 สิ่งที่เป็นปัจจุบัน, -ยังไม่มาถึง, -ล่วงแล้ว, ๕๘
 สิ่งแวดล้อม, ๒๕
 สิ่งแวดล้อมทางสังคม, ๙, ๕๑
 สิ่งเสพติด, ๖
 สิทธิ, ๕
 สิลมัย (ทำบุญด้วยการรักษาศีล), ๕๔
 สิวา (ประพาศิตีมีวินัย อยู่ในศีล), ๓๓
 สีสสามัญญาตา (มีความประพาศิตีสูงจริตดีงาม),
 ๑๑
 สือแจ่งข่าว, ๒๓
 สือมวลชน, ๕๑-๕๒
 สุข, ความสุข, ๕, ๗-๘, ๑๐, ๑๔, ๑๖ข, ๑๗,
 ๑๙-๒๓, ๒๘, ๓๐-๓๓, ๓๗, ๔๓, ๔๕-๔๖,
 ๕๗, ๖๐, ๖๓
 สุขของศฤง์ ๕; ๓๐, ๖๓
 สุขภาพ, ๔๑, ๔๓
 สุจริต, ๔-๕, ๙, ๑๑, ๑๔, ๑๖, ๑๙, ๒๗-๒๘,
 ๓๐, ๓๓-๓๔, ๔๓, ๕๖, ๖๓
 สุจริต ๓ (ความประพาศิตี ประพาศิตีชอบ ๓
 ทาง-ทางกาย ๓, ทางวาจา ๔, ทางใจ ๓),
 ๔-๕

สุตะ (การเล่าเรียน สดับฟัง), ๓๓, ๔๓, ๕๖
 สุตาธโร (อ่านมากฟังมาก, วิชาของตน
 เชี่ยวชาญ), ๓๔
 สุภาพ, ๕, ๘, ๑๑, ๑๔, ๓๓, ๕๔
 สุโธ (เสงี่ยมงาม, รักความประณีตสะอาด
 เรียบร้อย), ๓๓
 สุรา, สุราเมรัย, ๖, ๔๑ (ดู ตีมน้ำเมา)
 สุราและของมีนเมาไม่มีโทษ ๖ ประการ, ๔๑
 สุสาน, ๒๓
 สุทมิตร ๔ (มิตรแท้), ๔๕-๔๖
 สูงสุด, ๑, ๑๑, ๒๐
 สุตรแห่งชีวิต, คำนี้้ง, (พิจารณาเสมอตามหลัก
 อภินิหารเจกษณ์ ๕), ๒๓-๒๔
 เสงี่ยมงาม, ๓๓
 เสมอภาค, ความ, เสมอต้นเสมอปลาย,
 สม่าเสมอ, ๘
 เสวนา, ๙, ๒๕, ๒๗, ๕๒
 เสียว, ๒๒, ๓๒, ๕๒
 เสียวสละ, ความเสียวสละ, ๕, ๘, ๑๔, ๑๘, ๓๒,
 ๓๕, ๓๗, ๕๖
 เสียวหาย, ๑๘, ๒๑,
 เสื่อม, ความเสื่อม, ๑๓, ๔๑-๔๒, ๔๔, ๔๘
 เสื่อม, หลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกัน
 ความ, (อปริหานิยธรรม ๗), ๑๓
 เสื่อมทราวม, ๔๐
 เสื่อมเสียว, ๑๑, ๒๗
 แสดงธรรม, ๔๘-๔๙
 แสงธรรม, ๒๕
 แสงหา, ๒๕, ๒๘, ๓๑, ๕๑-๕๒, ๕๕
 โสวัจัสสตา (เป็นคนที่ถูกกัณง่าย, ไม่ดีอรั้น), ๙
 ใสใจ, ๓๙, ๔๐, ๕๓
 หญิง, ผู้หญิง, ๒๓, ๓๖, ๓๘-๓๙, ๔๒
 หุดหู่, ๒๓
 หนักแน่น(จิตใจ), ๓๗
 หนักลือ, ๕๑-๕๒, ๖๒-๖๓
 หนักที่, ๑-๒, ๘ข, ๑๐, ๑๕, ๑๗, ๑๙-๒๐,
 ๒๗, ๓๒-๓๓, ๔๐-๔๑, ๔๗-๔๘, ๕๐, ๕๗,

๖๔

หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ (จักรวรรดิวัตร

๕), ๑๕-๑๖

หนี่, หนี่สิน, ๓๐

หมกมุ่น, ๑๕, ๓๑, ๓๓

หมั่น, ความหมั่น, หมั่นเพียร, ๒๖-๒๘, ๓๐,

๓๒, ๕๒, ๕๖-๕๗

หมู่, หมู่คณะ, หมู่ชน, ๗, ๙, ๑๐-๑๑, ๒๕

หยาบคาย, ๓๓, ๓๖

หฺรชน (คนปอกเปลือก), อดุญทตฤหฺร, ๔๔, ๖๓

หลง, หลงโลก, หลงใหล, ลุ่มหลง, ๑๕, ๑๗-
๑๙, ๒๒-๒๔, ๓๑

หลอกกลวง, ๕-๖, ๑๔

หลัก, ๑, ๗, ๑๑, ๑๓, ๑๕, ๑๙, ๒๓, ๒๖, ๓๓,
๓๗, ๔๗, ๕๙-๕๐, ๕๒-๕๓, ๕๕-๕๗, ๖๒

หลักกรรม, ๕

หลักการ, ๑๐-๑๓, ๑๘, ๒๘, ๓๕, ๕๑-๕๒

หลักการแบ่งทรัพย์สิน ๔ ส่วน (โกศวิภาค ๔), ๒๘

หลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความ
เสื่อมนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว
(อปริหานิยธรรม ๗), ๑๓

หลักการสงเคราะห์ (สังคหัตถุ ๔), ๗-๘

หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา (ราช
สังคหัตถุ ๔), ๑๗หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา
(วุฒิธรรม ๔), ๕๒

หลักความจริงของธรรมชาติ, ๑

หลักความเจริญ (จักร ๕), ๒๕

หลักความประพฤติ, ๕๗

หลักความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔), ๒๖

หลักคำสอนนี้ (พระพุทธศาสนา), ๕๕-๕๖

หลักใจ, ๑๓

หลักฐาน, ๘, ๑๗, ๒๗, ๖๒

หลักตรวจสอบตนเองของครู ๓; ๕๐

หลักธรรม, ๑๔, ๑๗-๑๘, ๒๕-๒๗, ๓๒, ๓๕,
๓๗, ๓๙, ๔๑, ๔๓-๔๔, ๔๙-๕๑หลักธรรมที่เป็นทวารแห่งความสำเร็จ (ตรุณ
ธรรม ๖), ๔๓หลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบันหรือ
ประโยชน์สุขขั้นต้น (ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตินิก
ธรรม ๔), ๒๗หลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์
(ฆราวาสธรรม ๔), ๓๒, ๓๗หลักธรรมสำหรับดำรงความมั่นคงของตระกูลให้
ยั่งยืน (กุลจักริฏฐิติธรรม ๔), ๓๘

หลักปฏิบัติ, ๑๓, ๔๐, ๔๖-๔๘, ๕๑, ๕๔, ๕๗

หลักประกันของชีวิต, ๑๙-๒๐

หลักผลิตโพธิญาณ (อุปัฏฐาติธรรม ๒), ๒๖

หลักย่อย, หลักใหญ่(ของการปฏิบัติ), ๕๒

หลักยึดเหนี่ยวจิตใจ, ๓๓

หลักวัดความเจริญในพระศาสนา (อารยวัณิ ๕),
๕๖

หลักสำรวจอุปนิสัย, ๓๖

หลักเสริมสร้างปัญญา (วุฒิธรรม ๔), ๕๒

หลุดพ้น, ๓๒

หวังใย, ๓๖

หวังดี, ๑๑, ๓๖, ๖๑

หวาดกลัว, ๒๓

หวาดหวั่น, หวาดหวั่นพรั่นพรึง, ๑๘, ๒๐

หัวหน้าครอบครัว, ๓๙, ๔๐

หิริ (ความละอายแก่ใจ), ๖๒

เหตุ, ๑, ๕, ๗, ๑๐, ๑๕, ๑๘, ๒๕-๒๖, ๓๕,
๔๑-๔๒, ๔๕, ๔๙, ๕๔

เหตุปัจจัย, ๕, ๕๑

เหตุผล, ๑, ๘-๑๐, ๑๒, ๑๕, ๑๗, ๑๙, ๒๖,
๒๘-๒๙, ๓๓, ๓๕, ๔๙-๕๓, ๕๖

เห็นแก่ตัว, ๓๒

เห็นถูกต้อง, ความ (สัมมาทิฏฐิ), ๕, ๕๑-๕๒,
๕๕

เห็นอกเห็นใจ, ๘, ๓๘

เหน้อยยาก, ความ; เหน็ดเหน้อย, ๑๕, ๒๖,
๓๗, ๕๐

เหมาะสม, ๒, ๒๕, ๒๗

เหมาะสม, ความเหมาะสม, ๒, ๔๑, ๔๗

แหล่งเล่าเรียน, แหล่งวิชา, ๒๕, ๕๒

ให้บัน ๓ ทาน

อคติ ๔ (ความลำเอียง), ๑๗
 องค์คุณของภิกษุสามเณร ๗; ๔๘-๕๙, ๖๓-๖๔
 องค์คุณของพหูสูต ๕; ๕๒-๕๓
 องค์ประกอบภายนอก/ภายในที่ดี, ๕๑
 อรุณ (ทางที่เสื่อมเสีย), ๔๔
 อตถน, ๒๖, ๓๒, ๓๖-๓๗, ๔๘, ๖๓
 อติถิลี (ต้อนรับแขก), ๒๘
 อทินนาทาน (ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วย
 อាកารแห่งขโมย), ๖
 อธิปไตย ๓ (ความเป็นใหญ่), ๑๒, ๖๒
 อธิปไตยสูตร, ๖๒
 อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (ตั้งหญิงหรือชายมีศีล
 ธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน หรือเป็นใหญ่ใน
 ตระกูล), ๓๙
 อธิศีล (ศีลอันยิ่ง), ๕๕
 อธิษฐาน ๔ (ธรรมเป็นที่มั่น), ๑๘-๑๙
 อนนสฺส (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้), ๓๐
 อนวัชชพล (กำลังสุจริต), ๑๙
 อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ),
 ๓๐
 อนาคต, ๒๐
 อนามิสันตโร, น อามิสันตโร (ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่ง
 เห็นแก่อามิส), ๔๙, ๖๔
 อนิฏฐารมณ (สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา), ๑๕, ๒๒-
 ๒๓
 อนุกัมปิ, อนุกมุปี, อนุกมุปก (มิตรมีใจรัก), ๔๕,
 ๖๓
 อนุเคราะห์, ๑๔, ๓๗, ๔๐, ๔๖-๔๗, ๕๐, ๕๗
 อนุชาตบุตร (บุตรเสมอด้วยพ่อแม่), ๔๐
 อนุทยตา, อนุทยตฺ ปฏิจฺจ (ตั้งจิตเมตตาสนอง
 ด้วยความปรารถนาดี), ๔๙, ๖๔
 อนุบุพพิกธา, อนุบุพพิกถ์ (สอนอย่างมีขั้นตอน
 ลูกลำดับ), ๔๙, ๖๔
 อนุปหัจจ, อดตฺตานญฺจ ปรญฺจ อนุปหฺจจ (วางจิต
 ตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น), ๔๙, ๖๔
 อนุปิยภาณิ (คนหัวเราะจับ), ๔๔
 อนุสรณ์สถาน, อนุสาวรีย์ประจำชาติ, ๑๓
 อบรม, การอบรม, ๑๖๖, ๒๑, ๓๕, ๔๐

อบอุ่น, อบอุ่นใจ, ความอบอุ่นใจ, ๓๐, ๓๒, ๓๘,
 ๔๘
 อบายมุข ๖ (ช่องทางของความเสื่อมความ
 พินาศ), ๔๑-๔๒
 อปจายนมัย (ทำบุญด้วยการประพฤติสุภาพ
 อ่อนน้อม), ๕๔
 อปริหานิยธรรม ๗ (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่ง
 ความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว),
 ๑๓
 อปายสหาย (คนชวนฉิบหาย), ๔๕
 อภิชาติบุตร (บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา, ดีเลิศ
 กว่าพ่อแม่), ๔๐
 อภินทบัจจเวทณ (ข้อที่ควรพิจารณา
 เอง), ๒๓-๒๔, ๕๗
 อรรถ (ความหมาย, ความมุ่งหมาย, ประโยชน์),
 ๔๔
 อรรถถา (คำภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก),
 ๖๒-๖๔
 อรรถะ ๓ รวม ๒ แบบ (ประโยชน์, ผลที่มุ่ง
 หมายถึง, ยึดถะ, ๒๐-๒๑, ๔๙, ๖๓
 อริยะ, พระ (ผู้เจริญหรือผู้ประเสริฐคือห่างไกล
 จากกิเลส, ท่านผู้บรรลุธรรมวิเศษ มีเสดา
 ปัตติมรรคเป็นต้น), ๖๐ (ดู อริยสาวก)
 อริยสาวก (สาวกผู้เป็นอริยะ), ๒๒-๒๓, ๒๘
 อสันตา (มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ห่อถอย), ๔๓
 อวชาตบุตร (บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา), ๔๐
 อวิโรธนะ (ประพฤติปฏิบัติมีให้คลาดจากธรรม),
 ๑๕
 อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน), ๑๕
 อสันตฺตฺฐิตา กุสเลสุ ธัมเมสุ (ไม่สันโดษในกุศล
 ธรรม), ๒๖
 อหิงสา, ๑๕
 ออกนำในการอุปถัมภ์และช่วยกิจการพระพุทธ
 ศาสนา, ๕๕-๕๖, ๖๔
 อ่อนโยน, อ่อนน้อม, ๑๔, ๓๓, ๓๖, ๕๔
 อักโกธะ (ถือเหตุผลไม่โกรธา), ๑๕
 อัคคิปาริจรียา ๓ (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควร
 เอาใจใส่ดูแลจึงไฟ), ๓๙-๔๐

อนุญาตอุตุหฺร (หฺรชน, คนปอกลอก), ๖๓
 อัคตสัมมาปณฺธิ (ตั้งตนไว้ถูกวิธี), ๒๕
 อัคตตัณฺญาตา (รู้จักตน), ๒
 อัคตตถะ (ประโยชน์ตน), ๒๑
 อัคตตธาปิโดย (ถือตนเป็นใหญ่), ๑๒, ๖๒
 อัคตจกรียา (ทำประโยชน์แก่เขา), ๘
 อัคตลักขายี (มิตรแนะนำประโยชน์), ๔๕
 อัคตตัณฺญาตา (รู้จักความมุ่งหมายและรู้จักผล), ๑-๒,
 ๖๒
 อัคตติสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์), ๓๐
 อัชยาศัย, ๒, ๑๔
 อันตราย, ๒๗
 อัปปฏิวานฺติตา จะ ปธานํสมิง (บำเพ็ญเพียรไม่ระ
 ย่อ), ๒๖
 อัปปมตโต (ไม่ประมาท, กระตือรือร้นทุกเวลา),
 ๓๓
 อัชยกรียา (ภรรยาเยี่ยงนาย), ๓๖
 อากับกกรียา, ๕๘
 อาจารย์, ๔๘, ๕๑, ๕๓, ๖๔
 อาชชวะ (ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง), ๑๔
 อาชญา, ๑๕
 อาชีพ, ๑, ๑๖-๑๗, ๒๕, ๒๗, ๖๓-๖๔
 อาธรรม (อธรรม, ไม่เป็นธรรม), ๑๖
 อ่าน, การอ่าน, ๕๑-๕๓
 อามิส, ๑๙, ๔๙
 อารมณฺ์, ๑๐, ๑๘, ๕๙
 อารยชน (คนมีอารยธรรม), ๔
 อารยธรรม (ธรรมของผู้เจริญ - ชื่อหนึ่งของกุศล
 กรรมบถ ๑๐), ๔-๖
 อารยวุฒิ ๕ (ความเจริญอย่างอารยชน), ๓๒-
 ๓๓, ๕๖
 อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา), ๒๗
 อารักขา, ๑๓
 อาโรคยะ (รักษาสุขภาพดี), ๔๓
 อาหุไนยัคคิ (ไฟที่ควรแก่ของค่านับ ได้แก่ บิดา
 มารดา), ๓๙
 อำนาจ, ๑๕, ๒๐, ๓๖
 อภิฏฺฐารมณฺ์ (สิ่งที่น่าปรารถนา), ๑๕, ๒๒-๒๓

อิทธิบาท ๔ (ธรรมให้ถึงความสำเร็จ), ๒๖, ๕๑
 อิสระ, ๑, ๑๐, ๒๐, ๓๑-๓๒, ๕๖
 อุฏฺฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่น
 เพียร), ๒๗
 อุคตมคติ, ๑๑
 อุทิส (บุญกุศล), ๒๘-๒๙, ๔๑
 อุณฺ์ใจ, เอิบอิม, เอิบอิมใจ, ๓๐, ๔๘
 อุบาทส (ชายผู้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา), ๕๔-
 ๕๖
 อุบาทสธรรม ๕ และ ๗ (ธรรมที่เป็นไปเพื่อ
 ความเจริญของอุบาทส), ๕๕-๕๖
 อุบาทสอุบาทสิกาศึนฺนํมีคุณสมบัตติ ๕ ประการ,
 ๕๖
 อุบาทสอุบาทสิกาฬิงปฏิบัติต่อพระสงฆ์ ๕
 ประการ, ๕๔
 อุบาทสิกา (หญิงผู้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา), ๕๔-
 ๕๖
 อุบกขา (ความมีใจเป็นกลาง), ๗-๘
 อุปการก (มิตรอุปการะ), ๔๕
 อุปถัมภ (พระสงฆ์และพระพุทธศาสนา), ๒๙,
 ๕๔, ๖๔
 อุปสมะ (รู้จักสงบใจ), ๑๙
 อุปสรรค, ๒๖, ๓๗
 อุบัญญัติธรรม (ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติ
 เห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง), ๒๖
 อุภยัตถะ (ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย), ๒๑
 เอกเณ โภเค ญฺญเขยฺย (หลักการแบ่งทรัพย์ไว้ ๑
 ส่วน สำหรับใช้จ่าย), ๒๘
 เอาใจใส่, ความเอาใจใส่, ๓๖, ๓๘
 เอาแต่ใจตน, ๓๒, ๓๘, ๕๗
 เอาวัดเอาเปรียบ, ๕
 เอื้อเฟื้อ, เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่, ๘, ๓๒, ๓๓, ๓๕,
 ๓๗-๓๘
 โอกาส, ๓๗, ๔๐, ๔๗
 โอตตปปะ (ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อทุจริต),
 ๖๒
 โอบอ้อมอารี, ๓๕
 ไอรส, ๑๖๖.

